T.C.
ANKARA ÜNİVERİSTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ VE "HULÂSATU'T- TASAVVUF" ADLI RİSÂLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ö. Faruk EJDER

Ankara - 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERİSTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ VE "HULÂSATU'T- TASAVVUF" ADLI RİSÂLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ö. Faruk EJDER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Ankara - 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERİSTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

Ö.Faruk EJDER

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ VE "HULÂSATU'T- TASAVVUF" ADLI RİSÂLESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Vahit Göktaş

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi: …./…./….

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (…/…/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Ö. Faruk EJDER

ÖNSÖZ

Bir insanın kâmil manada yetişmesinde tasavvuf terbiyesinin tesiri emsalsizdir. İslâm coğrafyasında nereye gidersek tasavvufun izlerine mutlaka rastlarız. İşgalci-istilacı güçlere ilk mukavemet edenler hiç kuşkusuz sûfilerdir. İslâm dininin yozlaşmasına geçit vermeyen ve dinamik kalmasına vesile olan yine mutasavvıflardır. Kültürel ve fikirsel saldırılar karşısında, zülcenâheyn tasavvuf erbâbı her daim sert bir kaya gibi durmuşlardır. Ümmetin maddî-manevî irşada olan ihtiyacını yine tasavvuf erbâbı deruhte etmiştir. Aslında Tasavvuf: Kur'an ve Sünnet'in ete kemiğe bürünmüş halidir. İstikamet ehli olanlar her daim bu manevî tekkelerde yetişenler arasından çıktığı da bir vakıadır. Gayrimüslimlerin hidayetine en çok vesile olan yine tasavvuftur. Velhasılı, hayatın bütün yönlerini kuşatan tasavvufu ne kadar etraflıca ele alırsak alalım, tam manasıyla kavrayamayacağımızın bilincinde olmak da bir farkındalıktır aslında. Bunun sırrı da kanaatimce bazı ulemanın tasavvufa ilm-i bâtın olarak tanım getirmeleridir. Çünkü ilk dönem sûfiler yaşadıkları halleri tanımlarken farklı tanımlar getirdiklerini şahit oluyoruz. Mahz hâl olan tasavvufî hayatı kâl ilmine intikal ettirmek, diğer disiplinlere kıyasla, süjenin obje olamayacağı kadar açıktır. Bir diğer deyişle tasavvuf bu dinin sigortasıdır.

Cumhuriyetin ilanı ile beraber, tekke-zaviyelerin kapatılmasına dair çıkan kanun hiç kuşkusuz bu kadim geleneğe büyük bir darbe vurmuştur. Bunun neticesinde birçok postnişin irşad faaliyetlerini sürdürmede ciddi sıkıntılara maruz kalmıştır. Devlet-i Âli Osmanlı'nın tebaasını bir arada tutan tekkeler-zaviyeler ve en önemlisi İslâm kardeşliğini pekiştiren bu merkezler atıl hale getirilerek sosyal ve manevî bühranların yaşanmasına sebep olmuştur. İşte bu yasaklı yıllarda Muhammed Fevzi el Bâtûmî, Hacı Ali Tekkesi'nde beş yıl (1920-1925?) irşad faaliyetleri yürütmüştür.

Tekke ve Zaviyeler Kanunu çıktığından irşad faaliyetlerini bırakıp Medine'ye hicret etmiştir.

Çalışmamızı önsöz, iki ana bölüm, sonuç ve bir de ekler bölümünden oluşturduk. Giriş kısmında, Bâtûmî'nin yaşadığı dönemde, tasavvufî, siyâsî ve sosyal durumları ele aldık. Cumhuriyet'in kuruluşu, tekke ve zaviyeleri yasaklayan kanun ve ülkenin içinden geçtiği ağır iktisâdî durumun, Bâtûmî'nin hayatında bıraktığı etkileri ele aldık. Bu etkilerin yansımalarına hem umumi açıdan hem de hususi açıdan detaylarına temas etmeye çalıştık. Birinci bölümde Bâtûmî'nin, vazife yaptığı Hacı Ali Tekkesi, icazeti, silsilesi ve şeyhi hakkında ulaşabildiğimiz bilgilere yer verdik. İkinci bölümde ise Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerine, tercüme ettiğimiz risâleyi temel alarak kavramlar üzerinden değinmeye çalıştık. Bu kavramlardan bazıları: Tasavvuf, Tevbe, Tevhîd, İlim, İhlâs, Mürşid, Râbıta, Seyr u sülûk, Nefs, Edeb, Cezbe, Alenî ve Hafî Zikir. Bu kavramlar, ilk dönem sûfîlerin görüşleri ile mukayese edilerek, sonunda Bâtûmî'nin görüşüne yer verdik. Kavramların önce lügat manasını daha sonra ıstilâhî manalarına değindik. Bâtûmî'nin kavramlara olan bakış açısını analiz ederek kendi değerlendirmemizi sonuna ekledik. Tezimizin ekler bölümünde Bâtûmî'nin telif etmiş olduğu "*Hulâsatu't- Tasavvuf*" adlı risâlenin tarafımızca yapılmış tercümesini ekledik. Tercümeye esas teşkil eden risâlenin metinlerini Türkçeye çevirdik. Bununla birlikte risâledeki konulara ilaveten bazı açıklayıcı eklemelerin gerekliliğini düşünerek farklı kaynaklardan iktibaslar yaparak risâleyi zenginleştirmeye çalıştık. Kaynakları dipnotlarda belirtirken mutlaka basılı kaynaklar ile birebir karşılaştırdık; ulaşamadığımız kaynaklara ise internet ortamında yayınlanan eserleri kaynak olarak gösterdik. Tasavvuf edebiyatına ait bazı ıstılahları da muhtelif tasavvuf sözlüklerinden istifade ederek genişçe manalarını vermek suretiyle tezimize dâhil ettik. *"Hulâsatu't-*

Tasavvuf" adlı risâle Medine-i Münevvere'de 1951 yılında telif edilmiş olup aynı yıl Şam'da basılmıştır. Risâlenin önsözü müellif tarafından kısa tutulduğundan kim tarafından basılmış olduğunu tespit edemedik. İhtimaldir ki önsözde bahsettiği arkadaşlarından birisinin bu risâleyi Şam'da bastırmış olabileceğidir.

Bu çalışmada emeği geçen başta tezin danışmanı olan Prof. Dr. Vahit Göktaş hocama, manevî katkılarından dolayı Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Prof. Dr. Mustafa Aşkar hocalarıma ve kitabı okuyup düzeltmelerde bulunan değerli dostlarıma teşekkür ederim. Ayrıca üzerimde maddî manevî emeği olan muhterem Muzaffer Efendim'e hassaten teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Bu çalışma ile ilgili kusur ve noksanlar tarafımıza aittir. Yanlış ve noksanlar için Bâtûmî'nin manevî şahsiyetinden, bu alanda çalışma yapan araştırmacılardan ve okuyucularımızdan özür diliyorum. Gayret bizden, takdir ve tevfik Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **i**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
KISALTMALAR ..... **vi**
GİRİŞ **1**
I. MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN YAŞADIĞI ORTAMA GENEL BİR BAKIŞ 3
II. TASAVVUFÎ DURUM 6
III. EKONOMİK DURUM 14
IV. SİYASÎ DURUM 17

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ **22**
A. Hayatı 20
B. Şeyhi Ömer Ziyâuddîn Dağistâni 23
C. İcazetten Sonraki Dönem 24
D. Şeyhliği 24
E. Tarîkat silsilesi 24
III. ESERİ **27**
IV.VEFATI **28**

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI **31**
A. Tasavvuf 35
B. Tevbe 38
C. Tevhîd 42
D. İlim 46
E. İhlâs 48
F. Mürşid 53

G. Râbıta 57
a. Fayda 59
H. Seyr u Sülûk 60
I. Nefs 65
İ. Edeb 75
J. Cezbe 78
K. Cehrî ve Hafî Zikir 82
SONUÇ 88
BİBLİYOGRAFYA 92
ÖZET 100
ABSTRACT. 104
EKLER 104

KISALTMALAR

Bkz. **:** Bakınız.
Bl. **:** Bölümü.
Bsk. **:** Baskı.
c. **:** Cilt.
çev. **:** Çeviren.
çev. notu **:** Çeviren notu.
dn **:** Dipnot.
h. **:** Hicri.
haz. **:** Hazırlayan.
m. **:** Milâdî.
s. **:** Sayfa.
S. **:** Sayı.
ss. **:** Sayfalar arası.
Terc. **:** Tercüme eden.
Tsz. **:** Tarihsiz.
Yay. **:** Yayınları.

GİRİŞ

Araştırmaya konu olan Muhammed Fevzi Şerif el Bâtûmî, Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'in ortalarına kadar yaşamış bir mutasavvıftır. Risâle'yi bir yüksek lisans dersi olarak okurken Türkçeye kazandırma fikri yoktu. Tasavvuf ile ilgili bir kitabın tercüme edilmesi istendiğinde bu risâle'nin çalışılmaya en müsait bir eser olduğu kanaatine vardım. Risâle'yi incelediğimde, başta hadis rivayetleri olmak üzere iktibas edilen eserlerin tahkik edilmediğini fark ettim. Buradan hareketle öncelikle tespit edebildiğimiz hadislerin kaynaklarını dipnotlarda belirttik. Kaynağına erişemediklerimize, çevirmenin notu bilgisini ekledik. Eserde hadis olduğu zikredilen rivayetlerin kaynaklarını dipnotta ayırca belirttik. Tasavvuf klasiklerinden yapılan iktibasları da bire bir karşılaştırma imkânı bulduk. Farklı tercümeler ile karşılaştırarak orijinal metne en uygun çevirileri yerleştirdik.

Elimizdeki bu çalışmada, cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda, Türkiye'den ayrılıp Medine-i Münevvere'ye yerleşen Muhammed Fevzi el Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerini ihtiva eden risâlesini ele almaya çalışacağız. Bâtûmî halifelik icazetini, Ömer Dâğistânî'den almasına müteakip Medine'ye yerleşmiş ve risâlesini burada tamamlamıştır.

'*Hulâsatu't -Tasavvuf*'olarak tercüme ettiğimiz risâle'nin adından da anlaşılacağı üzere, yazar tasavvufun konularını sade dil kullanarak 'hulâsasını' sunmaya gayret etmiştir. Müellif çalışmasında, konuları fasıllar altında incelemiş ve muhtelif eserlerden iktibaslar yaparak kitabına dâhil etmiştir. Faydalandığı kaynakların kahir ekseriyeti Nakşibendî meşâyihine ait eserlerin olduğu bariz bir şekilde göze çarpmakta. Ancak neredeyse bütün meşreplere atıfta bulunmuş olması risâle'yi bu bakımdan önemli kıldığını düşünüyoruz. Risâle'de seçtiği cümlelerden

tarîkatlara nesnel bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bununla beraber müellif, Nakşîlik meşrebinin "Allah'a vuslatta" en kısa yol olduğunu da özellikle vurgulamış.

Müellifimiz Muhammed Fevzi el Bâtûmî, Nakşibendî tarîkatının Hâlidîlik kolunun icazetli halifesi olup risâlesi de bu meşrebin, âdâb, erkân ve tasavvufun temel esaslarını ihtiva etmektedir. Anadolu'da yaşamış ve halen hayatta olan mürşid-i kâmillerin, Nakşibendî meşrebinin Hâlidiyye silsilesine dayanmaları, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinin bu coğrafyada tesirli olduğunu göstermektedir. Bu da bize Hâlidiyye kolunun, Türk tasavvuf tarihinde ehemmiyetli bir mekâna sahip olduğunu göstermektedir. Bu kol hakkında yapılan sayısız akademik çalışma buna delildir.

I. MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN YAŞADIĞI ORTAMA GENEL BİR BAKIŞ

Bâtûmî'nin yaşadığı yıllar, Anadolu'daki tasavvufî hayatın çetin bir süreçten geçtiği yıllardır. Zira Tekke ve Zaviye Kanunu, Bâtûmî'nin dergâhına kilit vurduğu yıllara denk düşmekte. O bu zorlu süreçte dergâhında beş yıldır işrad faaliyetleri yürütmekteydi. Tarîkatların seddine dair çıkan kanunun akabinde, Medine'ye hicret etmeyi tercih etmiştir. Yasakları yılları kapsayan araştırmalara baktığımızda, birçok postnişinin ülkeden ayrılmak zorunda kaldığını görmekteyiz. Bâtûmî gibi birçok meşâyih zorunlu göç etmişlerdir. Buna en önemli sebeplerden birinin, o günlerde meşâyihin can güvenliğinin olmamasını gösterebiliriz. Anadolu'nun farklı yörelerinde vazife deruhte eden bazı mutasavvıf ve âlimler, gizli komiteler tarafından suikast ile öldürülmek istendiklerini, bazı görgü tanıklarının ifadelerinden öğreniyoruz. Bu hadiseler bize, neden bazı mutasavvıfların ülkeden göç ettiklerini yeterince izah etmektedir. Biz Bâtûmî'nin yukarıda temas ettiğimiz ve diğer sebeplerden göç ettiğini tahmin ediyoruz. Çünkü Bâtûmî, Hacı Ali Tekke'sinde son vazife yapan şeyhtir ve dergâhını, kendisinden sonra ikamete çeviren damadı Rüştü efendidir. Bâtûmî bu kararla, yüzyıllardır farklı meşreplerin postnişinlerinin vazife yaptığı dergâhı kapatarak tarihi bir adım attığını söyleyebiliriz. Hiç kuşkusuz, Bâtûmî'nin bu kararı kolay almış olduğu söylenemez. Bu dergâhların kapatılıp, diyanet işleri reisliğinin kurulması, halkın manevî ihtiyacını karşılamadığı aşikârdır. Halk dergâhlardan yüz çevirmemiş; aksine yasak olduğu halde tekke hayatına kaldığı yerden devam etmiş. Bu bize konulan yasağın işlevsiz olduğunu göstermektedir.

Yine bu puslu yıllarda, o günkü medya organları, tarikatlar aleyhine yayınlarına kesintisiz devam etmiş. Yalan ve sahte haberlere ilave olarak, halkı tasavvufî hayata

ve özellikle mürşidleri yeren siyâsî yaklaşımlar da her mahfilde dile getirilmiş. Bu veriler ışığında Bâtûmî'nin, yükselen tasavvuf aleyhtarlığının karşısında bir değerlendirme yaptığı ve neticesinde hicret etme karar aldığı kanaatindeyiz.

A. **Hacı Ali (Şeyh Ali-Oluklubayır)Tekkesi**

Bâtûmî hakkında tek ulaşabildiğimiz kaynak ise Akif Köseoğlu'nun hazırlamış olduğu "*İstanbul'un 100 Tekkesi"* adlı kitabıdır. Hacı Ali (Şeyh Ali- Oluklubayır) Tekkesi Eyüp, Düğmeciler Mh. Tahta Minare Cd. Kara Süleyman Tekkesi Sk. No:5, 186 ada 3 parselde yer almaktaydı. Arabzade Hacı Ali Niyazi Efendi (m.1787/h.1202) tarafından (m.1761/h.1175) yılında bir Nakşî- Müceddidî tekkesi olarak inşa ettirilmişitir. 150 yıl bu usulde ayin icra edilen tekkenin beşinci şeyhi Seyyid Hüseyin Hüsnî Efendi'nin (m.1893/h.1311) yılında vefatıyla bir sure şeyhsiz kalmış ve yapıda hasarlar meydana gelmiştir. 19 y.y başında Rifâiye'den Mehmed Ali Efendi (v.1906/1324) ve Sa'diyye'den Hacı Faik Efendi'nin (v.1913/1331) meşihatinden sonra tekrar Nakşibendiyye'ye intikal eden tekkeye Hüsnî Efendi'nin kızının oğlu Mehmed Şükri Efendi postnişin olmuş ancak Cihan Harbi'nin sonlarına doğru bu zat da vefat etmiştir. Son şeyh Bâtûmî (v.1953) Gümüşhânevî Tekkesi şeyhi Ömer Ziyâuddîn Dâğistânî'nin halifesi olup 5 yıl irşaddan sonra tekrar kapatılmıştır.

Bâtûmî 1925 sonrası Medine'ye hicret ederek Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi Kütüphanesi'nde hafizu'l kütüb olarak görev almıştır. 1925 sonrası Bâtûmî'nin damadı Rüştü Efendi bir süre burada ikamet etmiştir. İki katı şeyh evi ve tevhîdhaneden oluşan tekke yapıları 1950'lerde mevcuttu. Reşat Ekrem Koçu,1946'daki durumu tarif ederken, tekkenin geniş ve bakımsız bir bahçe içinde olduğunu ve bahçenin hemen ortasında, asırlar görmüş bir ulu çınar altında bir mezarlık bulunduğunu kaydetmektedir. O dönemde binada dokumacı Rukiye

Küçükağızlı ikamet ediyordu. 2000'li yıllara sadece çeşmesi ve hazire kalıntıları intikal edebilmişti. 2010 yılında başlayan yenileme çalışmaları 2011 yılında tamamlanmış olup yeni yapılar bir sivil toplum kuruluşuna tahsis edilmiştir. Düğmeciler Caddesi Üzerindeki şeyhi evi yıkılmış olup yerinde oto yıkama servisi faaliyet göstermektedir.[1]

Bu bilgiler ışığında anlıyoruz ki Bâtûmî bu tekkede, yasak kanunu öncesinde beş yıl irşad faaliyeti yürütmüş.

B. Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi kütüphasi

Burada Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi kütüphanesinden bahsetmek, Bâtûmî'nin hayatına dair bir kesit sunması hasebiyle önem arz ettiğini düşünüyoruz. İsmail Cerrahoğlu'nun araştırmasına göre "Ârif Hikmet Bey Şeyhülislâmlıktan istifa ettiği sene olan 1270/1853 yılında kütüphane inşa ettirmiş ve sayısı 5000'i geçen kitap vakfetmişti. Arif Hikmet Bey, bu kütüphane için İslâm âleminin muhtelif ülkelerinden nâdir eserleri ve bilhassa yazı ve sanat yönü olan eserleri toplamış, Medine'ye göndermişti."[2] Bu makalede sadece müdürlerin isim listesi yer almakta. Bâtûmî, hafızu'l kütüp olarak vazife yaptığından, anılan listede ismine rastlamıyoruz. Keza kütüphanenin bir dönem müdürlüğünü yapmış, Ali Ulvi Kurucu'nun "*Hatıralarım*" adlı eserini inceledik ve ona ait bir hatıra bulamadık. İhtimaldir ki aralarında bir tanışma olmamış.

[1] Mehmed Akif Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi,* İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları,2016,ss.79-80.
[2] İsmail Cerrahoğlu, "Şeyhülislâm Arif Hikmet ve Medine-i Münevvere'de Kurduğu Kütüphane" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 30 (1988), ss. 111-129.

II. TASAVVUFÎ DURUM

Bu bölümde Bâtûmî'nin yaşadığı dönemde ülkemizdeki tasavvufî durumu ele alacağız. Aslında bu dönemde cumhuriyetin ilanı ile beraber gelen inkılap kanunları, tarîkatların varlığını tehdit eden bir hal almıştır.

Tasavvufî hayat ve tekke teşkilatı toplumun bazı ihtiyaçlarına cevap verdiği ve kitleleri yönlendirme gücüne sahip olduğu için her zaman yöneticilerin dikkat ve ilgisini çekmiştir. Dervişlerle yöneticiler arasındaki ilişkilerin inişli-çıkışlı olmasının bir sebebi de budur.

Bilindiği gibi özellikle 1925'ten sonra tekke ve tarîkatlara menfi gözle bakılmış, tarîkat mensupları endişe ile gözlem altında tutulmuş, mahkûm edici ifadelerle yadedilmiş, tahkir edilmiş ve lanetlenmişlerdir. Bu uslup tarihte ilk defa görülen bir şey değildir. Tasavvuf tarihine bir bütün olarak bakıldığı zaman değişik sebeplerle farklı coğrafyalarda sufilerin benzeri tavırlarla karşılaştığı görülmektedir. Bâtûmî bu dönemde yaşadığından bazı mühim hususlara aşağıda temas etmeye çalışacağız.

Mustafa Kara'nın çalışmasında bu döneme ait bazı önemli hususlara değindiğini görüyoruz. Tanzimat döneminin mühim bir bölümü I. Meşrutiyet diye isimlenen yıllardır (1876-1908). Bu senelere tasavvuf tarihi açısından bakıldığında görülen üç belirgin nokta şöyle tavsif edilebilir:

1. Sultanın düşüncesine göre İslâm ve Osmanlı dünyasının ayakta kalabilmesi için tutulması gereken yolu tasvib eden sûfiler.
2. Bu tarzı çıkış yolu olarak görmeyen muhalif dervişler.
3. Susmayı tercih edip tecelliyi seyreden şeyhler.

II. Abdülhamid'in " Osmanlı gemisi"ni sahil-i selâmete çıkarmak için yardım ve desteğini istediği insanların bir grubu da dervişlerdi. Bu dervişlerin bir kısmı

İstanbul'da bir bölümü de İstanbul dışındaydı. Sultanla iyi ilişkileri olan sûfilerin en meşhurları şunlardır:

1. Şazelî Zafir Medenî (öl.1321/1903)
2. Rifaî Ebu'l Huda (öl.1328/1909)
3. Nakşî Buharalı Süleyman Efendi (öl.?)
4. Mevlevî Osman Salahaddin Efendi (öl.1304/1889)[3]

Tekke teşkilatı 19. Yüzyıla kadar özerk denebilecek bir görünüm arzetmekteydi. Devletin temel politikalarından başka bağlayıcı tek metin vakfiyenin şartları, bağlayıcı tek kişi de şeyhi olan zattı. Bu durum geçen asrın başlarında bozuldu. Önce malî özerkliğe, sonra idarî özerkliğe müdahale edildi. [4] Tekkelerin ve tasavvufî hayatın bozulduğunun düşünülmesiyle beraber, tasavvuf ehlini ve tasavvufî hayatı yeniden düzenlemek ve kontrol etmek amacıyla, 1868 yılında faaliyete geçen Meclis-i Meşâyıhın en önemli özelliği ise tekke idaresinin Şeyhülislâmlığa bağlı olmasıdır.[5] Ayrıca 1811 tarihli fermanla tekke vakıflarını "Evkâf-ı Hümâyun Nezareti"ne bağlamış, şeyh atamalarında Şeyhülislâmlığa bilgi verilmesini zorunlu hale getirmiştir. 1836 tarihli fermanda da dervişlerin kıyafetlerine dâhi müdahale edilmiş, dervişlere şeyhinin imza ve mührünü taşıyan kimlik cüzdanını taşıma mecburiyeti getirilmiştir.[6] Böylelikle özerk yapıda olan tekke teşkilatının, devlet eliyle mâli ve idarî özerkliğine müdahale edilmiş oldu. Görüldüğü gibi devletin direkt müdahelesiyle tasavvufî hayatta ciddi değişiklikler meydana gelmiştir.

[3] Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri,* İstanbul, Dergâh Yayınları,2014, s.33.
[4] Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.30.
[5] Mustafa Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s.287.
[6] Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 31.

Osmanlı İmparatorluğu'nda liberalizm hareketini 1865'de kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile başlatmak yerinde olur.[7] Kendilerine daha sonra Jön Türk denilen bu grup önce Abdülaziz'in tahtan indirilmesine ve daha sonra II. Abdülhamit'in padişahlığında önemli rol oynamışlardır. Daha çok fikir hareketi olarak varlığını sürdürmüş ve I. Meşrutiyetin ilan edilmesi Jön Türk hareketinin eseri olmuştur. Savaşlar ve mecliste yapılan sert eleştiriler I. Meşrutiyetin kısa ömürlü olmasına sebep olmuştur.

II. Meşrutiyet dönemi genel hatlarıyla İttihât ve Terakkî'nin dönemidir.[8] II. Meşrutiyet'in kurucuları Ohrili bir Arnavut İbrahim Temo, Kafkasyalı bir Çerkez Mehmet Reşit, Arapkirli ve Diyarbakırlı iki kürt olan Abdullah Cevdet ve İshak Sukutî'dir.[9]

II. Meşrutiyet döneminde farklı gruplar ortaya çıkmıştır.

1.Tekkeler yıkılmalı, tarîkatlar yasaklanmalı diyen batıcı grup,

2. Tekkeler yeniden yapılanmalı, ıslah edilmeli diyen üç farklı grup;

a) Tekke mensubu olmayan ancak toplumda bozulan dengenin kurulması için düşünen, yazan insanların görüş ve teklifleri Ziya Gökalp gibi

b) Bizzât tekke mensuplarının yaptıkları tespit ve teklifler: Medresetü'l-Meşâyıh

c) Devletin aldığı tedbirler: Meclis-i Meşâyıh.[10]

II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı toplumunda görülen faaliyetlerden biride değişik din, mezhep, millet, tarîkat ve mesleklere bağlı insanların seslerini duyurmak

[7] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2006,s.593.
[8] Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 53.
[9] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çev. Metin Kıratlı, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000), s.195.
[10] Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 57.

için gazete, mecmûa çıkartıp cemiyet kurmuşlardır. Cemiyet-i Sûfiyye, Muhibbân [11] ve Tasavvuf dergisi bunlardan birisidir.[12]

1908'den sonra gazete-mecmua neşretmek ve cemiyet kurmaya girişen gruplardan biri de tarîkat mensubu kimselerdi. Değişik tarîkatlara mensup dervişler bir araya gelerek kurdukları meslekî birlikler ve yayınladıkları mevkutelerle görüş ve düşüncelerinin yaygınlaşmasını temin ederlerken, meslekî dayanışmanın yollarını da aramışlardır.

Yukarıda temas ettiğimiz gelişmelerden anlıyoruz ki artık tarîkatlar kurumsallaşma dönemine girmiş ve cemiyete yönelik faaliyetlerini duyurur hale getirmiş.

Üzerinde duracağımız konu *Cemiyet-i Sûfiye* ve bu vesile ile *Tasavvuf* ve *Muhibban* dergileridir. Çünkü bu iki dergi ile sözkonusu cemiyet arasında yakın bir ilişki vardır. Bir diğer ifade ile bu dergiler Cemiyet'in kuruluş safhasına çok yakından takip etmiş ve gelişmeleri değişik açılardan ve farklı yorumlarla kamuoyuna aktarmışlardır.

II Meşrutiyet'le Cumhuriyet arasındaki en dikkate değer basın mücadelelerinden biridir. Bu tartışmalar bize sûfiler arasındaki benzerlikleri ve ayrılıkları, Meclis-i Meşâyih ve tekkelerin ıslah projelerini, Bektâşilik, Masonluk, beşik şeyhliği gibi konuları kendi ifadeleriyle aktarmaktadır. Bu münakaşalar 1908-1918 yıllarının dervişler tarafından nasıl değerlendirildiğine dair ipuçlarını barındırmaktadır.

Biz burada iki dergiye temas edeceğiz.

a) "Muhibban" Dergisi

[11] Muhibbân ve Tasavvuf dergisini ayrıntılı bilgisi için bkz. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü,* İstanbul, İz Yayıncılık,2006,ss.353-357.
[12]Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri* s. 40; Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, ss. 226-227.

İlk sayısının ilk sayfasında Trablusgarb'daki sürgün hayatından dönen Şeyh Nailî Bedevî Efendi'nin fotoğrafını koymuş ve tarîkat ehlinin kurması gereken cemiyetle ilgili çalışmalarına 9,10 sayılarda geniş yer vermiştir. İstanbul'a döndükten kısa bir müddet sonra vefat eden Şeyh Nailî'nin hazırladığı belge ve yönetmelikleri eline geçiren Ahmed Muhtar bunları dergisi aracılığıyla kamuoyuna sunmuştur. Kurulması düşünülen cemiyetin adı Cemiyet-i Sûfiye-i İttihadiye ve Cemiyet-i İttihadiye-i Sûfîye'dir.

b) "Tasavvuf" Dergisi

Yukarıda değindiğimiz *Muhibban* dergisi ile *Tasavvuf* dergisinin ihtiva ettiği görüşler farklı idi. Bu farklı görüşlere girmeden önce anlaştıkları konuları iki ana noktada toplamak mümkündür:

1. Tasavvufî hayat vazgeçilmezdir. Din ve kültür hayatının mühim bir parçasıdır.
2. Bugünkü tasavvufî hayat ıslaha muhtaçtır. Fakat tefessüh etmiş bir tasavvufî hayatın ortaya çıkardığı "derviş" tipini genelleştirmek yalnıştır.

Tasavvuf dergisi, muhteva olarak daha ziyade tasavvuf ıstılâhları, tasavvuf edebiyatı, tasavvufî mektuplar, tasavvufî hikmetler, menkıbeler, sûfî hal ve tercümeleri gibi konulara ağırlık vermiştir.

Birinci dünya savaşı yıllarındaki sıkıntılar içerisinde, derginin yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır.[13]

Cemiyetin başlattığı ve fakat tamamlayamadığı iki faaliyetten bahsedilebilir:

1. Kütübhane-i sûfîye kurmak. Tasavvufla ilgili yazma, basma bütün kitapları bir araya getiren bir kütüphaneyi İstanbul'da kurmak.

[13]Vahit Göktaş, *Muhammed Es'ad Erbilî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, İlahiyat Yayınları,2013, s.29.

2. Tasavvuf tarihinin bütün safhalarını içine alan bir ‘Tasavvuf Tarihi’ hazırlatmak.

Bunların dışında kısmen gerçekleştirdikleri bir faaliyet her Salı gecesi cemiyetin merkez binsanında Tasavvuf Sohbetleri adıyla yapılan konuşmalardır.

Cumhuriyet’ten önce yayımlanan tasavvuf ağırlıklı dergilerin en uzun ömürlüsü olan Cerîde-i Sûfîye 6 Mart (19 Mart 1909) haftalık olarak yayın hayatına başlamış, 49.sayıdan (3 Haziran 1329/16 Haziran 1913) itibaren iki haftada bir yayımlanmış, 133 sayıdan sonra (22 Kasım 1334/22 Kasım 1918) tekrar haftalık olmuştur. Dergi 1 Eylül 1335 (1 Eylül 1919) tarihine kadar 161 sayı çıkabilmiştir.

Netice olarak şunlar söylenebilir:

1. 1908 tarihiyle birlikte başlayan yeni dönemde dervişlerin önüne tasavvuf tarihinde ilk defa iki değişik hizmet sahası daha açılmıştır: Dergi-gazete çıkartmak, dernek, cemiyet kurmak.
2. Bu yıllarda doğrudan tasavvufla ilgili olarak üç dergi yayımlanmıştır. *Muhibban, Tasavvuf, Cerîde-i Sûfîye*. Günlük tartışmalara pek girmeyen *Ceride-i Sûfîye* bunların en uzun ömürlüsü olmuştur.
3. Kurulan Cemiyet-i Sûfîye tasavvuf dünyası için kısa ve uzun vadeli bazı projeleri gerçekleştirmek için kolları sıvadıysa da dönemin skıntıları, daha sonra gelen Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yılların rehaveti bu gayretlerin elle tutulur neticeler vermesine imkân bırakmamıştır.[14]

Bu dönemde yayımlanan dergilere değindikten sonra Cumhuriyet’in ilanına değinmek istiyoruz. Zira bu ilan ile beraber tasavvufî hayatta köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

[14] Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri,* ss.44-45.

Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında yapılan laik devrimler aslında dervişlere karşı değil, ulemaya karşı yapılmıştı. Fakat dervişler daha şiddetli bir direnç gösterdi.[15] 1925 yılında Şeyh Said'in [16] ayaklanması laik reformlara karşı olmuştu. Bundan sonra Mustafa Kemal tarîkatlara ve temsil ettiği hayat tarzına karşı bir dizi reformları hayata geçirdi. Reformların öncesinde Kastamonu ve İnebolu'da Avrupa tarzı şapka ile yaptığı konuşmalarda tekkelerden, zaviyelerden, sözde evliyâlardan ve medet umulan yatırlardan hoşnutsuzlukla bahsediyordu.[17]

1924 yılında Şer'iye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılmasıyla iki yeni kurum hayata geçirildi. Bu kurumlar, Diyanet İşleri Reisliği ve Evkâf Umum Müdürlüğü idi. Böylece dinî konularla ilgili görevler Başbakanlığa bağlı olarak kontrol altına alınmış oldu. Böylece 1924'te Diyanet İşleri Reisliği teşkil edilirken camii ve mescidlerle beraber tekke ve zâviyelerin yönetimi de bu kuruma devredilmiştir. 30 Kasım 1341 (1925) tarih ve 677 sayılı "Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklarla birtakım Unvanların Men ve İlgâsı"na dair kanunla Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki tekkeler kapatılmıştır. 10 Haziran 1949 tarih ve 5438 sayılı kanunla 677 sayılı kanuna muhalefet edenler hakkındaki cezalar arttırılmış, 1 Mart 1950 tarih ve 5566 sayılı kanunla sadece on dokuz türbe ziyarete açılmıştır.[18]

Şeyh Said ayaklanmasının bir siyasî bir de dînî sonucu olmuştur. Siyasî sonucu, bir süre önce çok partili yaşama geçiş yönünde atılan adımların kesintiye uğramasına yol açmasıdır. Ayaklanmaya karıştığı gerekçesiyle hakkında soruşturma açılan

[15] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 405; Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 267.
[16] 9 Şubat 1925'de doğu illerinde ayaklanma baş gösterdi. Liderleri Nakşibendi dervişlerinden Şeyh Saiddi. Mart başındaki ayaklanma güneydoğunun çoğu yerine yayılmış ve Cumhuriyet rejimini tehdit ediyordu. Yeni kurulan muhalefet partisi kapatıldı Fethi Bey görevden alınıp İsmet Bey göreve getirildi. İki yıl için hükümete Takriri Sükûn Kanunu ve İstiklal mahkemelerini kurma yetkisi verildi. Ankara'da ve doguda İstiklal Mahkemeleri kurulup isyanı çıkaranlara idam cezası verildi. Bkz. Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık* s. 36.
[17] Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.145.
[18] Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c.40, s. 370.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çok geçmeden hükümet kararnamesiyle kapatılmıştır. Dînî olarak ise tekkeler hedef tahtası haline gelmiştir. Bin yıldır bu toplumla beraber olan, din ve kültür dünyasının ayrılmaz parçası haline gelen tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. O günkü atmosfer gözönünde bulundurulduğunda, İstiklâl Mahkemelerinin, Hıyanet-i Vataniyye Kanunu'nunu hâkim olduğu bir ortamda bu kararı açıktan tenkid edebilecek insanların bulunmaması tahmin edilirdi ve öyle de olmuştur. Bir grup alkışlamış ve bir grup da sükût etmiştir.[19]

1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulurken cami ve mescidler gibi tekke ve zaviyelerin yönetimi de bu kuruluşa bağlanmıştı. Bu yıl dikkat çekici bir gelişme daha oldu: Osmanlı döneminde Meclis-i Meşâyıh Reisliği (bir açıdan tarîkatlar genel müdürlüğü) yapmış olan Urfa milletvekili Şeyh Safvet Halifeliğin kaldırılması için kanun teklifini verdi ve netice aldı. Son padişah Vahdeddin'in tahta çıkışını Arapça bir şiir ile alkışlayan bir zatın gerçekleştirdiği ve sergilediği bu tavır, fikirlerdeki değişiklikler kadar ikinci Meclis'in yapısına dair de ipuçlarını barındırmaktadır.

Yukarıda görüldüğü gibi, Bâtûmî'nin yaşadığı dönemde, Anadolu'da tasavvufî hayatın, şeyhlerin ve en önemlisi tarikatlar köklü değişime uğramışlardır. O dönemde bazı şeyhler siyaset ile içli dışlı idi. Bazı şeyh efendiler ise siyasetten uzak durmayı tercih etti. Bâtûmî de siyasete karşı mesafeli olanlardan idi. Osmanlı'nın yıkılışı ile Cumhuriyet'in kuruluşuna şahit olması onda derin tesirler bıraktığını söyleyebiliriz. Eyüp'teki tekkesinde yaklaşık beş yıl süren irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Bu sürenin sonunda kendisinde artık Medîne'ye hicret etmek arzusunun geliştiğini söyleyebiliriz. Böylelikle Bâtûmî, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in, Medîne'de kurduğu kütüphanesine vazifeli olarak Türkiye'den ayrılır. Tarîkatlara getirilen yasak,

[19] Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.153.

Anadolu'daki tasavvufî hayatı etkilemesinin neticlerinden birisi de birçok şeyhin hicret etme hadisesini gösterebiliriz. Bâtûmî bunlardan sadece biridir. Bu dönem aynı zamanda tarikatlar arasındaki ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Zira Meclis-i Meşâyıh'in kurulması ile beraber, sahih silesi olmayan meşreplerin kapılarına kilit vurulmuştur. İcâzeti olmayan, müteşeyyihler ve istismarcılar bu meclisin gayretleri neticesinde tekke ve dergâhlardan uzaklaştırılmıştır. Kanaatimce Meclis-i Meşâyıh idaresi, son yüzyılın en faydaları kurumlarındandı. Tarîkatlara vurulan neşter sayesinde, bu kadim müesseseleri aslî hüviyyetine ircâ etmiştir. Bu durum bize tarîkatların aynı zamanda ticari faaliyetler içinde olduğunu göstermektedir. Kısmî kurumsallaşma içine giren tarîkatlar, ticaretten siyasete, eğitimden kültür hayatına kadar, bütün bu saydığımız alanalarda faal olduğunu göstermektedir. Bu dönemde yayımlanan tasavvufî içerikli dergilerden de anlaşılıyor ki tasavvufun da artık teorik yönünün gelişme safhasına girmiş olmasıdır.

III. EKONOMİK DURUM

Bu başlıkta Bâtûmî'nin yaşadığı dönemdeki iktisâdî hayatta öne çıkan durumlara temas edeceğiz. Tevfik Çavdar'ın tespitlerine göre 1929'a kadar dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin özendirildiği bir dönem yaşanmıştır.[20] 29 Ekim 1929'da New York Borsası kaynaklı büyük bir kriz çıkmış ve borsa değerlerinde ani düşüşler yaşanmıştır. Bu durum dünyadaki diğer ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Kriz karşısında Türkiye dâhil tüm ülkeler kendi içine çekilmiş ve kendi kendilerine yetme çabası içine girmişlerdir.[21]

[20]Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, 4. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, ss. 96-97.
[21]Aydemir, Şevket, Süreyya, *İkinci Adam: İsmet İnönü I*, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, s. 439.

Aytekin Altınparmak'ın araştırma yazısına göre, devlet, iktisâdı korumak için bazı adımlar atmıştır. Ekonomik krizin başında ödemeler bilançosu açığı artmıştır. Devlet, Türk Lirası'nın değerini korumak için "Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu"nu çıkarmış, tarımsal ürün fiyatlarının değerini korumak için tarım sektörüne doğrudan müdahalelerde bulunmaya başlamış ve ödemeler bilançosunu dengeleyebilmek için de gümrük tarifelerini yükseltmiştir.[22]

İkinci Dünya Savaşı, tüm dünyanın ekonomik gelişmesini olumsuz etkilediği gibi Türkiye'nin de gelişimini olumsuz etkilemiştir. 1939'dan sonra piyasada ithal mallar azalmış, savaş dolayısıyla ordu seferber edilmiş, Türkiye savaşa girmese de orduyu savaşa hazır tutmak durumunda kalmış, bu durum ülke ekonomisine ağır bir yük getirmiştir. Savaş nedeniyle ürün talebinin artması karaborsacılığı beraberinde getirmiş, besin maddelerinde kıtlık yaşanmıştır.[23]

Feroz Ahmed'e göre savaşın halk üzerinde baskısı ağır olmuş. Türkiye savaş yıllarını siyasî ve ekonomik olarak oldukça zorlanarak geçirmiştir. Bu dönemde, enflasyon sürekli artmış, ekmek bile karne ile verilmeye başlanmıştır.[24]

Savaşın sona ermesi ile Türkiye'nin çok partili parlamenter sisteme geçiş sürecinde uygulanan ekonomi politikaları incelendiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Hükümetleri'nin benzer yaklaşımları sürdürdükleri görülmüştür. 1944'te Bretton-Woods Antlaşması'nın imzalanması; 1945'te Birleşmiş Milletler'e, 1947'de IMF'ye ve Dünya Bankası'na üye olmuştur.

[22]Aytekin Altınparmak, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör ve Sanayi'nin Gelişimi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,13,(2002),s. 37.
[23]Karpat Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları,2008, ss. 191-192.
[24]Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002) ss. 142-143.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile Türkiye'nin ekonomi politikalarında bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti, tek parti döneminin aksine ekonomide devletçi politikaların benimsenmeyeceğini, bütün devlet mallarının özel sektöre satılacağını belirtmiştir. Ancak en fazla kamu yatırımı Demokrat Parti Hükümeti yapmıştır. Kamu yatırımları hem fiziki alt yapıyı geliştirmek hem de özel sektörü desteklemek için kullanılmıştır. Örneğin, tarımı desteklemek için çiftçiye ucuz kredi verilmiş ve tarım doğrudan desteklenmiştir. Devlet, çiftçinin ürettiği malları yüksek fiyattan almış, böylece çiftçinin alım gücünü arttırmıştır. Bu durum enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Devlet yol, su ve enerji gibi alt yapı yatırımlarına ağırlık vermiştir. Karayolları ağı geliştirilmiş, sulama ve enerji amaçlı barajlar yapılmıştır. [25]

1950'lerin başı, ekonomide Menderes döneminin en başarılı olduğu yıllar olmuştur.

Görüldüğü gibi tasavvufî hayat, ülkenin içinden geçtiği ekonomik krizlerden etkilenmiştir. Zira Cumhuriyet'in kurulmasına müteakip, birden fazla siyâsî partinin halkın hayatına girmesi, beraberinde birçok değişiklik getirmiştir. Hükümetlerin siyâsî politikaları, ülke ekonomisine ciddi etkileri olmuştur. Bunlardan en önemlileri: özel sermayenin ortaya çıkışı, borsa krizi, ordunun savaşlara hazırlığı ve iktisâdî bazı önlemler ekonomiye ağır yük yüklemiştir. Netice olarak da tasavvufî hayatta duraklama döneminden bahsedebiliriz. Üstelik tekke ve zaviyelerin kanunen yasaklanmış olması, tasavvufî hayatı onlarca yıl etkilemiştir. Artık faaliyetlerini gizli yürüten tarîkatların, iktisâdî hayattaki varlığı da muammaya yol açmıştır. Bu yüzden

[25] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950,* ss. 25-26.

olsa gerek ve diğer bazı sebeplerden ötürü Bâtûmî bu çalkantılı yıllarda ülkesinden hicret etmek zorunda kalmıştır.

IV. SİYASÎ DURUM

Bu bölümde Bâtûmî'nin yaşadığı dönemde hilafetin kaldırılmasına müteakip Cumhuriyetin ilanı arasındaki tarihi sürece değineceğiz.

Kemal Karpat *"Türk Demokrasi Tarihi"* adlı eserinde siyâsî gelişmeleri şu şekilde tespit etmiş. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile devletin yapısını değiştirecek inkılâplar yapılmaya başlanmıştır. Öncelikle 1926'da "İsviçre Medeni Kanunu" kabul edilmiş ve bu kanun şerîata dayalı olan "*Mecelle*"nin yerini almıştır. 1928'de "Latin Alfabesi" kabul edilmiş ve bu alfabenin öğretimi için okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Bu durum ülkedeki okuryazar oranının ciddi şekilde düşmesine neden olmuştur. Aynı yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndan devletin dininin "İslâm" olduğu ibaresi kaldırmıştır. 1930 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1934'te resmî görevliler dışındakilerin dini kıyafetlerle dolaşması yasaklanmıştır. 1935'te "Soyadı Kanunu" kabul edilmiş ve Arapça aile adları Türkçe soyadları ile değiştirilmiştir.[26] 1925'ten sonra yapılan inkılâplar, Türkiye'de yenileşme ve lâiklik hareketini başlatmıştır.

Emre Kongar'ın bakış açısına göre bu inkılâpların, siyâsî, iktisâdî ve sosyal neticeleri olmuştur. 1930'da inkılâpların önemli bir bölümü tamamlanmış; ancak yapılan inkılâplar hükümete karşı bir direnç oluşmasına neden olmuştur. Aynı dönemde "Dünya Ekonomik Krizi"nin Türkiye'yi etkilemeye başlaması ile hükümetin uyguladığı ekonomi politikaları halktan tepki görmüştür.[27] Halkın inkılâplar ve

[26] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Temeller*, ss. 152-153.
[27] Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye,* ss. 351-352.

ekonomik kriz nedeniyle hükümete karşı gösterdiği tepkileri azaltmak için Atatürk'ün de isteğiyle yeni bir partinin kurulmasına karar verilmiştir.

Ahmed Feroz'un yakaşımına göre ise, siyâsî iktidarın attığı bu adımın amaçları vardı. İki partili sistem ile "Dünya Ekonomik Krizi" sonucu ortaya çıkan siyasî gerilimin yatıştırılacağı, acil ihtiyaç duyulan malî ve ekonomik reformları kolaylaştıracak bir uzlaşmanın yaratılacağı, kurulacak partinin ılımlı muhalefeti ile Türkiye'nin Avrupa'da imajını düzelteceği ve böylece dış dünyadan kredi ve yatırım sağlanacağı umulmuştur.[28] Bu doğrultuda Fethi Bey tarafından 1930 yılında Serbest Fırka kurulmuştur. Serbest Fırka'nın Programı liberalizmi çağrıştıran birkaç ilkeden oluşmuştur. Fırka'nın esas siyaseti, Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı koymak ve ekonomik alandaki başarısızlıklarını eleştirmek olmuştur. Bu tutum partinin etrafında çok sayıda muhalif grubun toplanmasına ve iktidar partisine meydan okumasına neden olmuştur. Önceleri iki fırka arasındaki soruna taraf olmayan Mustafa Kemal, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası lehine taraf olmaya başlamıştır. Bunun ardından Fethi Bey 17 Kasım 1930'da Serbest Fırka'yı kapatmıştır.[29] Serbest Fırka'nın kapatılması ile iki partili hayata son verilmiştir.

Serbest Fırka denemesinin başarısızlığı ve Dünya Ekonomik Krizi, siyasî ve ekonomik olarak liberalizmi Türkiye'nin gündeminden düşürmüştür. 1923–1930 yılları arasında kabul edilen "cumhuriyetçilik", "millîyetçilik", "halkçılık", "lâiklik", "devletçilik" ve "devrimcilîk" ilkeleri önce Cumhuriyet Halk Fırkası Programı'na, daha sonra 1937 Anayasasına konulmuştur.[30]

[28] Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s.88.
[29] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Temeller*, s. 166.
[30] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel ve Ekonomik Temeller* s. 167.

1938 yılında Mustafa Kemal'in ölümünden bir ay sonra yapılan kurultayda İsmet İnönü Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel başkanı seçilmiştir. Parti içinde ve ülkede huzursuzluğu engellemek için İnönü'ye "değişmez genel başkan" ve daha sonra da "millî şef" ünvanı verilmiştir.[31] İnönü, Cumhurbaşkanlığı döneminde kişisel hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin ortadan kaldırılacağının sinyallerini vermiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle bu durum gerçekleştirilememiştir.

Süreyye Aydemir'e göre halkın iktidara tepkisi artmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ağır vergiler altında ezilen köylülerin yoksulluğu, bürokrasideki yolsuzluklar ve hükümetin bu sorunları çözmede yetersiz kalması, halkın hükümete karşı tepkisini arttırmıştır.[32]

Mustafa Erdoğan ise, siyasetteki bu dalgalanmaları radikal değişikliklere yol açtığını belirtmiş. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası düzeyde demokrasi fikrinin çekiciliğinin artması tek partili ve tek liderli rejimlerin ömrünü tamamlamaya başladığını göstermiştir. 26 Haziran 1945'te çok partili siyasî sisteme geçişi öngören Birleşmiş Milletler Beyannâmesi'nin imzalanması, Türkiye'nin demokratikleşmesinde önemli bir adım olmuştur.[33]

Türk siyasî hayatında tek parti olarak yaşamını sürdüren Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı kurulan ilk siyasî parti "Millî Kalkınma Partisi"dir.[34] Celâl Bayar yeni partinin genel başkanı olmuş; Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılanlar yeni kurulan partiye katılmışlardır.[35]

---

[31] Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, çev: Esin Soğancılar, (Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007) s. 76.
[32] Süreyya Aydemir Şevket İkinci Adam: *İsmet İnönü II*, ss. 73-74.
[33] Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum ve Liberal Siyaset -Türkiye'de Demokrasiye Geçişin Deneyimi* (1945–1950), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1992, s. 301; Kartal, Cemile, Burcu, "Türk Siyasî Hayatında Beyaz İhtilal:1950 Seçimleri", *Atatürk Dergisi*,3: 4,(2003) ss. 265-280.
[34] Feroz Ahmad ve Turgay Bedia Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 14.
[35] Sina Akşin, *Ana çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789–1980*, Ankara, İmaj Yayıncılık, s. 226.

Cem Eoğul, kurulan yeni partinin seçim sonuçlarına yansımarına şu şekilde değinmiş. Demokrat Parti'nin kurulmasından sonraki ilk seçimin öne alınması muhalefet partisinin tepkisine yol açmıştır. Demokrat Parti halktan büyük bir destek almasına karşın, 1946 Genel Seçimi'nde sadece 62 milletvekili çıkarabilmiştir.[36]

Tevfik Çavdar ise İkinci Dünya Savaşı'nı, Türkiye için büyük bir hadise olarak görmekte. 1936–1948 yılları arasında, Türkiye'yi etkileyen en önemli olay İkinci Dünya Savaşı'dır. 1939 yılında Çekoslovakya'nın başkenti Prag işgal edilmiş ve böylece İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.[37] Emre Kongar, savaşın Türkiye'nin dış siyasetine doğrudan etkisine temas etmekte. Önceleri İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, savaşın sonuna doğru İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinin savaş sonrası görüşmelerde Türkiye'nin diğer ülkelerle eşit haklara sahip olacağını bildirmeleri üzerine, 1 Ağustos 1944 yılında Almanya ile bütün siyasî ilişkilerini kesmiştir. [38]

Sina Akşin, gelişen olayların neticesinde Türkiye'nin artık Rusya ekseninden Batı'ya kaydığını belirtmiş. Rusya, boğazların ortak savunulması gerektiğini belirtmiş; o günkü siyâsî irade ise bunu reddetmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren Türkiye'ye destek veren Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te, 1925 yılında imzalanmış olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini ve yeni bir antlaşma imzalamak istediğini belirtmiştir. Türkiye yeni bir antlaşma imzalamaya hazır olduğunu dile getirmiştir. Sovyetler Birliği boğazların iki ülke tarafından ortak savunulması gerektiğini belirtmiş; ancak Türkiye bu isteği reddetmiştir. Yaşanan bu anlaşmazlık neticesinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkileri bozulurken, Batı

[36] Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, Yordam Kitap, 1970, s.18.
[37] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950*,ss. 352-353.
[38] Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s. 456.

dünyası ile ilişkileri hızlanmıştır. 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman, Kongre'de Sovyetler Birliği tehdidine karşı kendi adı geçen bir bildiri sunmuştur.[39] Truman Doktrini'nin uygulamaya konulmasından sonra, ABD'den bir grup uzman, Türkiye'nin gereksinimlerini belirlemek üzere ülkeye gelmiştir. 12 Temmuz 1947'de Türkiye ve ABD arasında askerî yardım antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Sovyetler Birliğine karşı Türkiye'nin askerî gücünün arttırılması amaçlanmıştır.[40]

Yukarıda görüldüğü gibi, Bâtûmî'nin yaşadığı yıllar, siyâseten de çok radikal değişikliklerin görüldüğü bir dönemdir. Bu süreçte, devlet yeniden yapılanma içerisine girmiş, medeni hukuk alanında, Mecelle kanunu yerine İsviçre kanunu benimsenmiş, devletin eğitim sistemi çökmüş, Anayasa'dan İslâm ibaresi kaldırılmış, kılık kıyafet kanunu çıkmış, çok partili siyâsî hayata geçilmiş ve II Dünya Savaşı patlak vermiştir. Siyaseten de buhranlı bir dönem olan Cumhuriyet'in kuruluş yılları, tasavvufî hayatı her yönüyle etkilemiştir. Getirilen yasaklar nedeniyle birçok tekke ve zaviye gayri meşru duruma düşmüş, burada vazife îfâ eden postnişinler çare yolları aramaya başlamıştır. Onlardan bir kısmı vazifelerini bütün yasaklara rağmen sürdürmüş, bu kadim geleneği devam ettirmede muvaffak olmuştur. Ne var ki bazı meşâyıh, çareyi memlektten hicret etmekte aramış. Bâtûmî bu siyâsî ortam içinde hizmet edemeyeceğinin idrakiyle terk-i diyar eylemiş.

[39] Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789–1980*, ss. 221-222.
[40] Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s.458.

BİRİNCİ BÖLÜM

I.MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

A.Hayatı

Bâtûmî'yi öncelikle kısaca tanıtalım. Batumlu Muhammed Şerîf'in oğlu olup, müderris ve Nakşibendî-Hâlidî meşâyihindendir. Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin halifelerinden Ömer Ziyâeddîn Dâğıstânî'den (Vefatı: 5 Kasım 1340/1921) icâzet alıp halifesi olmuştur. Cumhuriyet döneminde şapka kanunu üzerine Türkiye'den ayrılıp, Medîne-i Münevvere'ye yerleşmiş ve orada mücâvir olarak bulunmuştur. Burada mücâvir iken, 1370/1950 yılında *"Hulâsatu't-Tasavvuf"* adlı Arapça bir eser yayınlamıştır. 64 sayfalık bu Arapça risâle'de tasavvufun temel esasları, Nakşibendî-Hâlidîliğin âdâb-erkân ve silsilesi özetlenmiştir. Medîne-i Münevvere'de vefat etmiş olup, vefat tarihini 1953 yılı olarak kayıtlara geçmiştir. [41]

Şapka kanunu çıktığı yıllarda, devlet, ulema, müderris ve meşâyihi takibe almış ve bu kanunu uygulamada çokça zulüm yapmıştır. Birçok âlim, müderris ve meşâyih bu dönemde istiklal mahkemelerinde şapka kanununa muhalefetten dolayı idam edilmiştir. Bâtûmî bu yüzden olsa gerek Türkiye'yi terk eden meşâyihdendir. Tekke ve zaviyeler kanunu gibi dergâhların kapısına kilit vuran diğer uygulamalar ülkemizdeki tarîkat müesseselerin faaliyetlerini artık gizli yürütmek zorunda bırakmıştır. Hâlbuki İslâm 'ın tebliğ edilmesinde hayati işlev gören tekke ve zaviyeler; sadece tasavvufî terbiye yerleri olmayıp, aynı zamanda psikolojik, pedagojik ve tıbbi

[41] Müfid Yüksel, http://divanpost.blogspot.com.tr/2010/01/gurcu-kimligi.html. Erişim tarihi 08.06.2017.

sorunlara kadar geniş bir hizmet sahası olan ve devrin mektepleri, hastanesi, spor okulu, dinlenme kampı, güzel sanatlar akademisi, edebiyat ve fikir ocağı, moral kaynağıydılar. Bâtûmî Medine mücaviri olduktan sonra tasavvufî çalışmalarına ait herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Sadık Albayrak'ın hazırladığı "*Son devrin Osmanlı Uleması*"[42] adlı eserde Batum şehrinden gelen bazı ulema biyografisine yer verdiğini görüyoruz. Ancak müellifimiz Bâtûmî hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

B. Şeyhi Ömer Ziyâuddîn Dağistâni

Bâtûmî'nin şeyhi Dağıstânî ile münasebetini tercüme ettiğimiz risâlede "Fazilet ve iyilik sahibi benim de üstadım Hz. Ömer Ziyâüddîn-i Dağistânî" diye bahsi geçmekte. Dağistânî hakkında yapılan yüksek lisans tezinde[43] halifeleri arasında Bâtûmî'nin adına rastlayamadık. Ancak başka bir araştırmada 'Şeyh Batumlu Mehmed Fevzî Efendi (v.1953) Gümüşhânevî Tekkesi şeyhi Ömer Ziyauddin Dağistanî'nin halifesi olup 5 yıl irşaddan sonra tekrar seddonlunmuştur'[44] kayıttan onun iczetli halifesi olduğu anlaşılıyor. İstanbul Eyüp'te Hacı Ali Tekkesi'nde bu vazifeyi icra ettiğini yapılan aynı araştırma bunu ortaya koymaktadır. Bundan muhtelif ilimlerin tahsili için İstanbul'a geldiğini anlıyoruz. Burada hangi müderrislerden ilim tahsil ettiği ile ilgili bir veriye tüm araştırmalarımıza rağmen ulaşamadık. Bâtûmî'nin, Allâme Şeyh Muhammed İbrahim b. Sadullah b. Abdürrahim el Fadlî el Hatnî el Medenî'nin (d.1314 v 1389) hadis silsile zincirinde rivayet ettiği şeyhlerin 25'inci sırada ismine rastlıyoruz.[45] Bâtûmî'nin 1925 sonrası Medine'ye hicret ederek

---

[42] Sadık Albayrak, *Son Devrin Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul, Milli Gazete Yayınları,1981,c.4-5.
[43] Arif Hakan Demirel, "Ömer Ziyâuddîn Dağistânî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı,(basılmamış yüksek lisans tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara,2006,s.55.
[44]Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi,* ss.79-80.
[45] http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?p=176482 erişim tarihi 26.01.2017.

Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi Kütüphanesi'nde hafizu'l kütüb olarak vazife üstlenmiştir. Bu vazifeyi vefatına yakın tarihe kadar sürdürdüğü kuvvetli bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. İcazetten Sonraki Dönem

Bâtûmî, şeyhi Dâğistânî'den irşad icazetini 1920 yılında aldığını tahmin ediyoruz. *"İstanbul'un 100 Tekkesi"* adlı araştırmadan, Bâtûmî'nin Eyüp'te bulunan Hacı Ali Tekkesi'nde aynı yıl vazifeye başladığı anlaşılıyor. İcazet belgesinin sureti elimizde ne yazık ki mevcut değil.

D. Şeyhliği

Bâtûmî'nin Hacı Ali Tekkesi'nde yaklaşık beş yıl süren irşad faaliyetlerini görmekteyiz. "*İstanbul'un 100 Tekkesi*" [46] adlı araştırmada geçtiği üzere, şapka kanunun çıkmasına müteakip buradaki vazifeden ayrılarak Medine-i Münevvere'ye hicret ettiği anlaşılıyor.

E. Tarîkat silsilesi

Bâtûmî'nin tarîkat silsilesi Gümüşhânevî kolundan gelmektedir. Silisileyi şöyle sıralayabiliriz:

Hz. Seyyid-i Kâinât Muhammed-i Mustafa (s.a.v.)

Hz. Ebû Bekir (ra.)

Hz. Selmân-ı Fârisî (r.a.)

Hz. Kasım İbni Muhammed

Hz. Câfer-i Sâdık

[46] Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi,* ss.79-80.

Hz. Bâyezid-i Bistâmî

Hz. Ebu'l-Hasen-i Harakânî

Hz. Ebû Ali-i Fâremedî

Hz. Yusuf-ı Hemedânî

Hz. Abdülhâlık-ı Gücdüvânî

Hz. Ârif-i Rivgerî

Hz. Mahmud İncir-i el-Fağnevî

Hz. Ali-i Râmitenî

Hz. Muhammed Baba Semmâsî

Hz. Emir Külâl

Hz. Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâüddîn

Hz. Alâeddîn-i Attar

Hz. Yakubu Çerhî Hisârî

Hz. Ubeydullâh Ahrâr

Hz. Muhammed Zâhid

Hz. Muhammed Derviş

Hz. Hâcegi Emkenegî

Hz. Muhammed Bâkî

Hz. İmam Rabbânî Ahmed Fâruk es-Serhendî

Hz. Muhammed Ma'sûm

Hz. Şeyh Seyfüddin

Hz. Seyyid Nur Muhammed Bedvânî

Hz. Şemsüddin Cân-ı Cânân Mazhar

Hz. Şeyh Abdullâh Dehlevî

Hz. Mevlânâ Ziyâüddin Hâlid-i Bağdâdî

Hz. Ahmed b.Süleyman Hâlid Hasen-i Şâmî

Hz. Ahmed Ziyâüddîn-i Gümüşhânevî

Hz. Hasan Hilmi Kastamonî

Keza halifesi Hz. İsmail Necati Zağferanbolî, Rabbim ilmini ziyade eylesin

Üstadım Hz. Ömer Ziyâüddîn-i Dağistânî.

III. Eseri

Bâtûmî'nin "*Hulâsatu't Tasavvuf*" adlı risâlesindeki ifadelerinden yola çıkarak ayrı bir eser telif etmediğinin kanaatine vardık.

a) "*Hulâsatu't Tasavvuf*" adlı risalenin yazılış sebebi

Bâtûmî risâle'nin mukaddimesinde yazma nedenini şöyle açıklıyor: "Âciz kul Muhammed Fevzi der ki: bazı dostlarım benden tasavvuf hakkında özet bir risâle yazmamı istediklerinde, Allah'tan yardım ve istiharede bulunduktan sonra, gayeme ulaşabilmek ümidiyle bu ilimde azığım az olduğu halde yine O'nun lütuf ve keremine sarıldıktan sonra risâleyi on dokuz fasıl ve bir hatime olarak telif etmeye başladım." Yaşadığı dönemde insanların manevîyattan uzaklaştığını görüp ve ilmi terk etmeleri onu özet bir tasavvuf risâlesi yazmasına sevk etmiş olabilir.

b) "*Hulâsatu't Tasavvuf*" 'un kaynakları

Bâtûmî'in risâlesi incelendiğinde birçok tasavvufî kaynaktan iktibaslar yaparak meseleyi çok güzel izah ettiğini görmekteyiz. O mühim kaynaklardan bazıları şunlardır: Abdullah Hânî'ye ait *Behcetü's Seniyye*, İbn Atâullah el İskenderî'ye ait *Hikem-i Atâiyye*, İmam-ı Gazâlî'ye ait *İhyâu Ulûmi'd Dîn*, *Mektubât-ı İmam-ı Rabbânî*, Gümüşhânevî'ye ait *Câmiu'l Usûl*. Tasavvufu etraflıca okumak isteyen ve hacimli eserleri okumak için imkânı olmayan bu risâle'den çok istifade edebileceği kanaatindeyiz.

c) "*Hulâsatu't Tasavvuf*" adlı risalenin yazılış tarihi

Bâtûmî, "*Hulâsatu't Tasavvuf*" adlı risâlesini, Hicri 1370, Şaban ayının 12 'sinde Medine'de telif etmiştir. Risâle aynı yıl Şam'da Matbatu'l İttihad Eş' Şerkî bi Dimeşk adlı matabada basılmıştır. Risâle'yi fotokopiden inceleyerek, tercümede de bunu esas aldık.

d) "*Hulâsatu't Tasavvuf*" 'un muhtevası

Bâtûmî bu eserinde birbirinden farklı birçok konuya değinmiş. Risâlesini 19 fasıl halinde telif etmiştir. Küçük hacimli bir eser olan "*Hulâsatu't Tasavvuf*" 'da Bâtûmî tasavvufî konuları fasıllar başlığı altında incelemiştir.

İlk fasıl: Tasavvufun beyanı ve bu şekilde isimlendirilmesinin veçhi hakkındadır,

İkinci fasıl: Tarîkatın usulleri ve şartları hakkındadır,

Üçüncü fasıl: Nefsi tanımak hakkındadır,

Dördüncü fasıl: Zikrin beyanı hakkındadır,

Beşinci fasıl: Tarîkatların kaynakları,

Altıncı fasıl: Nakşibendiyye yolunun itikadı ve temeli,

Yedinci fasıl: Mürşide bağlılığın lüzumu (gerekliliği),

Sekizinci fasıl: Tarîkatın (yolun) âdâbı,

Dokuzuncu fasıl: Tarîkatın mertebelerini beyan eden fasıldır,

Onuncu fasıl: Tarîkatın rükünleri,

On birinci fasıl: Râbıtanın beyanı hakkındadır,

On ikinci fasıl: Mürşidi kâmillerin vasıfları nelerdir?

On üçüncü fasıl: Râbıtanın edeblerini açıklayan fasıl,

On dördüncü fasıl: Tarîkatte hal ve seyr u sülûk,

On beşinci fasıl: Zikrin âdâbını açıklayan fasıldır,

On altıncı fasıl: Nefiy isbat meselesi ve şartlarını açıklayan fasıldır,

On yedinci fasıl: Seyr u sülûkun beyanı hakkındadır,

On sekizinci fasıl: Hatm-i Hâcegan,

On dokuzuncu fasıl: Yolun esasları hakkındadır,

Son: Hz. Ali (k.v) Efendimizin oğlu Hüseyin (r.a) Efendimize olan vasiyeti,

e) Eserin metodu ve üslubu

Bâtûmî bu kıymetli eserini öncelikle Kur'an ve Hadis referanslarına dayandırmıştır. Bâtûmî, özellikle Hadis ilminde müteahhir âlimlerdendir. Onun hadisçiliği, selefe olan bağlılığıyla, Hz. Peygamber s.a.v'e ittiba noktasında bid'atlere karşı sert bir tavır halinde kendini gösterir.

Bâtûmî eserini metodik bir yaklaşımla, ilmi zihniyetin gereği olarak, basitten başlayıp daha kompleks konulara doğru işlemek suretiyle kaleme almıştır. O, eserinde, kendinden önceki sûfîlerden sık sık alınıtılar yapar, şiir istişhadlarında bulunur sonuçta kendi değerlendirmesini yapar.

Bâtûmî tasavvufu, sadece zühd ve vera'dan ibaret görmemiş, zühdden tasavvufa, amelden marifete, ibadetten irfana ve şeriattan hakikata geçiş tarzında ele almıştır. Bâtûmî eserinde zâhirle bâtını, şerîatle hakîkatı, tasavvufla nakli birarada ele almaktadır. Bâtûmî sûfîlerin şeriata bağlılıklarını yansıtan söz ve davranışlarından özenle bahseder. Keramete ve keşf hallerine daha az yer verir. İstikamet ehli olmayanın sa'yi boşa gider, seyrini sağlam bir temele bina edemez, demektedir. Eserde şatahata rastlanılmamaktadır. Hulûl ve panteist anlayışları yansıtacak hiçbir ifadeye yer vermemektedir. Vadet-i şuhûd ve vahdet-i vucûd kavramlarına hiç değinmemiştir. Anlattığı tevhîd anlayışı, ehl-i sünnet ve seleften etkilenen sûfîlerin tevhîdidir.

Bâtûmî eserinde, nasları te'vile pek ihtiyaç duymamış, tasavvufî görüşlerin şeriata uygun tefsirlerini yapmıştır. Eserde anlatılan tasavvuf, tüm sûfîlerin ittifakla kabul ettikleri tasavvuftur.

Sünnî tasavvufa temas eden Bâtûmî, ele aldığı konuları âyet ve hadislerle açıklamaya özen göstermektedir. Eserde 59'dan fazla hadis bulunmaktadır. Bu hadislerin birçoğu

sahih hadislerden ibaretken, çok nadir rastlanan zayıf ve mevzu hadisler tasavvufun esası ile değil, teferruatı ile ilgilidir.

IV. Vefatı

"*İstanbul'un 100 Tekkesi"*[47] adlı araştırmada, Bâtûmî'nin 1953 yılında Medine'de vefat ettiği belirtiliyor. Burada nereye defnediğildiği ile daha da başka bir bilgi maalesef elimizde mevcut değil. Önümüzdeki yıllarda onu tanıyanları tanıyan kimseler ortaya çıkarsa hayat serüveni hakkında daha fazla bilgi sahibi olabiliriz. Ayrıca yukarıda değindiğimiz araştırmada, Nakşî-Hâlidî şeyhlerin vazife yaptıkları tekkeler hakkında bize önemli bilgiler sunulmakta. Bu çalışmada, hangi tekkede hangi meşrebin postnişini ne kadar süre ile vazife yaptığı bilgisi verilmektedir. Kanaatimizce çalışmayı değerli kılan, alanında kapsamlı olmasıdır. Osmanlı'da Nakşî-Hâlidî meşrebinin diğer meşreplere göre daha yaygın olduğunu düşündüğümüzde, bu gibi çalışmalar dergâhların tarihçesini sunması açısından fevkalade ehemmiyetli olduğu kanaatini taşımaktayız. Bâtûmî'de olduğu gibi, hakkında herhangi bir akademik çalışması olmayan mutasavvıfların hayatına kısaca da olsa ışk tutması, eserin ehemmiyetini ortaya koyması açısından ince bir detay olduğunu düşünüyoruz.

[47] Köseoğlu, *İstanbul'un 100 Tekkesi,* ss.79-80.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED FEVZİ EL BÂTÛMÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Risâlenin müellifi Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerine bu muhtevadan başka bir yerde maalesef rastlayamadık. Ancak risâleyi tercüme ettiğimizde, tasavvufî görüşlerinin, Üstadı Ömer Ziyâuddîn Dâğistânî 'nin görüşleri ile pek çok konuda benzerlikler olduğunu gördük. Risâlenin sonunda "Üstadım Ömer Dâğistânî" diye bahsetmektedir. Biz de bu sözden yola çıkarak üstadının tasavvuf görüşünü ihtiva eden " *Tasavvuf ve Tarîkatlarla İle İlgili Fetvalar*" adlı kitabını hem Arapçasından hem de Türkçesinden baştan sona inceleyerek bire bir karşılaştırma imkânı bulduk. Bu eserden de istifade lüzumu duyarak tasavvufî görüşlerini bu tezimize dâhil etmeyi uygun gördük. Dağistânî bu eserinde birçok tasavvuf büyüğünün sözlerine yer vererek eseri muhteva açısından çok kıymetli hale getirmiştir. Eseri önemli kılan diğer özelliği ise günümüzdeki tasavvuf hayatına güncel cevaplar sunmasıdır. Bu bağlamda küçük hacimli bir eser olmasına rağmen birçok meseleye doyurucu cevaplar verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bâtûmî hakkında yaptığımız araştırmalar neticesinde onun bir muhaddis olduğunu[48] ve ravi silsilesinde adının geçtiğini tespit edebildik. Yine bu risâle'yi Medine'de yaşadığı dönemde telif ettiğini ve başkaca bir telif edilmiş eserine rastlamadık. Değerlendirmemize göre risâle'yi önemli kılan, tasavvufî kavramlara özet değinmesinin yanısıra, konuların doyurucu olmasıdır.

[48] http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?p=176482 erişim tarihi 26.01.2017.

Bâtûmî'nin tasavvuf anlayışının Gümüşhânevî Dergâhı'nın anlayışı paraleleninde olduğunu söyleyebiliriz. Silsilede 35'inci postnişin olan Ömer Ziyâuddîn Dâğistânî'yi zikretmesi bu anlayışa sahip olduğunun en güçlü delilidir. Bu bağlamda Gümüşhânevî yolunun tasavvuf anlayışına biraz değinmek istiyoruz.

Fikir, felsefe ve tezler müesseseler kanalıyla yaşatılır ve ileri asırlara aktarılır. Tasavvuf da bir ilim olduğuna göre tâlim ve tedris edildiği bir müessese de vardır. Tasavvufun dışındaki ilimler için medrese ne ise tasavvuf için de tekke odur. Tasavvuf âdâb ve erkânı okunarak, dinlenerek ve tekkede görerek ikmal edilir. Bununla birlikte Bursa Cizyedar Nakşibendî zaviyesi gibi kurumların şeyhlerinde müderrislik sıfatının aranması şartı gibi uygulamalar da vardı. Bu şekilde tekke aynı zamanda medrese özelliği taşımış oluyordu.[49]

Mevlânâ Halid Bağdadî'nin halifeleri Nakşibendiyye'nin Anadolu'ya yayılmasında büyük bir gayret sarf etmişlerdir. Bağdadî'nin halifelerinden Trablusşam Müftüsü olarak anılan Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî'nin İstanbul'a görevli olarak gönderilmesi ve dolayısıyla Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî'nin (ö.1311/1899) bu mürşid tarafından yetiştirilmesi bu yolun İstanbul'a yerleşmesine ve Gümüşhanevî Dergâhı'nın kurulmasına zemin hazırlamıştır.[50]

Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî'nin aralarında Kastamonulu Hasan Hilmi, Safranbolulu İsmail Necati, Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî, Tekirdağlı Mustafa Feyzi, Lüleburgazlı Mehmet Eşref Efendiler gibi âlimlerin de bulunduğu 116 halifesi, bu yolun Anadolu'da yerleşmesini ve yayılmasını sağlamışlardır.[51]

[49]Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler,* İstanbul, Dergâh Yayınları,2013, ss.108-109.
[50]Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi,* İstanbul, Seha Neşriyât,1997, s.12.
[51]İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyauddîn Gümüşhanevî", *DİA,* c.XIV, s.276.

Gümüşhanevîlik'te ilim olarak bilhassa hadis ilmi üzerinde çok durulmuştur. Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî velûd bir âlim olup birçok eser vermiştir, bunlardan biri de onun tasnif ettiği, sürekli olarak okunup müracaat edilen *Râmûzu'l Ehâdîs* kitabıdır. Bu dergâhta yüzlerce hadis âlimi yetişmiş olup bazıları huzur dersleri muharrirliği ve muhataplığına kadar terfî etmiştir. Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî, irşad kastı ile yazılmış eserlerini okuyup anlamaya çalışmayı "rivayeten intisab", eserlerini kendisinden sonra gelecek nesillere ulaştırmak maksadıyla yapılacak olan çalışmaları da "dirayeten intisab" olarak kabul etmektedir.[52]

Gümüşhanevîlik'te şerîat ve tasavvuf birbirini tamamlayan birer unsur olarak kabul edilir, sohbet en önemli düsturlardan biridir. Nakşibendîliğin en önemli prensiplerinden biri olan "Halvet der encümen" prensibine uygun bir biçimde her türlü ictimai faaliyet ve hizmetlere katılma teşvik edilmiş ve kâmil insan yetiştirme hedefi gözetilmiştir.[53]

Gümüşhânevî, zâhirî ilimlerin tahsiline önem vermiş, halifelerinde her şeyden önce ilmî yeterliliğin bulunmasını şart koşmuş, hadis eğitimini ön planda tutmuştur. Tekkelerde görülen yozlaşmaya karşı çıkmış, ulema ve meşâyıh arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için çaba sarf etmiştir. [54]

Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî tasavvufta irşad görevine başladığı ilk yıllarda Mahmud Paşa medresesindeki hücresi ile iktifa etmiştir. Zamanla cemaatin müntesiblerinin sayısı artınca burası yetersiz kalmış ve ibadete kapalı ve metruk durumda bulunan Fatma Sultan Camii (1859)'de tekke olarak düzenlenmiştir. Cami elden geçirilerek beş vakit namaz kılınabilecek hale getirilmiştir. Caminin yanına bir

[52]Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, s.13.
[53] Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, ss.13-14.
[54] İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyauddîn Gümüşhanevî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.14, ss.276-277.

tekke ve onaltı odalı bir ev inşa edilmiştir. Şeyh efendi buraya yerleşmiştir. Daha sonra bu mekân Gümüşhanevî Dergâhı olarak tanınmıştır. Gümüşhanevî Dergâhı'nın yerleşim yeri gerçekten önemlidir, bunun nedeni bu mekânın Bâb-ı Âli'nin tam karşısında ve çok yakınında olmasıdır. Buranın tekke olarak seçilmesinin sebebi hükümetin çok yakından takip edilmesi ve idarenin insiyatifleri üzerinde etkili olabilmektir. Ancak böylelikle toplum üzerinde etkinlik kurmak mümkün olabilecekti. Gümüşhânevî Dergâhı tekke ve zâviyelerin kapatılması kanunu ile 1925 yılında kapatılmış, camisi ise 1942 senesine kadar ibadethane olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra 'kadro harici camiler' arasına katılan tekke binaları, bir müddet İstanbul valiliği jandarmalarının yatakhanesi ve elbise deposu olarak kullanıldıktan sonra Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 'korunması gerekli eserler' kapsamına girmesine rağmen 1957 yılında yol yapımı gerekçesiyle yıktırılıp arsası üzerine Defterdarlık binası inşa edilmiştir. [55]

Yukarıda görüldüğü gibi, Bâtûmî'nin tasavvufî şahsiyetinin gelişmesinde Gümüşhânevî ekolünün tesirleri bariz olarak göze çarpmaktadır.

Yine burada Bâtûmî'nin risâle'de ele aldığını tasavvufî kavramlardan önemli gördüklerimizden bazılarını, ilk dönem sûfîlerin tanımlarıyla mukayese etme yoluna gittik. Tasavvufî kavramları detaylıca ele alan ana sözlüklerden istifade ederek birkaç tanıma yer vermeye çalıştık. Risâle'de ele alınan ıstılâhlar her ne kadar da Nakşî meşrepli olsa da mukayesede kullandığımız kavramlarda herhangi bir meşrep farklılığı gözetmedik. İlk dönem klasik tasavvuf eserlerinden yeterince yararlanmaya çalıştık.

[55] İrfan Gündüz, "Ahmed Ziyauddîn Gümüşhanevî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.14, ss.276-277; M. Baha Tanman, "Gümüşhanevî Tekkesi",*Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.14, ss.277-278; Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, ss.59-60.

A. Tasavvuf

Tasavvuf kavramı hakkında birçok iddialar ortaya atılmıştır. Kimisi onu yün giyinmeye bir diğeri de onu safâdan türeyen bir ıstılâh olduğunu beyan etmiş. Tasavvuf karşıtları onu Hint Mistisizmine ve Hristiyan kültüründen etkilendiğini iddia ederek bu zühd kavramını İslâm dışı ilan etmek istemişlerdir. Biz burada o konulara hiç temas etmeyeceğiz.

Yün giymek. Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim. Bâtınî fıkıh. Kur'an-ı Kerim'i Hz. Resulullah (s.a.v) gibi yaşamaya çalışmak.[56] Kuşeyrî demiştir ki: "Bu ismin Arapça olduğunu gösteren bir kök ve kıyas yoktur. Bu ismin ancak lakab hükmünde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kelimenin, kamîs (gömlek) giyilmesine 'takammese (gömlek giydi)' şeklinde isimlendirilmesinden hareketle, sûf kelimesinden 'tesavvefe (yün giydi)' manasında tasvvuf olarak üretildiğini söyleyenler vardır. Bu da bir görüştür. Ancak, Arapça kaideleri bakımından münasip görünmekle birlikte, yün elbise giydikleri için bu isimle adlandırılan tek topluluk onlar değildir.

Duruluk (savfet) her lisanda övülmüş. Bunun zıtttı olan bulanıklık (küdûret) ise yerilmiştir. Sûfîler taifesi, mahiyetlerini tayin edecek bir lafız kıyasına ve iştikakı hak etmeye ihtiyaç hissetmeyecek kadar meşhurdur.[57]

… Serî Sakatî şöyle der: "Mutasavvuf ismiminin üç manası vardır: O, marifetinin nuru veranın nurunu söndürmeyen, batın ilminde Kitab ve Sünnet'in zâhirine aykırı konuşmayan, kerametleri Allah'ın haram kıldığı perdeleri yırtma iddiasını taşımayan kimsedir."

---

[56] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Otto Yayınları, 2014, s.475.
[57] Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Terc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları,1991,s.450.

Ebû Hüseyin Nûrî şöyle der: "Tasavvuf ne ilimdir, ne de şekil. Ancak ahlaktır. Şekil olsaydı, mücâhedeyle elde edilebilirdi. İlim olsaydı, öğrenmekle elde edilmesi mümkün olurdu. Lakin o Allah'ın ahlak ile ahlaklanmaktır. Senin gücün, ilâhî ahlaka ilim ve şekille yönelmeye yetmez."[58] Serrâc, Cüney'din hocası Muhammed b. Kassab'ın verdiği cevabı *el Lüma'* ya tasavvufun tanımı olarak almış. "Tasavvuf, seçkin bir toplulukla birlikte seçkin bir adamından güzel bir zamanda zuhur eden güzel ahlaktır."[59]

Bâtûmî, tasavvuf ıstılahının her harfin açılımını yaparak farklı bir bakış açısı serdetmiştir. O tasavvufu şöyle tanımlıyor: "Şunu bil ki tasavvufun bu isimle isimlendirilmesi hakkında muhtelif görüşler mevcuttur (varid olmuştur). "Tasavvuf ehlinin zâhir ve batınlarını marifet ve tevhîd nuruyla tasfiye etmeleri" tanımının, bu görüşler arasında en doğru tanım olduğu kanaatindeyiz. Veyahut ağyar ve mâsivâdan kat'ı alaka edip eshâbı Suffa'ya intisap etmeleri sebebiyle isimlendirilmeleri başka bir tanımdır. Tasavvuf ehlinin tanımına göre ise tasavvuf: İlâhi ahlâklarla ahlaklanmak, kulluk sıfatlarıyla muttasıf olmaktır.[60]

Bil ki tasavvuf dört harftir: "Te" harfi tevbeden, tevbe ise iki çeşittir.

Birincisi zâhirdeki tevbe: Zâhir azadaki bütün günah ve kötü hallerden rücû edip itaat yollarına dönmek ile olur.

İkincisi bâtındaki tevbe: Kalp tasfiyesi ile bâtındaki bütün hatalardan doğrulara dönmek ile olur. Zem olunmuş (yerilmiş) ahlâklar güzel ahlâklara tebdil olunca "Te" makamı tamamlanmış olur.

---

[58] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.1019.
[59] Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el Lüma'*, Terc. H.Kamil Yılmaz, (İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996),s.24.
[60] Muhammed Fevzi el Bâtûmî, *Hulâsatu't -Tasavvuf*, Şam, Matbatu'l İttihad Eş' Şerkî bi Dimeşk, 1951, s.2.

"Sad" harfi safderunluktan gelmektedir. Safâ da iki çeşittir. Kalp safâsı ve Sır safâsı.

Kalp safâsı: Kalbi beşeri bulanıklıklardan, örneğin kalpte oluşan gaflet, helal da olsa çok yemek içmek gibi şeylerden kalbi tasfiye etmek ile olur. Mesela: Helal, haram ve şüpheli şeylerden çok miktarda yemek ve içmekle, kalpte hâsıl olan gaflet sebebiyle, kalpte zulmet hâsıl olur. Yine çok konuşmak, yatmak ve dünyevi düşünceler vb. kalbi karartan hususlardandır. Kalbi bu bulanıklardan kurtarmak ancak Allah'ı devamlı, iç rahatı (huzuru kalp) ile zikretmekle gerçekleşir. Yüce yaratanın Kur'an'da buyurduğu gibi "Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar".[61] Yani, kalpleri haşyete/korkuya kapılır. Kalbin haşyeti/huşu üzere olması ancak, kalbin gaflet uykusundan uyanması ve tasfiye edilmesiyle mümkün olur. Sır'rın tasfiyesi ise mâsivâdan kaçınmak, sırr'ın lisanı ile sırrında Allah esmasına muhabbetle sarılmaktır. Bu aşama hâsıl olduğunda "Sâd" makamı tamamlanmış olur.

" Vav" harfi ise velayetten gelmektedir. Bunun için de tasfiye gerekir. Velayetin neticesi, velinin, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmasıdır. Beşeri sıfatlardan kurtulduktan sonra, Allahu Teâlâ'nın sıfatları ile süslenmesidir. Hadis-i kudside Allahu Teâlâ'nın buyurduğu gibi: "Kulumu sevdiğim zaman, onun için sem' / kulak olurum, basar/göz, el, lisan olurum. Benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar."[62] Mâsivadan terbiye hâsıl olunca "Vav" makamı tamamlanmış olur.

Bundan sonra "Fe" makamı gelir. Bu makamda Allah'tan gayrı her şeyde fâni olmak yani "Fenâ fillâh" makamına erişilir. Beşeri sıfatlar zail olunca ilâhî sıfatlar

[61] el-Enfâl, 8/2.
[62]Buharî, *Rikak*, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, Müessetu'r Risâle,2009 c.VI, s.256.

bâkî kalır. Böylelikle fânî olan kul, bâki olan Allah ve razı olduklarıyla beraber olur. Kendisinden razı olunan rıza sahibi ile maiyyet kesbeder (beraber olur).”[63]

Bâtûmî’nin tasavvuf tanımı diğer klasik tanımlardan farklı olduğunu görüyoruz. O, tasavvuf sözcüğünün her harfine müstakil mana vererek bu tanıma apayrı bir bakış açısı kazandırmıştır. Kanaatimce böyle bir tanım, tasavvufun temel konularına temas etmesi açısından dikkate değer bir yaklaşım. Tasavvuf kavramını bu harfler üzerinden izah etmesi, aynı zamanda bu ilmin otantik yönüne güçlü bir vurgudur.

B. Tevbe

Tevbe, sâliklerin (Vuslata ermeleri için uğradıkları) menzillerden ilk menzildir. Tâliplerin (Ulaştıkları) makamlardan birinci makamdır.[64] Tevbenin bir diğer manası, haram, günah işledikten sonra, pişman olup, Allahu Teâlâ’dan korkmak, bir daha yapmamaya karar vermektir. Yani tevbenin bir manası da karar vermektir. Yine tevbenin manalarından: Dönme, pişmanlık. Günahtan pişmanlık duyarak vazgeçmektir. Nasûh tevbesi, halis tevbeye yani gedik bırakmayacak tarzda, eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye denir. Sütün çıktığı memeye dönmesinin mümkün olmadığı gibi, tevbe edilen günaha bir daha dönmemeye de nasûh tebvesi denmiştir.

Aslında tevbe Allah’tan Allah’adır. Allah nasip ederse kul tevbe eder. Hakk kuluna dönerse kul Hakk’a döner. Kulun Hakk’a dönüşü Hakk’ın kendisine dönüşünün ve yönelişinin işaretidir.[65]

[63]Bâtûmî, *Hulâsatu’t -Tasavvuf,* ss.2-3.
[64]Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi,* s.227.
[65]Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi,2012,s.356.

Tasavvufî olgunluk yolunda, yetmiş makamdan bahsedilir. Ilk tevbe, sonuncusu kulluktur (abddir).

Sırf Allah rızası için yapılan tevbeye, evbe denir. Tevbeleri çok etmesi münasebetiyle, Allah'ın "Tevvâb" diye bir ismi vardır. Cüneyd, "Günahı unutmaya", Sevrî de "Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmeye" tevbe demiştir. El- Megâzilî, tevbeyi ikiye ayırır.

- Inâbe Tevbesi: Allah'ın, üzerindeki kudretinden korkarak yapılan tevbe.
- Tevbe-i İsticâbe: Sana yakın olmasından dolayı Allah'tan utanarak yapılan tevbeye denir.

Zünnûn, "Avamın tevbesi günahtan, havâssınki gafletten, enbiyanınki de başkalarının nail olduğu ulaşmaktan âciz bulunduklarını görmek şeklindedir" der.[66]

Bir görüşe göre tevbe, nefsin işlemiş olduğu kötülüklerden dolayı üzüntü duymasıdır; bununla birlikte onları terk ve imkan ölçüsünde kaçırdıklarını telafiye çalışma niyeti taşır. Şeyh İbnü'l Arabî el *Fütûhâtü'l-mekkiyye*'de şöyle demektedir. "Şart olan, terk niyeti değil, dönmeme niyetini terktir."

Bu bağlamda "Dönmek" anlamındaki tevbe çeşit çeşittir: günahtan itaate dönmek, tabiattan şerîata dönmek, zâhirden bâtına dönmek, halktan Hakk'a dönmek vs. Halktan Hakk'a dönmek Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmek demektir. Öyle ki, kulun kalbinde Rabbinden başkasına bir meyli ve arzusu kalmaz. Bu kişi Allah'a bir mükafat beklentisi veya azaptan korkarak ibadet etmeyen kimsedir. Ardından, tevbenin gerekçesinden de "Döner", başka bir ifadeyle, Hakk'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmesinin kaynaklandığını 'görmeyi'terk eder, bu bile Hakk'ın

[66] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.493.

ihsan ve lütfudur. Ardından bu gerekçeden 'dönme'yi görmeyi de bırakır, başka bir ifadeyle onu bırakmasının sebebini kendisi değil, Rabbi Olarak görür.[67]

Tevbe hususunda kulun on haslete sahip olması gerekir: Birincisi Allah'a isyan etmemek ona farzdır. Ikincisi masiyetle imtihan olunursa, bunda ısrarlı olmamamasıdır. Üçüncüsü, masiyetten dolayı Allah'a tevbe etmesidir. Dördüncüsü Allah'a karşı aşırılıklardan pişmanlık duymasıdır. Beşincisi ölene kadar itaat ederek istikamet yoluna bağlanmasıdır. Altıncısı cezadan korkmasıdır. Yedincisi mağfireti ümid etmesidir. Sekizincisi günahı itiraf etmektir. Dokuzuncusu tevbeyi ona Allah'ın takdir ettiğine ve kendisini bu yoldan döndürebileceğine inanmasıdır. Onuncusu ise, daha önce yaptıklarına keffaret olması için, salih amel işlemeye yönelmesidir.[68]

Tevbenin üç sebebi vardır: Ilk olarak, kalbi ceza görme korkusu istila eder, çirkin fiiller işleme üzüntüsü hakim olursa, nedamet meydana gelir. Ikinci olarak, (İlâhî ve uhrevî) nimetlere rağbet kalbe galip olur. Çirkin amellere yönelmek ve emirlere karşı gelmekle bu nimetin elde edilemeyeceği anlaşılırsa, bu nimeti elde etme ümidiyle beraber pişmanlık da duyulur. Üçüncüsü "Allah yaptıklarımı görüyor" diye hayâ etmek ve (O'nun emirlerine) muhalefet etmekten pişman olmaktır. Bu üç tevbe türünden ilkini yerine getiren *tâib,* ikincisini yerine getiren *münîb,* üçüncüsünü yerine getiren *evvâb*dır. [69]

Tevbenin Alâmetleri arasında şunlar yer alır: Kötü arkadaş ve yakınları terk etmek, onlardan sıkılmak; uzleti sevmek; az konuşmak; kendini (İnsanlarla bir arada bulunmaya) kaptırmayı bırakmak; fuzûlî işlerden kaçınmak; bedeni kötü hareketlerden korumak; ibadeti çoğaltmak; zikre devam etmek; başını öne eğmek; (Gözün harama

[67]Abdürrezak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çeviri: Ekrem Demirli, (İstanbul, İz Yayıncılık, 2015), s.157.
[68] Ebu Talib el Mekkî, *Kûtu'l Kulûb*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,2005,C.1,s,302.
[69] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s.1075.

takılmasını engellemek için) bakışları azaltmak; bedenin zayıflaması; gözün yaş dökmesi; kalbin hüzünlenmesi; geçirdiği günlere, (İlâhî emirlere) muhalefet hususundaki aşırılıklarına, ömrünün cevherlerini (En değerli zamanlarını) nefsi arzuların, (İlâhî emirlere) muhalefet etmeyi gerektiren hareketlerin ve adî şehvetlerin peşinde zâyî ettiğine üzülmek; devamlıl ağlamak; gece gündüz ikaleyi (Affedildiğini kabul ettirmeyi ya da bozduğu ahdini yenilemeyi) arzulayarak tazarrû ve niyazda bulunmak.[70]

Bâtûmî ise tevbe kavramına yaklaşımını risâlesinde şöyle bahsetmektedir: Bil ki tarîkatta en yüksek merama ulaşabilmek için usul ve şartlar vardır. Şartlara gelince onlar dörttür:

1. Mâtûrîdî ve Eş'arî esasına göre itikadı tashih etmek.
2. Nasûh tevbe: Zâhir ve bâtın bütün masiyetleri terk ederek Allaha rücû etmek.
3. Sünneti seniyye ile amel edip şerîatın bütün ahkâmına tutunmak ve mutahhar (pak) olan dinimizin edepleri ile edeplenmek. Mezhep imamlarımızın birine ittibâ etmek, daha ihtiyatlı olanı ile amel etmek ve o mezhepte muteber olan görüşü tatbik etmek.
4. Bidatten içtinap etmek: Sapkın fırkaların ihdas ettiği ve dört mezhep imamının onaylamadığı her türlü fikir, söz ve fiillerden uzaklaşmaktır.[71]

Bu husus, hadisi şerifte şöyle varid olmaktadır: "Muhakkak söz(le)rin en doğrusu, Allah'ın kitabı Kur'an'dır. Yolların en güzeli ise, Muhammed (s.a.v)'in yoludur. İşlerin en şerlisi, dinde olmayıp sonradan uydurulanlarıdır. Her sonradan uydurulan, bid'attır her bid'at de sapıklıktır. Her sapıklık sahibi de cehennemdedir."[72]

---

[70] Yusuf en Nebhânî, *el Envâru'l Muhammediyyeti Mine'l Mevâhib el Ledunniyye*, Beyrut, Dar İbn Hazm, h.1310,C,1,s,251.
[71] Bâtûmî, *Hulâsatu't -Tasavvuf*,s.5.
[72] Müslim, *Kitâbu'l Cumua'* 13; Nesâî, *Salâtu'l İdeyn*, 22.

Bâtûmî tevbeyi usul ve şartlara bağladığını görüyoruz. Onun bu yaklaşımı, günümüzdeki tasavvufî hayatın önceki asırlara göre büyük farklılıklar arz ettiğini söyleyebiliriz. Tevbenin şartlarında î'tikadı zikretmesi son derece önemli. Zira tevbe edecek kişide îmanın olmaması ona tevbenin bir fayda sağlamayacağı aşikârdır. Diğer şartlar tahakkuk edince tevbe hâsıl olur ve bunun günümüzdeki en keskin yaklaşım olduğunu söylenebilir. Bu yaklaşım da bize tasavvuf ilminin dinamik bir disiplin olduğunu ve her çağda kendini yenilediğini göstermektedir.

C. Tevhîd

Tevhîdin sözlük manası birlemektir. Tevhîd kelimesi: "وحّدَ فعّلَ" vezninden gelmektedir. Bu birlemek de yaratanın bir olduğuna, ondan başka bir ilâh olmadığına inanmakla olur. Bir diğer manası birleştirmektir. Cürcânî tevhîdi, "Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihnî olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak" diye tarif eder[73]. Yine ona göre tevhîd üç şeyde olur:

1. Allah'ı rubûbiyyetle tanımak.
2. Vahdâniyyetle ikrar etmek.
3. Eş ve benzer olanları O'ndan nefyetmek.

Tevhîd; Allah birdir, diye hükmetmektir. Bir şey birdir diyebilmek de tevhîddir. Birini şecaata nisbet ettiğin zaman onu "Teşcî ettim", denildiği gibi, birini tek olmakla vasfettiğin zaman da "Onu tevhîd ettim", dersin denilmiştir.[74] Tevhîd konusunda görüşü sorulan Cüneyd ise şu cevabı vermiştir: "Tevhîd, Allah'ın ahadiyyetinin kemali ve vahdâniyetinin tahkîkî suretiyle Birlenen'in tek oluşunun anlatılmasıdır. Yani O'nu baba, ya da evlâd olmaktan uzak, zıddı, ya da benzeri bulunmadığını kabul ile O'ndan

[73] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.473
[74] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.473.

başkasına ibadet edilemeyeceğini, teşbih, tasvîr ve nitelemeye kaçmadan, Samed ve tek bir ilâh olduğunu ikrar etmektir."[75]

Sûfilerin, tevhîdi yaşayarak ve tadarak bilmelerine de tevhîd-i hâlî denir.

İki çeşit tevhîd vardır:

1. Kusûdî tevhîd: Sadece Allah'ı kastetmek, istemek veya Allah'ın iradesinin bir noktada birleşmesine kusûdî tevhîd denir. Bu, kulun iradesini Hakk'ın iradesinde erimesi şeklinde de tanımlanır.
2. Şuhûdî tevhîd: Sâlikin vecd hâlinde mâsivâyı terk ederek sadece Hakk'ı görmesidir. Buna, vicdânî ve zevkî tevhîd de denilir.[76]

İbnü'l Arabî'ye göre tevhîd üç derecedir: bazen dereceler sâlikin yükseldiği mertebelerdir, bazen birleyenlerin tevhîdle ilişkilerinin farklılığından meydana gelir. Bu durumda tevhîd, delil tevhîdi, hal tevhîdi ve müşâhede tevhîdidir. Bu ilk tevhîd, İbnü'l Arabî'nin belirttiği gibi, şekilci âlimlerin tevhîdidir. Biz bu tevhîdin başlangıçtaki kimselerin tevhîdi olduğunu ekleyebiliriz. İkinci tevhîd, Hakk'ın birleyenin bir niteliği haline geldiği bir tevhîd olması yönünden, gerçekte nafile ibadetlerle Hakk'a yaklaşmaktan ibarettir. Üçüncü tevhîd ise ontolojik bir tevhîddir ve bu tevhîdde şehâdet ifadesi, "Allah'tan başka mevcut yoktur" şeklini alır.[77]

Yine tevhîd, Allahu Teâla'yı hadesten tenzih etmektir. Bu yolda, tevhîdi (Tevhîd hususundaki anlayışları) tashih etmek maksadıyla âlimler söyleyeceklerini söylemişler, muhakkikler de işaret edecekleri hususlara işaret etmişlerdir.

[75] Tûsî, *el Lüma'*,s.29.
[76] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.495.
[77] Suad El Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2015), s.621.

Tevhîdin üç yönü vardır: ilk yönü avâmın tevhîdi olup, şâhidlerle sahih olur. İkinci yönü havâssın tevhîdi olup, hakikatlerle sabit olur. Üçüncü yönü ise, kıdemle kaim olan tevhîddir, bu da ehâss-ı havâssın tevhîdidir.

İlk tevhîd, Allah'ttan başka ilâh olmadığına; O'nun ortağı bulunmadığına; O'nun Ahad, doğmamış ve doğurmamış, Samed bir varlık olduğuna; kendisine hiçbir şeyin denk olamayacağına şehadet etmektir. Bu tevhîd, en büyük şirki ortadan kaldıran, üzerine kıblenin istinâd ettiği, mü'minlerin himaye edilmesini gerekli kılan, kanın ve malın bağışlandığı, İslâm yurdunun küfür diyarından ayrıldığı zâhir ve açık tevhîddir. Avâmdan olan millet, istidlâl hakkına sahip olmasa bile, kalblerinin kabul etmesiyle sahih olan şehâdetteki sadâkat sayesinde her türlü şüphe, şaşkınlık ve şaibeden salim olduktan sonra, ancak bu tevhîdle kurtuluşa erebilir. Bu tevhîd, şâhidlerle sahih olan avâmın tevhîdidir. Şahidler de risâlet (Peygamberlik) ve haberi işitmeyi gerekli kılan fiiller olup, bunlar da Hakk Teâlâ'nın göstermesi (nasslardaki emirleri) yoluyla elde edebilir ve şâhidlerin müşâhede edilmesiyle gelişebilir.

İkinci tevhîd türü ise, hakikatlerle sabit olan havâssın tevhîdidir. Bu da zâhirî sebeplerin düşmesi ve (Sâlikin), akılların çekişmelerinden ve şâhidlere bağlı kalmaktan (Kurtularak) üst seviyelere yükselmesidir. Bu tevhîd, tevhîd hususunda delil, tevekkül hususunda sebep, kurtuluşta da vesîle görmemektir. Böylece kişi, hükmü, ilmi ve her şeyi yerli yerine koyarak, bunların sadece O'nun tarafından belli zamanlara bağlanması ve şekiller içinde gizlenmesi gibi fiiller yoluyla, Hakk Teâlâ'nın her şeyden önce geldiğini müşahede eder. İlletleri tanımayı tahakkuk ettirir, hadesin ortadan kaldırılması yoluna sülûk eder. Bu tevhîd, fenâ ilmiyle sahîh olan, cem' ilminde saflaşan, cem' erbâbının tevhîdine cezb eden, havâssın tevhîdidir.

Üçüncü tevhîd türü ise, Hakk Teâlâ'nın sadece kendisine has ve kadrine müstehak kılmış olduğu kişilerin tevhîdidir. O'nun kadri O'ndan bir parıltı olarak O'nun saflığından gelen topluluğun sırlarını aydınlatmış, onları kendisinin sıfatları hususunda dilsiz hale getirmiş, o aydınlığın yayılması hususunda onları âciz bırakmıştır. O parıltıyla O'na, kendisine işaret edenlerin diliyle işaret edilir ki bu, hadesin ortadan kalkması ve kıdemin isbat edilmesidir.

Bu tevhîddeki remzin üzerinde bir illet vardır: Bu tevhîd ancak ortadan kalkmasıyla sahih olur. İşte bu, bu yolun âlimlerinin sözlerine göre O'na işaret etmenin merkezidir.[78]

Bâtûmî, tevhîd anlayışını Allaha kulluk yaparak ve en önemlisi Eş'ari ve Mâturîdî akâidi üzerine kişinin inancını tashih etmesini gerektiğini belirtir. Bu iki mezhebe bağlılığın yolun usulü olduğunu söyler. O tevhîde şöyle izah getirmekte:

Ey talip, bil ki; ma'rifetullahı elde etmek için Allah bizi ve sizi muvaffak kılsın. Nakşibendiyye sâdâtının itikatları Ehl-i sünnet vel cemaat itikadıdır. Yolun temeli ise şerîat-ı mutaharranın hükümlerini muhafaza etmektir. İmâm-ı Rabbânî, şerîatın riayeti (Gözetilmesi hususunda) buyurdular ki: "Bil ki şerîatın edeplerinden bir edebi gözetmek ve tenzihi olsa bile bir mekruhtan sakınmak, zikirden, tefekkürden, murâkabe ve teveccüh gibi amellerden mertebece üstündür." Evet, sâlik bu hususları şerîata riayet etmekle beraber elde ettiyse büyük bir kazanç elde etmiştir.[79]

Bâtûmî'nin tevhîd anlayışında, şerîat vurgusunun öne çıktığını görmekteyiz. Yaşadığı yıllarda çeşitli ideolojilerin halk üzerinde bıraktığı etki, onu şerîat çağrısına yöneltmiştir. Bu yaklaşımın da yaşadığı dönem için en selametli bir anlayış olduğu

[78]Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.-1111-1112.
[79]Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, s.26.

kanaatindeyiz. Zira tasavvufî hayatı değerlendirirken, bütüncül yaklaşım yerine, siyâsî ve iktisâdî bağlamı da nazarı itibara önem arz etmekte.

D. İlim

İlim Arapça bir kelime olup bilmek manasındadır. Tasavvufî ıstilâha göre ilim, kitaplardan değil, kişilerin ağzından, sözden değil halden ve Hak'ta fâni-bâkî olanlardan öğrenilir.[80] Peygamberimizden rivayet olunduğuna göre, kendisine üç çeşit ilim vahyedilmiştir:

1. İlm-i ahkâm: Açıklamak zorunda olduğu ilim.
2. İlm-i sırr-ı kader: Bazı havâssından başkasına açıklaması yasaklanmış ilim.
3. İlm-i esrâr: Açıklamakta muhayyer kaldığı ilim.

Sûfilere göre ilim, ikidir: Birincisi; kazanmakla elde edilen ilim. Buna kesbî ilim denir. Bu, tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir. İkincisi de vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna marifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile şerîat-ı garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsulüdür. Bununla helal, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır. Vehbî ilme, ledünnî ilim de denir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyaya mahsus olur.[81]

Ulûm dokuz çeşittir. Dördü sahabe ve Tâbiûn'dan beri bilinen maruf sünnet; beşi de öncekilerin bilmediği sonradan ortaya çıkan sünnettir. Maruf olan ilimler îmân, Kur'an, Sünnet, fetva ilimleridir. Sonradan ortaya çıkan beş ilimse, nahiv, arûz, fıkıhta kıyâs, cedel, nazar yoluyla makulün (Düşünülen şeylerin) ilmi, hadislerin illet ve tariklerinin bilinmesi, rivayeti nakledenlerle ilgili cerh-tadil ilimleridir. Bu ilimleri

[80] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.184.
[81] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss.433-435.

ancak ehli bilir, onlardan da bu kimselerin ashabı bu ilimleri alır. Bunlar kıssa, hikâye nakletmeyi bid'at olarak kabul eder, bunu yasaklar ve kıssacılara oturmayı kerih görürler.

İlim iki kısımdır: Biri şer'î, diğeri aklîdir. Şer'î ilimlerin çoğu âlimi nazarında aklîdir. Aklî ilimlerin çoğu ârifin nazarında şer'îdir.

İlm-i insânî (İnsan ilmi, bilgisi) iki yolla elde edilir: birincisi taallüm-i insânî ile ikincisi taallüm-i rabbânî ile. Birincisi alışagelmiş olan yol olup hissî bir yoldur. Akıl sahiplerinin tamamı bu yolu tercih eder.

Rabbânî taallüm ise ikiye ayırılır: Birincisi (İnsanın kendisinden değil)dıştan gelir. Bu öğrenerek bilgi edinmektir. Diğeri içten gelir, bu da tefekkürle meşgul olmaktır. Bâtınî tefekkür, öğrenmedeki konumu itibariyle dıştadır. Taallüm, bir şahsın herhangi bir şahıstan, tefekkür ise kişinin Küllî Nefs'ten istifade etmesidir. Küllî Nefs, bütün âlem ve akıl sahibi kişilerden daha etkili ve öğretme bakımından da daha güçlüdür. İlimler, yerin altındaki tohum gibi, bilkuvve (Potansiyel) olarak nefslerin temelinde toplanmıştır. Cevher denizin dibinde ya da madenin merkezindedir. Taallüm, bu şeyin kuvveden fiile (potansiyel durumdan aktif duruma) çıkarılması arzusudur. Tâlîm (Öğretme) ise bizâtihî kuvveden fiile çıkarmaktır.

Sehl b. Abdullah Tüsterî şöyle der: "İlimler üç türlüdür: İlim minellâh, emir, yasak, ahkâm ve hadleri içeren zâhir ilmidir. İlim ma'allâh, havf, recâ, mehâbet ve şevki içeren bir ilimdir. İlim billâh, Allah'ın sıfatlarını içeren bir ilimdir". İlm-i zâhirin, tarik ilmi; ilm-i bâtının menzil (varış) ilmi olduğu da söylenmiştir. Yine ilm-i bâtının ilm-i zâhirden istinbat edildiği, zâhirin desteklemediği her bâtının bâtıl olduğu ifade edilmiştir.[82]

[82] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.435.

Bâtûmî'nin ilme olan anlayışını, risâlesinde de ifade ettiği gibi şöyle özetleyebiliriz:

Kendisine ihtiyaç duyulan ilimler dörttür:

1. Zât ve sıfatlar ilmi olan akâid ilmi.
2. Fıkıh, fetvâ, tefsir ve hadis ilimleri.
3. Âdap ve muamelâtta cereyan eden haller ve güncel meseleler ilmi.
4. Haller ve menziller ilmi ve onun etrafında cereyan eden meseleler. Bu ilimde ise tasavvuf erbâbı ihtisas sahibi olmuştur. İnsanların önünde iki yol vardır. Birinci yol, Hakk'ın evvel emirden ru'yeti (yolun başında) ve bu yolda amel ederek ona meyletmektir ki bu yol ise Şâzeliyye, Nakşibendiyye ve bu yola benzer diğer tarîkatların metodudur.[83]

Bâtûmî ilmi dört kısıma ayırmakla önceki dönem sûfîlerin usulüne yakın yol takip ettiğini görüyoruz. Ondaki ilimlerin ilk üç kısmı şerîat ile alakalı; dördüncüsü ise tasavvufa has bir ilimdir. Kanaatimce böye bir taksimat yapması isabetli bir yaklaşım olmuş. Şer'î ilimlere vukûfiyet, kesbî yollardan sülûk etmeyi icap ettirir; vehbî'de ise bu ilim ancak erbabınca bilinebilir. Zira bu sırlara ait ilim, malum olduğu üzere her zata açılmaz. O kimseler bu husûsî ilmi doğrudan ledünnî olarak alır.

E. İhlâs

İhlâs Arapçada samimiyet ve içtenlik manalarına gelmektedir. Tasavvufî ıstilâha göre, sözde ihlâs, fiillerde ihlâs, ibadetlerde ihlâs, manevi hal ve hareketlerde ihlâs gibi çeşitleri vardır.[84]İhlâs: gösterişi bırakmak, taatte, ibadette samimi olmaktır. Kalbi, safâsına keder veren şeyden kurtarmaktır. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmaktır.

[83] Bâtûmî, *Hulâsatu't -Tasavvuf*, s.31.
[84] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.181.

Amellerinde, Allah'tan başkasından karşılık beklememektir.[85] Kalp ve beden amellerini her çeşit art niyetten arındırmak demektir; böylece amel sadece Allah için olur. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: " Dikkat ediniz, din sadece Allah içindir."[86] Yani gösteriş, makam ve saygınlık kazanmak için insanlar katında güzel görünme isteği gibi her türlü art niyetten arınmış dindarlık, Allah'a aittir.[87] Üstad Kuşeyrî der ki: İhlas; (Taat ve ibadette) sırf Subhânehu ve Teâlâ'yı kasdetmektir. Bu da taatla –başka herhangi bir şeyle değil, sadece Allah Teâlâ'ya yaklaşmayı irade etmek suretiyle olur. Allah Teâlâ'dan başka bir mahlûk için yapmacık bir şey işlemek, halkın meth ü senasını kazanmak, O'na yaklaşmak niyeti dışında herhangi bir mana ve maksat taşımak ihlâsa manidir.[88]

Cüneyd'e ihlâsı sordular: dedi ki: "Kendi amelini görme duygusunun kalkması ve kendi fiilinden fâni olmandır…" İhlâs, afetlerden temizleyen şeydir…

İhlâs, Allah (c.c) ile ilişkiye yaratıkları karıştırmamaktır. Bu yaratıkların ilki de nefstir. Zünnûn da şöyle demiştir: "İhlâs, düşmanın (Şeytanın) ifsadından kurtaran şeydir." Ruveym: "İhlâs, yaptığın işi görmenin ortadan kalkmasıdır" demiştir.

Ebu Yakub Sûsî şöyle demiştir: "Hâlis amel, meleğin haberi olmadığı için sevabını yazamadığı, şeytanın bilmediği için ifsad edemediği, nefsin farkında olmadığı için de kendini beğenme fırsatı bulamadığı ameldir." Bunun manası şudur: Hâlis amel kulun Allah'tan başka her şeyden ilgisini keserek O'na yönelmesidir. Zünnûn şöyle demiştir: "İhlâs, ancak sıdk ile ve sıdk konusunda sabırlı davranmakla; sıdk ise ancak ihlâsla ve bu konuda ısrarlı davranmakla tam olur." Yine Zünnûn demiştir ki: "Şu üç

[85] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* ss.232.
[86] Zümer,39/3.
[87] Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü,* s.43.
[88] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.353.

şey ihlâs alâmetidir: Kişinin nezdinde halkın övmesi ile yermesinin bir olması, amel sırasında ameli görmenin unutulması, amelin ahirette sevab getireceğinin unutulması."

Ebu Ali Dekkâk da şöyle demiştir: "Bir muhlisin ihlâsında kendi ihlâsını hissetmesi onun için bir eksikliktir. Allah o kişinin ihlâsını hâlis kılmak istediğinde, ihlâsını ona göstermez. Böylece o kimse, muhlis değil, muhlas (İhlâsa erdirilmiş) olur."

İhlâs sahibinin ihlâsı, diliyle söylemesine gerek kalmadan haliyle ortaya çıkar. Alâmet: Muhlisin amellerini gizlediğini ve hal örtüsüyle örttüğünü görürsün. Böyle birisine, durumu sorulduğunda, cevap vermez, bilakis halini gizler.[89]

Delâlet: Bir kimsenin, kötü ve çirkin amellerini izhar ettiğini ve iyi amellerini gizlediğini görürsen, bu onun ihlâslı olduğunu, derecesinin yüceliğini, makamının ihtisasını gösterir.

Alâmet: Kendisinin irade ve ihtiyarı olmaksızın Allah, kulları arasında onun övgü sancağını dalgalandırır.

Delâlet: Bir kimsenin övüldüğünde bundan hoşlandığını görürsen bil ki o helaki hak etmiş bir yalancıdır.

Alâmet: İhlâslı kişi hatalarını, hüsn-i itikadlarından dolayı avama gizli kalsa da, bilhassa tenkitçilerden gizleme ihtiyacı duymaz. Çünkü işlenen amel göğün gizliliklerine emanet edilse de onun izleri insanın haline yansır. Dil gizlemeye çalışsa da, zihinlerin feraseti onun ayıplarını ortaya çıkarır.

Delâlet: İhlâs elbisesine bürünen kimse, hem avam hem de havass tarafından el üstünde tutulur. Bu açıkça anlaşılan ve doğruluğu açıkça bilinen bir şeydir.

[89] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.-416-424.

Alâmet: ihlâslı kişinin kelamı makbul, güzel hali menkuldür. Bütün talep ve niyetlerinde her gün bir öncekinden iyiye gider.

Delâlet: Tenhada ibadette nefsinin tembelleştiğini, kalabalıkta şevklendiğini görürsen bil ki sen ihlâstan uzaksın. Hiç ortalıkta havass edasıyla dolaşma.

Alâmet: İhlâslı kimse tenhada, Hakk'la baş başa kalıp halkın nazarından uzaklaşınca ibadet şevki artar.

Delâlet: Yaratılmışlar için yaptığın her amel, seni âlemlerin Rabb'inden uzaklaştırır. Kendisni ihlâs terazisinde tart ve bak bakalım; üstünlük kefesi mi ağır basıyor, yoksa noksanlık kefesi mi?

Alâmet: ihlâslı kimse odur ki kalktığında Allah ile kalkar, oturduğunda Allah'la oturur. Allah için hareket eder. Allah'tan başka hiçbir maksadı yoktur. Sükûn bulursa, Allah'la mutmain olur. İsterse, Allah'tan ister, yaparsa Allah için yapar. Kendisine bir şey verilirse (Vereni görmez), Allah'ın elinden alır. Bütün işleri Allah'tandır, Allah'adır, Allah içindir. Allah adınadır. Allah Allah Allah… La havle velâ kuvvete illâ billâh.

Delâlet: İnsanlarla huzur bulan, onlara dayanan, hallerinde onlara güvenen, sonra da kalkıp ihlâs ve takva makamında olduğunu sanan birini görürsen ondan uzak dur. Çünkü o gurur ve heva ehlindendir.

Alâmet: İnsanlarla beraberken kendini yalnız hisseden, Mevlâ'sıyla sükûnete kavuşarak ünsiyet eden birini görürsen, bu kişi muhlastır (İhlâsa erdirilmiş olan ihlâslı bir kişidir), seçilmişin seçilmişidir.

Delâlet: Ne zaman ki hevâna değil de Mevlâ'na güvenirsen, işte o zaman O'nun uğrunda ihlâsa ermiş olursun. O da seni kendisine dost edinir.[90]

[90] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.-416-424.

Bâtûmî, ihlâsı seyr u sülûkun maksadı olarak görerek şöyle söylemektedir: Tasavvufu ayrıcalıklı kılan tarîkat ve hakikat, şerîata hizmet ederek üçüncü kısım olan ihlâsı kemale erdirir. Allah Zülcelâl şöyle buyurmakta: "Hâlbuki onlar Allah'a, O'nun dîninde ihlâs (ve samîmiyyet) erbâbı ve muvahhidler olarak, ibâdet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkasıyla emr olunmamışlardı. En doğru din de bu idi."[91]

Bunları tahsil etmede maksat ise şerîatı ikmal etmektir yoksa onu aşan başka bir husus da değildir. Seyr u sülûkten maksad, ihlâs makamını hâsıl etmektir ki, onun da husûlü ancak, âfâki ve enfusî ilâhların yok olmasına bağlıdır. Allahu Teâlâ'nın buyurduğu gibi: "Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?"[92] İmâm-ı Rabbânî Mektubât adlı eserinde buyurdular: "Bu ihlâs ise şerîatın bölümlerinden bir bölümdür. İşin hakikati de budur lakin herkes bunu idrak edemez".[93] Allah (c.c) buyurdular: "Hem onlar derler ki: 'Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi (haktan) eğriltme! Ve bize, tarafından bir rahmet ihsân eyle! Şüphesiz ki Vehhâb (çok ihsân edici) olan, ancak sensin!"[94]

Bâtûmî'nin ihlâsa yaklaşımını, seyr u sülûk ekseninde değerlendirebiliriz. İlim kavramında olduğu gibi ihlâsı üçüncü kısımda ele almakta. Sâlik, seyr u sülûku tamamlayarak hakikate erer ve üçüncü kısım olan ihlâsa kavuşur. Böyle bir taksimata gitmiş olması, aslında şerîat kısmında yapılan birçok amelin ihlâstan azade olduğunu

[91]el-Beyyine,98/5.
[92]el-Câsiye,45/23.
[93]Bâtûmî, *Hulâsatu't- Tasavvuf*, s.4.
[94]Bâtûmî, *Hulâsatu't- Tasavvuf*, s.4.

göstermektedir. Bâtûmî'nin ihlâsı ayrı kısımda değerlendirmiş olması tasavvuf ilmine olan bakış açısının derinliğini göstermektedir.

F. Mürşid

Mürşid: lügattaki manası: yol gösteren, rehberlik yapan kimslere denir. Söz gelimi bir memlekte gelen ziyaretçilere Arapçada "مرشد سياحي" denilir. Ziyaret edilen yerleri, kendini dinleyenlere hikâye eder. Tabiri caizse o ziyaret edilen mekânları gelenlerin hepsinden iyi bilir. Zâhirî yolculukta bir mürşid olmadan yolculuğun nasıl manası olmuyorsa aynı şekilde manevî yolculukta da bir mürşid olmadan sâlik asla menziline kendi gayreti ile varamaz. Manevî yollardaki bütün ince detayları bilen mürşid, terbiyesinde bulundurduğu müridlerini de sahil-i selamate çıkarmakta yardımcılık görevini ifa ederler. Tasavvuf ıstılahında ise: Müridlerin manevî terbiyesini uhdesine alan fenâ ve bekâ makamlarında fenâ bulmuş, nefsinin tasallutundan kurtularak safiyye makamına veya nam-ı diğer Hakikati Muhameddiye payesine erişen kimselere ıtlak olunur.

Gerçek mürşid Hz. Muhmmed'dir (s.a.v.). Diğer mürşidler, onun manevî mirasını elde etmeye muvaffak olmuş kişilerdir. Cürcânî, mürşidi; doğru yolu gösteren, sapıklıktan önce hak yola ileten kişi olarak tanımlar. Tasavvufî terim olarak, tarîkat lideri anlamına da gelir. Aynı anlamda olmak üzere postnişin, şeyh, seccadeneşin ifadeleri de kullanılır. Şeyh, velî, eren, pir. Mürşid merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir; mum gibidir, kendisi yanar, ama çevresindekileri aydınlatır.[95] Tarikatta seyr u sülûkunü tamamlayıp irşâda ehliyetli olan kişiler için kullanılan bir tabirdir.[96]

[95]Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.263.
[96]Tûsî, *el Lüma'*,s.474.

Mürşid kişinin, Allah'ın ahlakını tahakkuk ettirmiş olması yani en azından fenâ makamına ulaşması şarttır. Her mürşid, kâmil olmayabilir. Bu yüzden her mürşid kâmildir demek mümkün değildir. Mürşidin en makbulü, hem "kâmil" (kendi olgun) hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır.[97] İrşad edilmek isteyenlerin nefsini tedavi eden şeyh-i metbû, müridlere, onların ahlakını tanımadan riyâzet ve husûsî mükellefiyetler yüklememelidir. Şeyh, mürîde hâkim olan kötü ahlakını tanır, mürdinin değerinin ne kadar olduğunu, halini ve yaşını bilir ve ne miktarda tedaviyi kaldırabileceğini anlarsa, ona yolunu tayin eder. Bu sebeplerden dolayı şeyh, bazı müridlerine pazara dilencilik yapmaya çıkmasını işaret eder. Bu şöyle olur. Eğer şeyh müridde bir nevi riyâset ve büyüklenme duygusu bulunduğunu görürse, kibrinin kırılması için, onun ahlakının tersine münasip gördüğü bir zillet haliyle tedavi eder. Şeyh müridde temizlikte münasebetsizliğe varan ve itidal sınırını aşan bir hal görürse, ona tuvalet hizmetleriyle alakadar olmasını ve taharet suyunu hazırlamasını emreder. Şeyh, midesine ve cinsi arzulara düşkün olan, şehveti güçlü genç müridine oruç tutmasını ve bunu, yasak sınırına varmayacak derecede peşpeşe yapmasını işaret eder. Bu şekilde, şeyh müridlerine bu tür ahlaki temizlenme yollarını gösterir.[98]

Şeyhin, müridi terbiye etmesi hususunda yapması gereken, onu nefsi için değil, Allah için kabul etmektir. Bu sebeple müride "Din nasihattir" hükmüyle davranmalı, ona şefkat nazarıyla bakmalı ve riyâzete katlanma konusunda acizlik içerisinde bulunduğunda ona yumuşak muamelede bulunmalıdır. Müridi bir annenin çocuğunu terbiye ettiği gibi terbiye etmeli, bilge ve akıllı bir babanın çocuğuna ve hizmetçisine yaklaştığı gibi yaklaşmalıdır. Bunun için de müridine önce daha kolay gelenle

[97]Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss,350-351.
[98]Abülkâdir Geylânî, *el Ğunye li Tâlibî Tarîki'l Hakki Azze ve Celle*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,1997, C,II, s.167.

başlamalı, katlanamayacağı şeyi ona yükelememeli, azar azar ağırlaştırmalıdır. Şeyh müride önce bütün işlerinde tabiatına uymayı ve dinin ruhsatlarıyla amel etmeyi bırakmasını emretmelidir ki bununla tabiatının bağından ve sultasından çıkabilsin, dinin bağına bağlanabilsin. Bundan sonra şeyh müridi yavaş yavaş ruhsattan azimete yönlendirmeli ve ruhsat hasletinin birini kaldırıp yerine azimet ruhsatını koymalıdır.

Eğer şeyh, tarîkat yolunun başlangıcında müridde mücâhede ve azimet noktasında sadık olduğunu anlar, Allah'ın nuruyla bunu keşfeder veya Allah'ın geçmişte mümin veli kulları ve sevdiği emin ve âlim kimselere âdetinin cereyan ettiği gibi bir ilimle bunu sezerse, ona hiçbir şekilde müsamaha etmez. Aksine kuvvetli iradesiyle, kusur etmeyeceğini bildiği en ağır riyâzetleri ona emreder. Çünkü şeyh, müridin bunun için yaratılımış olduğunu ve buna layık olduğunu bilir. Bu müridin yapacağı bir şey olduğunda, kolay olanı emretmekle ona hainlik etmemelidir. Her ne şekilde olursa olsun şeyhin, müridin gerek malından ve gerekse hizmetinden yararlanması yakışık almaz.

Şeyh, müridi terbiye etmesi karşılığında Allah Teâlâ'dan bir karşılık beklememelidir. Bilakis müridi Allah Teâlâ'nın emrine uymak ve emrini yerine getirmek için ve onun bir hediyesi olarak terbiye etmelidir. Çünkü şeyhin tercihi ve arzusu olmadan sadece Allah'ın irşadı, hidayeti ve yönlendirmesi sonucu kendisine gelen mürid, Allah'ın kendisine bir hediyesidir. Öyleyse şeyhe düşen o müridi kabul etmek, güzelce terbiye ederek ona ihsanda bulunmaktır. [99]

Bâtûmî ise şeyhleri dört kısma ayırarak her birini ayrı ayrı tanımlamakta.
Biz bu meseleye şöyle bir izahat getirmek istiyoruz. Şeyhler dört kısma ayrılır.

[99]Abülkâdir Geylânî, *el Ğunye li Tâlibî Tarîki'l Hakki Azze ve Celle*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,1997, C,II, s.167.

Birinci kısımda olan şeyhler teberrük şeyhidir. Teberrük şeyhi tarîkatı aliyyeyi müridlerine teberrüken kendi şeyhinden öğrendiği şekliyle öğretir lakin kendisinde tasarruf kuvveti yoktur.

İkinci kısımda olan şeyhler tezkiye şeyhidir. Tezkiye şeyhi tarîkatı müridlerine öğreterek şerîatın zâhirine muhalif olan hallerini düzeltir.

Üçüncü kısımda olan şeyhler tasfiye şeyhidir. Tasfiye şeyhi tarîkatı müridlerine öğreterek zâhirlerini tasfiye eder ve batınlarını yerilmiş ahlâklardan tasfiye eder lakin mutmainne makamına erdiremez.

Dördüncü kısımda olan şeyhler. Terbiye şeyhi ki bunlar mürşidi kâmillerdir. Onlar nefslerinin kötülük ve cahilliklerinden kurtulup Allah'a vasıl olmuş kimselerdir. Bu kısımdaki mürşidlerin terbiyesi ile ancak mürid mutmainne makamına vasıl olabilir. Lakin bu makama ulaşmak üç şarta bağlıdır.

Müridin istidat sahibi (fıtraten kabiliyetli) olması, mürşide tam teslimiyet ve huzuru ilâhîde zikirde devamlılık sahibi olmalıdır.[100] Allah (c.c) buyurdular: "Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur."[101] Bu makam nefsi mutmainne makamıdır ki hakkında şu ayet vardır. (Allah, mü'min kuluna ise:) "Ey nefs-i mutmainne (kâmil bir îman sâhibi olarak huzûra ermiş olan nefs)!" "(Hem) râzı olan, (hem) kendisinden râzı olunan (sen Rabbinden, O da senden râzı)olarak Rabbine dön!"[102]

Yukarıda zikredilmiş dört farklı tanımdaki şeyhlerden yalnızca kâmil mürşide râbıta yapılır. Kamil mürşidin dışındaki şeyhlerde nefsin hükümleri devam ettiğinden ve fenâ makamına ermediklerinden dolayı râbıta yapılmaz. Kamil olmayanlara yapılan

[100] Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, s.37.
[101] Ra'd,13/28.
[102] el-Fecr, 89/ 27-28.

râbıta müride zarar ve havâtır getirir. Ancak mürid zâhir ulemaya beslediği muhabbeti bunlara da besler ve lüzum olan saygıyı onlara gösterir. Kemali feyiz sahibinden gelen feyzi de inkâr etmemelidir mürid.[103]

Bâtûmî'nin mürşidleri dört kısıma ayırması dikkate değer olduğu kanaatindeyiz. Günümüzde birçok tarîkatın varlığı ve bunların başında bulunan mürşidler göz önünde tutulursa onun yaptığı taksimatın önemi de ortaya çıkmakta. Zira günümüzde birçok mürşid "kâmil" değil. Hakikatte onların mevcudiyeti kibrit-i ahmer gibidir. Bâtûmî'nin taksimatına göre, günümüzdeki şeyhleri sınıflandırmak kolay olacağı kanaatindeyiz. Bu usule göre kâmil olmayanı ayırt etmek, hakikat yolcularına klavuz olacağı düşüncesindeyiz.

G. Râbıta

Râbıta: Ra-be- ta olan sülâsî fiil kökünden gelmektedir. Atı korumak için onu bir yere bağlamaktır.(At zinciri) bu anlamdan gelmektedir. Korumaların ikametine tahsis edilen yere denir ve fiillerinin mastarıdır. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Namazdan sonra namazı beklemek bir çeşit ribattır."[104] Bir kişinin kalbi güçlenince denir. [105] Tasavvufta ise müridin, ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak kâmil şeyhin suretini zihinde tasavvur etmesine râbıta denir. Müridin ilk hedefi şeyhinde fâni olmaktır; zira şeyhte fânî olmak Allah'ta fâni olmanın mukaddimesidir.[106] Bu tanıma yakın diğer bir tanımda, müridin zihnî planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle "beraberlik" halinde olmasını ifade eder. Ruhi terbiye için mana beraberliğine ihtiyaç olduğu kaydedilir. Nakşibendîlikte râbıta

[103]Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, s.37.
[104]Mâlik, *el Muvatta'*, I, 386; Nesâî, I, 90.
[105]Râğıb el İsfehânî, *Müfredât*, İstanbul, Yarın Yayıncılık, 2015, rbt Maddesi.
[106]Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.289.

önem arz etmekle birlikte, asıl değildir. Zira murakabe derslerine ulaşınca râbıta artık terk edilir. Ancak ihtiyaç duyulunca yapılır. Diğer tasavvuf okullarında ismen olmasa bile, mana olarak râbıta vardır. Râbıtaya sevgi anlamı da yüklenmiştir. Mesela, sevgi râbıtası için şu tarif verilir: "Mürşidin şeyhini severek yâd etmesi ve suretini zihninde canlandırmasıdır."

Kalbî râbıta diye verilen bir tarif de şöyledir: " Müridin, kalben şeyhi ile beraber olmasıdır." Bu mana birliğinin, müridi şeyhinde fâni olmaya yani onun hâli ile hâllenmeye götürdüğü söylenir. Râbıta için sûfiler, " Sadıklarla beraber olunuz"[107] ayetini ölçü alırlar.[108]

Fakirin, (kalbî râbıta) yapmak suretiyle evliyadan bâtınen medet dilemesi ve bu râbıta vasıtasıyla onlardan istifade etmesi gerekir. Râbıtası olmayan yabancıların (tasavvuf yoluna yabancı olan kişilerin) aksine, râbıta yapanlara zâhirî olarak ikramda bulunulmamasında (keramet bahşedilmemesinde) bir mahzur yoktur.

Tarîkatta râbıta; müridin, Allah'ta fâni olan kâmil şeyhinin ruhaniyetinden medet ummasıdır. Mürid, terbiye edilebilmesi ve şeyhinden feyiz alabilmesi için, şeyhin gıyabında bile onun suretine çokça riayette bulunmalıdır. Mürid, ancak bu şekilde şeyhin huzurundaymış gibi ondan nur ister. Kendisini bu yolla da safsata fenalıklardan korur. Bu, inkârı mümkün olmayan bir durumdur. Allah, onu inkâr edenin alnına hüsran yazar ve o kişi öylece damgalanır. Günahtan ve Allah'ın rahmetinden mahrum kalmaktan yine Allah'a sığınırız. [109]

Günümüzdeki bazı tenkitçiler, tarîkatlardaki râbıta metoduna yönelttikleri itiraz ve tenkitlere karşı Bâtûmî çok doyurucu izahlar getirmiştir. Bazı inkârcılara cevaben

[107] Tevbe,9/119.
[108] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss.391-392.
[109] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.788.

Şeyh Muhammed b.Abdullah El Hâni En-Nakşibendî (kuddise sirruhu) "*Behcetü's Seniyye*" adlı eserde râbıtanın edepleri hakkında şöyle buyuruyor:

"Mürid, şeyhinin ruhaniyetinin kendisinden ayrılmadığına itikat etmesi lazımdır. Çünkü rûhâniyet, mekânla mukayyet değildir. Mürşidinin ruhaniyetinin tasarrufunun da Allah (c.c.)'nun tasarrufu olduğuna inanmalı, mürşidinin muhabbetine her daim devam etmeli, her halde bağlılığını devam ettirmeli, yaşadığı bazı haller yüzünden o halde temkin ehli olmadan râbıtayı terk etmemeli, çünkü râbıtayı tamamen terk etmek o hâlin zevaline sebeptir. Bu yaşadığı hal mürşidinin hallerinden olup müridde bir emanet gibidir."

Yine bil ki müridin ilâhî feyzi vasıtasız almada kabiliyeti varsa o takdirde râbıtaya ihtiyaç duymaz. Zira bu durumda râbıta ile meşgul olmak terakkiden inmek olup hicap mertebesini şuhûd mertebesine tercih etmektir ki bu da Allah'tan yüz çevirmektir. Ancak mürşide olan muhabbetini ve bağlılığını terk etmez çünkü bu halleri devam ettirmek müşâhedeyi artırır sâliki de üns makamına yaklaştırır.

a. Fayda

Yukarıda bahsedilen meselelerden de anlaşılıyor ki mürşid-i kâmilden maksat kendisine râbıta ve tevessül yapılmasına ehil olan kimsedir. O kimse ki fenâ fillâh makamından sonra bekâ makamına ulaşmıştır. Ancak ayakların kaydığı yer işte tam burasıdır. Zira bu tarîkat-ı aliyyenin bidâyeti nihâyetine, nihâyeti de bidâyetine münderiçtir. Sâlik, bekâ makamı bir tarafa daha fenâ makamına ermeden bazı haller yaşar ve şeyhi tarafından zikir telkin ettirilmesine izin verilir, nefsinin kemale ulaştığını zanneder, müridlerine de kendisine râbıta yapmalarını ister, bu durumda hem kendisi hem de ona râbıta yapanlar kaybeder. Bu durumdan Allah'a sığınırız. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî halifesi şeyh İsmail'e gönderdiği mektupta bütün halifelerini bu husus

ile alakalı uyarmıştır. Mektubunda şu sözlere yer vermiştir: " Varlığından fenâ makamına ermemiş kişiler, sâlikleri de bu makama erdiremez". Bu meselenin detaylarını öğrenmek isteyen "*Behectü's Seniyye*" adlı esere bakabilir.

Bu meseleyi de kavradıysan bilesin ki bazılarının râbıta hakkında "tarîkatta râbıta caiz değildir" sözlerine de itibar edilmez. Zira bu söz soyut bir söz olup mesnetsizdir. Râbıta bir sıfattır ve vasf edilen ise manevî bir bağdır. Nasıl ki şüphe götürmeyecek şekilde evlatlar babalarına zâhiri (görünen) bağ ile bağlıdırlar, keza manevî evlatlar da bâtıni olarak babalarına bağlıdırlar ve onlar da vefat etmiş ve yaşayan şeyhlerdir. Bu sebeptendir ki detayları bazı eserlerde geçtiği şekilde Peygamber (s.a.v) Efendimizin evlatlarını dört kısma ayırmışlardır. Peygamber (s.a.v) Efendimiz Selmân-ı Fârisî'yi kendisine nisbet etmesini buna misal olarak gösterebiliriz. Hadisi şerifte: " Selmân bizdendir" buyurmuşlardır. [110] [111]

Bâtûmî'nin râbıtaya yaklaşımı da çok keskin olduğu kanaatindeyiz. Zira o önceki dönem sûfîlerin görüşlerine değinerek en son Hâlid-i Bağdâdî'nin görüşünü en isabetli tanım olarak risalesine dercetmiş. Özellikle fenâ ve bekâ hallerini vurgu yapması onu bu ilimdeki vukufiyetinin ne kadar derin olduğunun kanıtıdır. Ayrıca râbıtayı inkâr edenlerin iddialarının da mesnetsiz olduğunu söylemiştir.

H. Seyr u Sülûk

Seyr u sülûk: Tasavvuf ve tarikatlardaki eğitim ve terbiye işine verilen genel addır. Tasavvuf ıstlıhanında seyr, cehaletten ilme, kötü huylardan güzel ahlâka, kulun fânî varlığından Hakk'ın varlığına yönelmektir.[112] *Müfredât* sahibi İsfehânî'nin

[110]Taberânî,6/261; Hâkim, *Müstedrek* 3/598.
[111]Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, ss.45-46.
[112]Tûsî, *el Lüma'*,s.456.

sözlüğünde; Seyr: yeryüzünde gitmektir. (Yeryüzünde yürüyen adam). Topluluktur: "Bir yolcu kafilesi geldi"[113] Yürütme iki kısma ayrılır:

Birincisi; yürütenin emir, İhtiyar/seçme ve iradesiyledir: "Sizi karada ve denizde yürüten O'dur."[114] "Dağlar yürütülmüş"[115] İster doğuştan ister sonradan elde edilmiş olsun, insan ve onun dışındakilerin üzerinde oldukları hale denir. Bu anlamda şöyle denir: Falan kişinin iyi bir sîreti vardır; kötü bir sîreti vardır. "Biz onu (Musa'nın yılana dönüşen asasını) yine ilk sîretine döndüreceğiz"[116] ; yani onu daha önceki odun haline döndüreceğiz.[117]

Bir diğer manası gitmek ve girmektir. Bir şeyhin nezaretinde, Allah'a vuslat için çıkılan manevi yolculuk.

Seyr u sülûkun dört mertebesi vardır.

1. Seyr ilâ'llâh
2. Seyr fî'llâh
3. Seyr ma'allâh
4. Seyr ani'llâh[118]

Kâşânî seyr u sülûku, davranış ve hal olarak Rabbe yakınlık mertebelerine yükselmektir diye tarif eder. Bu ise insanın içinin ve dışının ilgilendiği mücâhedeler ve karşılaştığı yorucu sıkıntılarda birleşmesiyle gerçekleşir; artık nefsinde mücâhede karşısında bir güçlük ve sıkıntı duymaz.[119]

[113]Yûsuf, 12/ 19.
[114]Yûnus,10/ 22.
[115]Nebe', 78/ 20.
[116]Tâhâ,20/ 21.
[117]Râğıb el İsfehânî, *Müfredât*, s-y-r Maddesi.
[118]Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss.433-434.
[119]Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.304.

Sülûk illallâh (Allah'a sülûk etmek), kalbe, nefse, ruha, sırra ve Hakk'a ait bütün taayyünlerin kaldırılmasından ibarettir. Yine bu, neşe içinde hareket etmekten ibarettir. Bu taayyünlerin kaldırılması mevcûd hale değil, sadece sâlike nisbetle mümkün olabilir. Çünkü âyân-ı sâbiteler kaldırılamaz. Çünkü onlar ezelî ve ebedîdir. Bundan dolayı Hakk'ı bilmemek muhaldir. Fakat onların Hakk'ın vücudunda hükümlerinin zuhur etmesi kaldırılabilir. Bu da ancak Hakk'a değil, onların şuuruna nisbetle olabilir. Onların hükmünün ortadan kaldırılması, onların ortadan kalkmasını gerektirmez. Çünkü ayn-ı sâbite, hükmü kaldırılmış bir şeydir. Çünkü zuhurunun sebebi onun şuur olan hükmüdür. Hak mertebesine vusul ile ortadan kalkmıştır. Çünkü vasıl olan fânidir, onun şuuru yoktur.[120]

İbnü'l Arabî sülûk için iki kökü dikkate alır: katılmak ve intikal (makamlar üzerinde yürümek.) Burada söz konusu olan, mana, suret ve bilgide bir yerden başka bir yere intikaldir. Bu nedenle İbnü'l Arabî'nin metinleri her iki anlamda sınırlıdır.

İbnü'l Arabî sâlikleri Allah'ı bilme derecelerine göre dört kısma ayırır. Nefsiyle sülûk eden, Rabbiyle sülûk eden, her ikisiyle sülûk eden, sâlik olmayan sâlik. Nefsiyle sülûk eden, kendi başına Allah'a yaklaşmaya çalışan kimsedir. Yaklaşma, "Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşır, ta ki onu severim" kudsi hadisinde ifade edildiği gibi, Allah'ın sevgisine ulaştıran farz ve nafile ibadetlerle gerçekleşir. Rabbiyle sülûk eden, Allah'ın sevdiğidir. Bu kişinin hakikati yoklukta sabittir. Hakk, onun işitmesi ve görmesi olmuştur. Nitekim bir kısmını zikrettiğimiz hadisin "Onu severim, onu sevdiğimde ise gören gözü, işiten kulağı olurum" anlamındaki ikinci kısmında bu belirtilmiştir. Kul nafile ibadetleri hakkıyla yerine getirdiğinde Rabbiyle sülûk eden haline gelir. Hem nefsiyle ve hem de Rabbiyle sülûk edene gelince o, önce nefsiyle

[120] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss 943-944.

sülûk eder, kurb-ı nevâfil mertebesine ulaştığında ise Hakk'ın onun işitme ve görme gücü olduğunu zevk yoluyla idrak eder ve Rabbiyle sülûk haline gelir. Böylece kişi, ilim vasıtasıyla her ikisiyle birlikte sülûk eden olmuştur. Sâlik olmayan sâlik ise İbnü'l Arabî'nin yorumladığı şekliyle "Attığında sen atmadın, Allah attı" anlamındaki ayetinin uygun düştüğü kimsedir. İbnü'l Arabî'ye göre bu ayette nefiy ve ispat vardır. İşte bu makama ulaşan, sâlik olmayan sâliktir. [121]

Bâtûmî'nin, seyr u sülûku, Nakşibendiliğin oluşum tarihi ile izah ettiğini görmekteyiz. Kalp ile ve nefes tutularak nefyi isbat zikri, Hızır (a.s)'dan rivayet edilmiştir. O da bu zikri Abdulhâlik Gücdevânî 'ne talim etmiştir. Zât-ı celâlin hafi zikri, rahmâni cezbe ve sevginin bağı bu ümmetin en faziletlisi olan Ebu Bekir (r.a) Efendimizden varid olmuştur. Ona da Peygamber (s.a.v) Efendimiz tarafından hicret esnasında mağarada telkin edilmiştir. Binaenaleyh bu tarîkat-ı aliyyenin nisbeti Ebu Bekir (r.a) Efendimizedir. Bu yola "cezbe" ve "sevgi bağı" yolu adı verilir. Bu sebeptendir ki bu yoldaki bazı şeyhler kendilerine müntesip müridlerini cezbe ile terbiye; bazılarını ise zikir telkin ve sülûk talim ederek terbiye ederler. Cezbe ile terbiye mürid için kolaydır, zira bu uğurda zorluk, meşakket ve sülûkun uzaması gibi bir durum yoktur. Lakin cezbe yollu terbiye, mürebbi olan mürşidin tasarruf kuvvetine mebnidir ki bu zevatı kiram ise kibrit-i ahmer gibi pek nadirdir.[122] Cezbe yollu vasıl olan mürid ibtidâya dönmez ve bilinen usuller ile sülûk etmez ise tarîkattaki durumları bilemez ve dolayısıyla müridleri ve sâlikleri sülûk, terbiye ettiremez. Şayet onları sülûk ettirmeye çalışırsa onları dinden çıkmak ile karşı karşıya bırakabilir. Bu

[121]El Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, ss.546-547.
[122]Kibrit-i Ahmer: Arapça-Farsça olan bir terkib. Kırmızı kibrit anlamına gelir. Marifetullaha vukûfiyet ve onun gerektirdiği gibi yaşama. Marifet, kibrit-i ahmer gibi, ele zor geçen kıymetli bir nimettir. Şeyhler de, kibrit-i ahmer olarak görülür. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.158.

durumdan Allah'a sığınırız. Binaenaleyh bir mürid kendisini sülûk ettirecek zâhir ve bâtın ilimleri cem etmiş, icazet silsilesi sağlam, sahih itikad sahibi kâmil bir mürşide intisap eder, emirlerine itaat eder ve sakındırdıklarından kaçar, halvete gözetimi altında girer. Hadis-i şerifte "Kim kırk gün Allah için ihlâsla hareket ederse hikmet pınarları kalbinden diline dökülür" buyurulmuştur.[123] Mürid halvetteki kırk gününü riyâzet, oruç, letâif zikri, şartları yerine getirilerek nefy-i isbat zikri, kelime-i tevhîd zikri ve murakebeler ile tamamlar. Kur'an-ı Kerim'de halvetin delili şu ayettir: "Ve Mûsâ ile otuz gece için vaatleştik, hem bunu on (gece daha ilâve etmek) ile tamamladık"[124]

Yine bir hadis-i şerifte: "Bir ay kadar Hira mağarasına mücavir oldum (itikâfa girdim). Mücaveretimi (itikâfımı) tamamlayınca, dağdan indim. Derken bana bir seslenen oldu. Sağıma baktım, hiçbir şey görmedim. Soluma baktım, yine bir şey görmedim. Arkama baktım bir şey görmedim. Derken başımı kaldırdım, bir şey gördüm, ama (bakmaya) dayanamadım. Hemen Hatice'nin yanına geldim: 'Beni örtün!' dedim. Derken şu ayetler nazil oldu. (Mealen): "Ey örtüsüne bürünen! Kalk! (insanları ahiretle) korkut! Rabbini büyükle, elbiseni temizle. Pislikten kaçın."[125] Bu vahiy namaz farz kılınmazdan önceydi.[126]

Davud-u Tâî, Ma'rufu Kerhî, Hasan-ı Basrî ve onların yollarından gidenler seyr u sülûk yollarını iki kelime üzerinde birleştirmişlerdir. O iki yol ise şerîata tutunma, ona tabi olma ve bütün fiil ve amellerde Hakk'ı matlup kılmaktır. Hakikatte ise bütün yollar bu esas üzerine kuruludur. Bu esas üzerine kurulu olmayan herhangi bir yol asla vuslata erdiremez. Buna rağmen mürid için gerekli olan husus da bir kâmil mürşide

[123] Aclûnî, *Keşfu'l Hafâ* c. II s.224.
[124]el-A'raf,7/142.
[125]el Müddessir,74/1-4.
[126]Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy*, *Bed'ül-Halk 6*; Müslim, *Îman,* 257,1.

bağlanıp seyr u sülûk yapmasıdır çünkü sebepler âleminde yaşıyoruz. Her şeyin bir sebebi vardır. Allah'ın yeryüzündeki âdeti üzere çocuk babasının suyundan dünyaya geldiği halde bu suyu yaratan yine O ve insanı bu su olmadan da yaratır ki İsa (a.s)'ı bu şekilde mucize gereği dünyaya getirmiştir. Kur'an'da Allah (c.c): "İyilik, (bâtıl bir âdetinize binâen) evlere arkalarından girmeniz değildir; fakat iyilik, (günahlardan) sakınan kimse(nin iyiliği)dir." [127]Bu ayette Allah (c.c) adetlere (sebeplere) riayet edilmesine işaret buyuruyor, bunun içindir ki müridin yolun edeplerini öğrenmesi gerek, zira yolumuz baştan aşağı âdâptan ibarettir, vuslata ermek de edeplere riayet edilmesine bağlıdır.[128]

Bâtûmî, seyr u sülûku tanımlarken meşrep farkılığına değiniyor. Cezbe ve Sülûku bu iki ana meşrebe irca ederek hangi yolla daha sağlıklı neticeye varılabileceğini doyurucu bir dille bize izah ediyor. Ona göre "sülûk" yollu terakki etmek daha sağlıklı çünkü "cezbe" yollu sülûku bitiren müridde, fenâ ve bekâ halleri yaşanmadan, şeyhlik iddiasının bulunabileceğini söylüyor. O, bu durumu tehlikeli gördüğü için müridleri uyarmayı da ihmal etmiyor. Bâtûmî'nin bu yaklaşımı, günümüz tarîkatları için önemli bir ikaz olduğu kanaatindeyiz.

I. Nefs

Nefs: ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyyet, işkence, ukubet, arzu, murat manalarına gelmektedir. Tasavvuf ıstilâhında; kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latife ıtlak olunmaktadır.[129] Sûfîler nefs sözünü kullandıkları

[127]el-Bakara,2/189.
[128]Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf*, ss.46-48.
[129]Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.274.

zaman bu kelime ile ne bir şeyin varlığını (vücûd), ne de vaz' olunmuş kalıbı (cismi) kastederler. Onların nefs kelimesinden muradı, kulun kötü (ve illetli) vasıfları ile yerilen (ve zemm edilen) huy ve fiillerdir.[130] Bu nedenle sûfîlere göre nefs, kulun kötü fiilleri, büyüklenme, hased, öfke, kötü ahlak, tamammülsüzlük gibi çirkin huyları ve nitelikleri olmuştur.[131]

Kâşânî'nin tanımına göre, kendisinde irâdî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latif buharlı bir cevherdir nefs. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve rûhu Rahmânî, ilâhî ben manasına da kullanılmıştır. Hakîm Tirmizî bunu şöyle tanımlar: O, hayvânî ruhtur, kalp (nefs-i nâtıka) ile beden arasında vâsıtadır. Kendisine, Kur'an-ı Kerim'de mübarek özelliğini taşıyan, doğuya ve batıya ait bulunmayan ağaç olarak işaret edilir.[132]

Sûfîlere göre sülûk işinin başlangıcı, kulun, nefsinin varlığını yok edip, Hakk'ın varlığıyla bâkî kılmak için çalışmasına bağlıdır. Bu nedenle sûfîlere göre nefsin çirkin huyları ve nitelikleri olmuştur.[133]

Muhakkiklere göre mükemmel bir insanın terkîbi üç manadan oluşur: bunlardan birincisi rûh, ikincisi nefs, üçüncüsü ceseddir. Bu üç manadan her birini ayakta tutan bir sıfat vardır. Rûhun sıfatı akıl, nefsin sıfatı hevâ, cesedin sıfatı ise histir.

Nefs, his (beş duyu) idrakinin ötesindedir. O, akılla idrak edilir ya da onun varlığına aklın eser ve fiilleriyle varılır. Onun iki türlü alakası vardır: Biri kendisinden aşağıda, diğeri üstünde olan tarafa aittir. Her yönün diğer yönle alakasını tanzim eden kuvvetler vardır. İşte kendisinin altında bulunan yöne kıyasla bulunan bu amelî kuvvetler (davranışları ortaya koyan güçler) bedenle, onun idare ve tedbiriyle alakalı

[130]Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.222.
[131]Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.558.
[132]Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.363.
[133]Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, ss.557-558.

olan kuvvetlerdir. Kendisinin üzerindeki yöne kıyasla bulunan, zikredeceğimiz nazarî âlimî kuvvetler (idrak ve bilgi güçleri) ise o üst yönün te'siriyle hareket ederler ve ondan istifade ederler. Bununla insan nefslerini idare eden müvekkel (vekil kılınmış) meleklere ait yönü kasd ediyorum. Çünkü ilimler orada Allah katından bir vasıtayla hâsıl olur. Yüce Allah şöyle buyurdu: " Allah beşer ile sadece vahiyle veya perde arkasından yahut da elçi göndermek suretiyle konuşur." [134]

Nefsin tüm ahlak ve sıfatları iki temelden kaynaklanır: Birincisi hafiflik, ikincisi açgözlülüktür. Hafifliği cehaletinden, açgözlülüğü hırsından kaynaklanır. Hafiflik bakımından nefs, düz bir yerde yuvarlanan makaraya benzer. O, sürekli olarak, yaratılışındaki ve fıtratındaki hususiyete göre hareket eder. Hırs bakımından da kandilin ışığı etrafında dönen, sonra da onun ateşi içine kendini atan kelebeğe benzer. Ölümüne neden olan ateşten geri durmayıp az bir ışıkla yetinmez. Hafifliğinden dolayı sabırsız ve acelecidir. Oysa sabır aklın cevheridir. Hafiflik nefsin sıfatlarındandır. Nerfsin arzusunu ve yaratılışındaki yöne doğru gidişini sadece sabır durdurabilir. Akıl, hevâ ve hevesi hükmü altına alır. Açgözlülük ve ihtirastan da tamah ve hırs meydana gelir. Bu iki vasıf Hz. Âdem'de ortaya çıkmıştır. Çünkü o cennette ebedî olarak kalma ihtirası içinde yasak ağaçtan yemişti.[135]

Bâtûmî, nefsin insandaki hakikatine ışık tutan hadis-i şeriflerden hareketle değerlendirme yapmakta olduğunu görüyoruz.

Bil ki hadis-i şerifte geçtiği şekilde nefsin hileleri, tuzak ve aldatmalarını bilmemiz gerekmektedir. Rivayette geçtiği şekilde: "Nefsini en iyi bilen Rabbini en iyi bilendir". [136] Sâlikin, zâhirî ve bâtınî bütün düşmanları ile mücadele etmesi icap

[134]eş Şûrâ, 42/51.
[135]Şihâbeddîn Sühreverdî, *Avarifu'l Meârif*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,1999,ss.264-265.
[136]Tasavvuf kitaplarında bu sözün hadis olduğu; Aclûnî'nin Keşfü'l Hafasında ise 2/262 aslının olmadığı geçmekte.

eder. Mü'min dört düşmandan hali kalmaz. Bunlar: Nefs, şeytan, münafık ve kâfir. Bunların ikisi zâhirî, diğer ikisi ise bâtınîdir. En azılı düşman ise nefstir. Hadisi şerifte: "En azılı düşmanın iki yakan arasındaki nefsindir."[137] buyurulmuştur. Nefsle mücadele devamlı ve zordur. Yine bir hadis-i şerifte: "Küçük cihattan büyük cihada döndük"[138] buyurulmuştur. Zira kâfirlerle cihad süreli ve daha az zararlı lakin daha faydalı, çünkü düşmanı öldürmesinde sevap vardır. Öldürüldüğünde ise şehit olur. Allah indinde hayattadır, ebedi mutlu bir hayat ile rızıklandırılır. Nefs ile cihad ömür boyudur, zira hile ve desiseleri gizli ve çoktur. Şeytan nefse yardımcıdır, onu süsleyendir. Nefsin meylini ve hevâsını süsler. Her kim de hevâsına tabi olursa helak olur ve her kim de hevâsına muhalefet ederse kazanır ve kurtulur. Allahu Teâlâ buyuruyor: "Elbette nefsini temizleyip arındıran kurtuluşa, ebedî nimetlerle mutluluğa ermiştir. Nefsini korumayıp, günahlarla alçaltarak kirleten, fesada uğratan hilekâr kimseler zarar edip hüsrana uğradı."[139] Yine denildi ki: "Nefse kölelik, kölelik zincirinden daha zillettir." Yüce yaratan diğer bir ayette buyurdular: "İşte, azıp da dünya hayatını tercih edenin varacağı yer şüphesiz cehennemdir. Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır."[140]

İbn-i Atâullâh el-İskenderî, "*Hikem*"inde şöyle demiştir: "Her masiyetin, (günahın) gafletin ve şehvetin aslı nefsten razı olmaktır. Her itaatin, ayıklığın ve iffetin aslı ise nefsinden razı olmamandır."Yani nefsten razı olmak, bütün yerilmiş sıfatların kaynağı, nefsten razı olmamak ise bütün övülmüş sıfatların kaynağıdır. *Hikem*'de devamla: "Nefsinden razı olmayan cahille arkadaşlık yapman, nefsinden razı olan âlimle arkadaşlık yapmandan daha hayırlıdır. Bu âlimin ilmi nasıldır ki kendi

[137] Beyhakî, ez' *Zühdü'l Kebir*.
[138] Beyhakî, *Zühd*,373.
[139] eş-Şems,91/9-10.
[140] en-Nâziât,79/37-41.

nefsinden razı olur? Bu cahilin cehli nedir ki kendi nefsinden razı olmaz? Bir hadis-i şerifte: "Sırtı yere gelmeyen gerçek pehlivan, güreşte rakiplerini yenen değil, öfkelendiği zaman nefsini yenendir" buyrulmuştur.[141]

Yine arzulanan her şeyde bu böyledir. Bu sebeptendir ki tarîkat meşâyihi, müridin ilk meşguliyetini; nefsine karşı mücâhede, riyâzat, hevâsına muhalefet, alışkanlıklarından ve şehvetlerinden alakayı kesme kılmışlardır. Yine ondan sakınmayı, hilelerine karşı uyanık olmayı ve onu hesaba çekmeyi müridlerine emretmişlerdir. Hz. Ömer (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Hesaba çekilmezden evvel kendi kendinizle hesaplaşın."[142]

Bürde kasidesinde İmam Busayrî: "Nefsin ibadetle meşgul olup salih amel işlerken de onu gözet ve kolla. Şayet yaylağını tatlı bulur, salih amelden zevklenir, kibir ve ucuba düşerse; terki caiz bir amel ise onu yaylağında yayılmaktan alıkoy ve otlatma. Yani o ameli terk ederek ona hak ettiği cevabı ver." Bu beyit bir yönden nefsin vasıflarına işaret ediyor, diğer yönden ise halini ortaya koyuyor. Zira insan, bineğe binen; nefsi ise binektir. Nefse atıfta bulunulduğunda bundan Emmâre'deki nefs kastedilmekte. Terbiye edilmemiş at gibi serbest dolaşır. Nefsini şerîatın gemi ile gemler, amellerini titizlikle gözetirsen şerrinden ve zararından selamette olursun, aksi takdirde seni tehlikeye atar, helak olursun.

Ey sâlik, şunu bil ki nefsine karşı merhametsiz ve aşırıyâ gidenlerden olma, zira senin şerefin, faziletin ve tabiatın nefsinledir. Hadiste geçtiği şekilde, nefs aşamalar sayesinde terbiyeye çekilmesi icap eder. "Nefsleriniz bineklerinizdir, ona rıfk ile

[141]Buhâri, *Edeb,* 102.
[142]Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyâme Ve'r-Rekâik Ve'l-Vera*', h.no:25.

muamele ediniz."[143] Nefsin gıdasını külliyen kesme, zira menziline varamazsın. Bil ki Allah, zî ruhları üç kısım yaratmıştır:

Birincisinde aklı yaratmış nefsi yaratmamış. Onlar ise meleklerdir, yiyip içmezler, gece gündüz bıkmadan usanmadan Allah'ı tesbih ederler. Allah kendilerine neyi emretmişse ona isyan etmezler ve emredildiklerini yerine getirirler.[144]

İkincisinde ise nefs yaratmış lakin akıl yaratmamış. Bunlar da dolaşan hayvanlardır ve bunların hali herkesçe malumdur.

Üçüncü kısma ise hem akıl hem de nefs ihsan etmiş. Bunlar da insan ve cinlerdir ve onları kendisine kulluk ile mükellef kılmış, nefslerine muhalefet etmelerini, akıllarına da tabi olmayı emretmiş. Nefs ile mücadele eden kişi meleklerden daha faziletli olur. Nefsine itaat eden insan da hayvanlar gibi hatta daha da aşağı olur.

Ey kardeşim, ruhun hakikatini bilmediğimiz gibi nefsin hakikatini de ancak Allah'ın bize Kur'an'da bildirdiği kadar bilebiliriz. Kur'an'da nefse hem mücmel (açıklama yapılmayan) hem de mufassal (detaylı) olarak değinilmiştir. "Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene yemin olsun" [145] Yani "yaralatışını ve organlarını düzgün kılana." Bu ayette nefsten kasıt beden ise bu mana çıkar; lakin bedendeki nefsten kastedilen nefsi-manevî ise bu durumdaki "pürüzsüz" yarattığının manası şu şekilde olur: O nefs sahibine işitme, görme, duyu organları, hayal etme ve düşünme, his olunan nesnenin eserini zihinde sabit eyleyen kuvveti bâtıniye gibi güçler vermiştir. Tefsir-i Hâzin'de geçtiği şekilde bu nefs sahibi mükellef kılınmıştır. Yine Şems suresinde: "Sonra ona fücurunu (sınır tanımaz günah ve kötülüğünü) ve ondan

[143]Konyalı Muhammed Mevlana Ebu Said Hâdimî, *Berîka Mahmudiyye Fî Şerhi Tarîkati Muhammediyye ve Şerî'ati Nebevviyeti,* Terc. Bedrettin Çetiner (İstanbul, Kahraman Yayınları,2015) c.4,s.16.
[144] et-Tahrîm,66/6.
[145] Eş-Şems,91/7.

sakınmayı ilham edene (andolsun).”[146] Hâzin tefsirinde geçen rivayette İbn-i Abbas (r.anhümâ) dedi ki: “Nefse hayrı ve şerri izah etti, itaat ve masiyeti öğretti.”

Nefsin vasıflarını, Emmâre, Levvâme, Mülheme, Mutmainne, Râziye, Marziyye, Mes’ûle, Mutavva’ah (itaat eden), Sâfiye ve Kâmile olarak zikrederek aslında hepsinin bir manaya döndüğü, isimlendirmenin türlerinden ve gelişiminden kaynaklanmakta olduğundan ötürüdür.

Nefsi bilmek dört delile göre vaciptir. Kişi nefsini tanımadan onunla mücâhede etmesi imkânsızdır. Nefsini bilmek ma‘rifetullah’ın kapısıdır. Varit olmuştur ki, “Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir.” Allah’ı bilmemek haramdır; ma‘rifetullah ise vaciptir. Farzın ikamesi bir farza bağlı ise o zaman onun bilgisi de farz olur. Rabbimizi nasıl tanımak farz ise dolayısıyla nefsi tanımak da farzdır. Kur’an’da: “Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri.” Yani bizi tanımada, kullukta ve rızamızı kazanmada manasına gelmektedir. Ayetin devamında: “Elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz” [147] buyurulmaktadır. Yani rıza ve ma’rifet’imize ulaştıracak yollar…

Mücâhedenin ıstılâhî manası: Mutlak manada savaşmaktır. Şerîata göre ise: Her daim kötülüğü emreden nefsi emmâre ile savaşarak ona gerekli olan şeyi yükleyerek mücadele etmektir. Denildi ki, mücâhedenin başı ve temeli nefsi alışkanlıklarından kesmek, onu bütün vakitlerde hevâsına muhalif gelen hususlara zorlamaktır. Hadiste: “Düşmanlarınıza karşı savaştığınız gibi nefsinizle de savaşın.”[148] Bidayette mürid, mücâhede sahibi olması gerekir ki nihayette müşâhede makamı ile nimetlendirilsin. Bidayetler nihâyetlere inkılap olan yerdir. Her kimin bidayeti nurlanırsa sonu da nurlanır. Nitekim Allah (c.c.) Kur’an’da: “Ama Bizim uğrumuzda cihad edenleri

[146] Eş-Şems,91/8.
[147]el-Ankebût,29/ 69.
[148]Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

elbette yollarımıza eriştireceğiz.” [149] buyurulmaktadır. Dediler ki, nefsin hakikati bu kalıba konulmuş bir cevherdir. Bu cevherin merkezi, ahlâk-ı zemimenin de yeri olan kalptir. Bu nefs, kötülüğü emreden nefs olup zâlimdir, hidayetten kopuktur, insanın bütün azalarında varlığı ve nasibi vardır.

Ruhun hakikati ise: Kalbe yerleştirilmiş, aydınlatılmış latife olup güzel ahlâkın mahallidir. İnsanî ruh, emr âlemindendir, hikmet ehlinde nefs-i nâtıka olarak bilinir. Hak ehli arasında ise nurani bir cevher, rûhânî hakikat olup zatı ile bilen, bütün soyutlamalarla Rabbini ve sıfatlarını idrak eder. Zira Allah Teâlâ onda, zâtıyla, sıfatlarıyla ve esmaları ile tecelli etmiş ve bu nuru zatının ve sıfatlarının tam bir görünümü kılmıştır. Bunun merkezi de kalptir. Kalbe bu cismânî beden ve karanlık iskelet zulüm eder, çünkü bunlara ait değişik güçler vardır. Bu güçler nefsini tanımada onu gaflete sürükler, Rabbini müşahede etmede gözünü kör eder. Yine bir hadis-i şerifte: “Âdemoğullarının kalplerinde şeytanlar dolaşmasaydı melekût âlemini müşâhede ederlerdi.”[150]

Şehvet ve gazap olmasaydı, nefsin soyut ruhaniyetlere muttali olması kolay olurdu. Hayal gücü ve düşünce gücü şeytanın etkisi altında olmasaydı, kişi kendi nefsini ve Rabbini tanırdı, rûhânî âlemini, aslî safderunluğunu ve zâtını tanırdı. Şunu bil ki her kim beş duyu organına sahip olmazsa nefsine de sahip olamaz. Kalbine sahip olana kadar nefsine sahip olamaz, zira kalp zâhirî ve bâtınî duyuların sultanıdır. Nefsin, ilmi kemâlâttan perdelenmesi ancak kişinin bedeni işlerle ve elementsel kuvvetlerle meşgul olmasından ötürüdür. Bu durumda kişi nefsini bilmek ve Rabbinin nurlarını müşâhede etmek istiyorsa önce kendini bedeni taalluktan sıyırması ve

[149] el-Ankebut,29/ 69.
[150] İmam-ı Gazâlî, *İhyau'-Ulûmi'd-Dîn*, Terc. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul, Bedir Yayınevi,2002) c. I,s.649.

cismânî bağlardan kurtarması gerekir. Nefsini ibadetlerle yumuşatması, bedenini riyâzetle hafifletmesi, bunu da az yemek, az uyumak, sükût ve uzlete çekilerek gerçekleştirmesi gerekir. Nefsine ve hevâsına muhalefet ederek mücâdele, dünyevî meşgalelerin mahsulü olan endişe ve alakaları terk edecek. Bir hadis-i şerifte: "Hikmet dünya semasından inerken yarının endişesini taşıyanın kalbine girmez."[151] buyurulmuştur. Allah yoluna itaat, zikir, fikir ve hak canibine yönelerek sülûk edecek. Hak yoluna mücâhede ile sülûk edemeyenlerin müşahede ve ma'rifetten nasipleri yoktur. Nefs'den kastedilen, hakkında rivayette: "Her kim nefsini bilirse Rabbini bilir." denilendir. Bu ise insanın nefsi'dir. Şeyh Ebu'l-Feth Ali b. Muhammed el-Bestî, nefs hakkında şunu söylemiştir:

Nefsine yönel ki faziletlerini tamamla- Sen nefsinle insansın cisminle değil

Yani nefs-i kâmile ile insansın; cisminle ve uzuvlarınla değil, bu böyle biline. Bil ki sözlükte "nefs"e ait on farklı mana karşımıza çıkıyor. Bu manalardan bazılarına değinelim.

Nefs kelimesinin meni adında ve insanın tohumu manasında kullanılmakta olduğunu görüyoruz.

Meşrubat ve yiyeceklerin mahsulüdür bir diğer manası.

Şehvet ve hevâ onun buharındandır başka kullanımda.

Aklın da insanî izafî ruhun şuası denildiği gibi.

Yine nefs, ruh (ölüm) manasında da kullanılmaktadır. "Filanca kişinin 'nefsi' çıktı, yani öldü."

Nehaî (rh.)'ın rivayet ettiği hadiste geçtiği üzere kan manasına da gelmektedir. "Akan kanı olmayan canlı suya düştüğünde suyu necis kılmaz." Yani kanı akmayan…

[151]Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

Nefs yine beden için kullanılmakta. “Filanca kişinin nefsi ne kadar büyük” yani bedeni kastedilmektedir.

“İndinde/katında” manasına gelmektedir. Kur’an’da İsa (a.s.)’ın hikâyesinde şu şekilde geçmektedir: “Sen benim nefsimdekini bilirsin, ben ise senin zatındakini bilmem.”[152] Buradaki nefs kavramı ‘benim indimdekini bilirsin lakin senin indindekini bilmem’ manasında kullanılmıştır.

Bir şeyin cevheri (ruhu, özü) manasında kullanılır. “Filanca kişi yanıma şahsen ve kendisi bizzat geldi” misalinde olduğu gibi.

Yine Kuran’da: “Her nefs ölümü tadacak”.[153] Yani her yaşayan elemi ve ölümü tadacaktır.

Yine nefs kelimesi ceza manasına gelmektedir. Kur’an’da: “Allah ise, sizi kendisine karşı gelmekden sakındırır.”[154] Velhasıl, hikmet ehli İslâm uleması nefsin tabiatını ve ahvâlini beyan ederken onun ruha mulasık bir rüzgâr olduğu, özünde ve tabiatında ondan farklı olduğunu söylemişlerdir. Bedenin hayatı ruh ile iradî; fiilî hareketleri ise nefs iledir. Ruhun tabiatı yumuşak serin su gibidir. Nefsin tabiatı ise kızgın ateş gibidir. Her türlü mezmum ahlak, alçak huy nefse nispet edilir. Gazab, hiddet, sefihlik, gevezelik, hodbinlik, dinsizlik, hoyratlık, kibir, haset gibi ahlâk-ı zemîme cinsindendirler. Her türlü güzel ahlak ve selim tabiat ruha nispet edilir. Yumuşak huyluluk (hilm), sabır, rıza, şükür, mülayimlik, yumuşaklık, hayâ, tevazu ve diğer güzel ahlâklar buna misal olarak gösterilebilir.[155]

Bâtûmî ‘nefs’ kavramını risalede detaylıca ele aldığını görüyoruz. Ona göre nefsin hileleri, desiseleri öğrenilecek ki kendisi ile mücâhede edilebilsin. Bu

[152]el-Mâide,5/116.
[153]Âli İmrân,3/185.
[154]Âli İmrân,3/30.
[155]Bâtûmî, *Hulâsatu’t-Tasavvuf*, ss.8-20.

öğrenmeyi de her kişiye vacip olduğuna kail. Bâtûmî'nin mutasavvıflar arasında muhakkik seviyesinde olduğu kanaatindeyiz. Zira ele aldığı bütün kavramlarda bize 'muhakkik' sûfî intibâını vermekte. Onun bu ilimde derin feraset sahibi olduğunu söylemek hiç mübalağısız bir hakikat olsa gerek.

İ. Edeb

Edeb: iyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zerâfet, usluluk, insanlara kavlen, fiilen güzel davranışta bulunmak demektir. Tasavvufta; kişideki bir meleke olup onu kötü hal ve hareketlerden vazgeçirir. Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir. Edeb kurallara uymayı ve resmî olmayı gerektirir. Osya sevgi ve dostluk tam olursa edebe uymak şart olmataktan çıkar. Edeb gözetene edebli (edîb), gözetmeye edebsiz denir.[156] Hakîkî manadan edeb bütün hayır ve iyi meziyetlerin toplamıdır. Edebli olan zat, kendisinde her nevi hayır ve meziyetlerin toplanmış olduğu kimsedir. [157] Cürcânî'ye göre, hatanın her çeşidinden sakınmayı bilmektir. Edeb'den, şerîat, hizmet ve Hakk'ın edebi anlaşılır. İlki, dinin zâhirine, şeklî unsurlarına tam anlamıyla riayet etmek; ikincisi, hizmette ileri gitmekle birlikte yaptıklarını görmemek (yani kendine mal edip ucûb'a düşmemek), üçüncüsü, Allah'a ve kendine ait olanı bilmektir. Mutasavvıflar, genelde iki türlü edep kabul ederler: Birincisi, şeklî, zâhirî edep ki ameli riyâdan, münâfıklıktan, yağcılıktan korumaktır. İkincisi de bâtınî edeptir ki kalpteki şehvet, itiraz, iradede zayıflık gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir. Edepler sünnetleri güçlendirmek içindir. Sünnetler vacipleri, vacipler de farzları güçlendirir. Farzlar ise imanı korumak içindir.[158] Sâlikin ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutmasıyla taşkınlık

[156] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.116.
[157] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.456.
[158] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.139.

ve sıkıntı, yani ifrat ve tefrit arasındaki sınırın korunması.[159] Edeb konusunda insanlar birbirinden farklı üç tabakaya ayrılır: Dünya ehlinin edebi, din ehlinin edebi, din ehlinin havassının edebi.

Dünya ehli edeb denince genellikle fesâhat, belâgat, bilgi ezberleme, yöneticileri eğlendirme, şiir ve sanatkârlık gibi şeyleri anlarlar.

Din ehlinin edebi, daha çok nefsin riyâzeti, bedeni istekleri terbiye etmek, gönlü temizlemek, şer'î sınırları korumak, şehvetleri terk etmek, şüpheli şeylerden kaçınmak, kendini taatlara hasretmek ve iyilikte yarışmaktır.

Din ehlinin havassının edeb anlayışı ise daha çok kalp temizliği, sırları gözetmek, ahidlere vefa, hal ve vakti muhafazada güzel edeb, havâtır, vârid ve ilhâm türü uyarılara fazla itibar etmemek, iç dünya ile dış dünyanın bir olması, kurb makamlarında, talep ânında, huzur ve vuslat vakitlerinde edebin güzelliğidir.

Edeble bazen şerîat, bazen hizmet, bazen de Hakk edebi kasd edilir. Şerîat edebi, şerîatın zâhirine tam olarak riâyet etmektir. Hizmet edebi, hizmette ileri gitmekle beraber, yaptıklarından fâni olmak (yaptıklarını görmemek), Hakk'ın edebi de, Allah'a ve kendine ait olanın farkına varmaktır. Edeb bast ehlinden sadır olur.[160] *Lüma*' da edeb başlığında şöyle bir söz aktarılır: Ahmed b. Muhammed Basrî'den işitmiştim. O da Celâcilî Basrî'den duymuş: "Tevhîd îmânı, îmân şerîatı, şerîat da edebi gerektirir. Edebi olmayanın şerîatı, şerîatı olmayanın îmânı, îmânı olmayanın da tevhîdi yoktur."[161]

Bâtûmî, edeb ahlakını risâlesinde ayrı bir başlık altında ele almış. Bil ki tarîkatın yolu ve edebi vardır. Edeb ise: Eşyayı yerli yerine koymaktır. Diğer bir tanımda denildi

[159] Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.46.
[160] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.194-195.
[161] Tûsî, *el Lüma'*,s.153.

ki; iyi ve uygun olan şeylerle beraber olmaktır edeb. Havas ehli ise tanımında şöyle dediler: Edeblerin çoğu kalblerin temizliğinde, "sır" ların [162] gözetiminde, ahitlere vefa (sözlere bağlı kalmada), vakti (zamanı) muhafaza etmede ve yakınlık yollarında talip olduğun hususlarda güzel edeble uyum içinde olmandadır.

Yine bil ki yolumuz baştan aşağı edebtir. Edebi olmayanın da tarîkatı yoktur. Kendinin edebli biri olduğuna inanman büyük bir hata, cehalet ve nefsinin senin üzerinde bir hilesidir. Edeb: Kurtuluş gemisidir, kişi cahil olup ona binse de necât eder (kurtulur). İlim sahibi olduğu halde ona binmese helak olur. Denildi ki: Vuslata eren erdiyse de edeb ile ermiştir; ondan mahrum olduysa da edebi terk ettiği için olmuştur.

Bir beyitte denildi ki:

Kişinin edebi et ve kan gibidir, her kim bunlara sahipse salih olur (düzelir)

Edebli bir kimseyi bin cahil ile tartarsan edeb sahibi kişi ağır gelir

Tasavvufî tarîkatların yolları ve edebleri şerîatın ta kendisidir. Lakin bununla beraber tasavvuf ehli zâhirî ve bâtınî edebler ile amel ederek felâha (kurtuluşa) ermişlerdir. Bazı fukaha ise şerîatın zâhiri ile iktifa edip terakkiden mahrum bırakılıp şerîatın esrarından da perdelenmişlerdir. Şunu bil ki zâhir ve bâtın her ikisi de aynı şeylerdir. Zira bâtın: Zâhirin bâtınıdır (içidir). Zâhirin bâtınsız olmayacağı gibi, tarîkat ve hakikat da şerîatsız olamaz.[163]

Bâtûmî'nin edeb kavramına yaklaşımını ilk dönem sûfîlerin görüşleriyle mukayese ettiğimizde benzer bir anlayışın ortaya çıktığını görürüz. Ona göre diğer

[162] Çoğulu esrar, Arapça sır, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, birşeyin hâlisi, efdali, gibi anlamları ihtiva eden bir kelime. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalp marifetin, sır da müşahedenin mahallidir. Ruhanî bir nur olup, nefs'in haletidir. Sır olmaksızın nefs, iş yapmaktan aciz kalır. Nefsin beraberinde, sırrın himmeti olmazsa, bir fayda elde edilmez. Sırra, kalbin bir buududur (boyutudur) diyenler olduğu gibi, ruh'tur veya ruhtan daha yüce ve daha latif bir ruh buududur, diyenler de vardır.

[163] Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf,* ss.8-20.

kavramlarda olduğu gibi şerîat mihenk taşımız. Temas ettiği bütün kavramları şerîat üzerinden izah etmesi, onun, dînin zâhirine kuvvetle bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Her dönemde onun gibi mutasavvıfların varlığı, Allah'ın her asırda dîni tecdid eden müceddidlerin varlğını hatırlatıyor.

J. Cezbe

Cezbe: kendine çekmek manasına gelmektedir. Tasavvufta Allah'ın kulunu kendi hazretine çekmesidir. Diğer manalardan bazılarına gelince, Allah'a koşmak, İlâhî inâyetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yakınlaştırması.[164] Yine cezbe, çekmek ve çekiş demektir. Hakk'ın kulu kendi cânbibine çekmesidir. Cezbe, Allah'ın kula bir ihsânı olduğundan kulun elinde değildir. Allah'ın, sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan yakîn nuru ile kolayca manevî makamlara yükseltmesidir.[165] *Cezbu'l Ervâh:* Ruhların çekilişi demektir. Münâcat, muhataba, sırların müşâhedesi ve kalplerin yücelmesi gibi inâyet ve tevfikten ibarettir. Harrâz bu konuda şöyle der: "Allah, veli kullarının ruhlarını kendine çeker; kurbunu ve zikrini tattırır; bedenlerine her şeyden lezzet almayı hızlandırır. Velilerin bedenlerinin yaşantısı hayvanlarınki gibi, ruhlarının yaşantısı da Rabbânîlerinki gibidir. Sûfîler cezbeye dair şu tanımı da getirirler: Kulun beşerî özelliklerden çekilip ilâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellilerini müşahede etmesi. Cezbe ile ilgili şu açıklamalar da ilgi çekicidir:

- Cezbe, riyâzat ve ibadete devamla hislerin yok olmasıdır.

[164] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.89.
[165] Tûsî, *el Lüma'*,s.520.

- Cezbe, Hakk'a vusuldür.
- Cezbede şart, kabiliyete bağlıdır. Bu kabiliyet sonradan kulun çabasıyla oluşmaz; Allah tarafından bahşedilmiştir (vehbî).

İki türlü cezbe vardır:

- Gizli (hafî) cezbe: Kulun Hakk'ı sevmesi.
- Açık (celî) cezbe: Hakk'ın kulu sevmesi. Meczûb ile mecnun arasında fark vardır. Cezbe, cinnet değildir. Ayaşlı Şakir Efendi bu ikisi arasındaki farkı sadeleştirilmiş şekliyle şöyle anlatır: " Hâli değişen bir adamın idraki, ya her zamanki normal beşer idrakinden aşağı inerek manasız ve bağlantı kuramaz bir duruma düşer ya da normal beşer anlayışından, hakikatleri keşfe doğru yükselir. Halk nazarında her ikisi cünun (delilik) gibi görülse de bunların ilki cünun, ikincisi ise cezbedir."[166]

Cezbe sahibi Şeyhülislâm 'ın *Menazilü's- Sairîn* isimli kitabında Ebu Abdullah b. Büsri'nin şu ifadesiyle tarif ettiği kimsedir: " Allah bazı kullarına başlangıç hallerinde sonlarındaki hallerini gösterir."[167]

Bâtûmî, cezbeyi izah ederken *Hikem* adlı eserin müellifi İbn Atâullah El İskenderî'ye müracaat ettiğini görüyoruz. *Hikem-i Atâiyye* eserinin bazı şerhlerinde denilmiştir ki: "Sâlikler iki kısma ayrılır.

Cezbe ehli olan sâlik

Sülûk ehli olup meczup olan."

Eserlerinin vücudu ile isimlerinin vücutlarına ve isimlerinin vücutları ile vasıflarının sübûtuna ve vasıflarının sübutlarıyle mukaddes zâtının varlığına delâlet

[166]Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.101.
[167]Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü,* s.185.

eyledi. Çünkü kendi başına vasfın kaim olması imkânsızdır. Cezbe erbâbına mukaddes zâtının kemâlini keşfeder. Sonra sıfatlarının müşâhedesine döndürür. Sonra isimleriyle ilgilendirmek için çevirir. Sonra eserlerinin müşahedesine döndürür. Sâlikler ise bunun aksinedir.

Şu hâlde sâliklerin nihâyetleri meczupların bidâyetleri ve sâliklerin bidâyetleri meczupların nihâyetleridir. Lâkin bu bir mânâda demek değildir. Olabilir ki biri çıkarken ve biri inerken yolda mülâki olurlar.

Allahu Teâlâ'nın yakınlığına mahsus kulları, sâlikler ve meczuplar olarak iki kısma ayrılırlar:

Sâliklerin şanı, eşya ile Allah'a istidlâl etmektir. Bunlar:

ما رأينا شيأً الا ورأينا االله بعده

"Her neyi gördük ise sonrasında Allah'ı gördük." yahut başka türlü bir deyiş ile: "Her neyi gördük ise ondan sonra ancak Allah'ı görmediğimiz hiçbir şeyi görmedik!" diyenlerdir.

Meczupların şanı ise Allah'ın varlığı ile eşyaya istidlâl demektir ve bunlar:

"ما رأينا شيا الا ورأينا الله قبله

"Hiçbir şey görmedik ki mutlaka Allah'ı ondan önce görmüş olmayalım." diyenlerdir. Delilin daima medlulden pek açık olduğu şüphesizdir.

Sâliklere ilk önce zâhir olan eserlerdir. Bunlarla esmaya ve esma ile sıfata ve sıfat ile Mukaddes Zât'ın varlığına istidlâl ettiler.

Bunların hâlleri aşağıdan yukarıya doğru urûc ve terakkîdir.

Meczuplara ilk önce Mukaddes Zâtın kemâli belirtilerek sıfatın müşahedesine döndürürler ve oradan esmâ ile taallük için geri döndürülürler. Sonra eserlerin müşâhedesine indirilirler.

Bu minval üzere hâlleri yukarıdan aşağıya tedelli ve tenezzül oluyor.

Birincisi, (yani sâlik),eserleri müşahede ederek esmalara istidlal getirir, esmalar ile evsâfın sübûtuna, evsâfın sübûtu ile zâtın varlığına delil getirir. Vasfın kendisi ile kaim olması imkânsızdır ve bu durum umumiyetle de böyledir. Kur'an ve Sünnet'te buna çokça işaret edilmiştir. Allah (c.c) buyurdu ki : "Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün ihtilâfında (ard arda gelmesinde, istikametli) akıl sâhipleri için elbette deliller vardır".[168]

İkincisi: (yani meczup) ise; ilk başta zâtı müşahede eder ve istidadının liyakatine göre kendisine keşifler açılır. Ardından sıfatları müşahede ederek esmâlara rücu eder. Bundan sonra eserleri müşahede eder. Bu sâlikin durumu birincisinin durumunun tam aksidir. Meczub sâlikin varacağı son nokta sülûk edip cezbeye varanın başladığı ilk noktadır. İkisinin durumu birbirinden farklıdır. Sülûk edip cezbe ehli olanın muradı eşyayı Allah için görmek; cezbe ehli olanın ise eşyayı Allah'ta görmektir. İkincisinin durumu evvelkinden daha üstündür. Zira birinci matlubuna varmak ile beraber mürşid olamaz.

İmâm-ı Rabbânî buyurdular ki: "Bu yolun hususiyetlerinden birisi de cezbenin sülûktan önce gelmesidir ve bu yolda seyr u sülûkun birçok tarîkatın hilafına âlem-i halktan olmayıp emr âleminden başlamasıdır. Yine bu yolda seyr u sülûkta mesafe kat etme cezbe basamakları arasına gizlenmiştir. Âlem-i halkın seyri, emr âleminin seyrinde yürümektedir." [169]

Bâtûmî yine bağlı bulunduğu meşrebe atıfta bulunarak, Nakşîlikte cezbenin sülûk ile beraber olması durumunda, sâlikin mürşidliğe kadar çıkabileceğini söylemektedir. Ona göre cezbe sülûkun bir rüknüdür. Ancak bunun vehbî olduğunu

[168] Âli İmrân,3/190.
[169] Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf,* ss.8-20.

söyleyerek, sâlikin ihtiyarında olmayıp doğrudan Allah'tan geldiğini vurgular. Yine burada şerîata vurgu yaptığı kanaatindeyiz. Zira cezbenin vehbî olduğunu vurgulayarak bu kavramı da şerîat ile temellendirdiğini görüyoruz.

K. Cehrî ve Hafî Zikir

Alenî zikir: açıktan yapılan zikre denir. Buna "zikr-i cehrî" de denir. Tarîkatların bir kısmında (mesela, Kadiriyye, Rifaiyye gibi) zikir dil ile sesli olarak çekilirken, bir kısmında da kalpten (tefekkürî olarak) icra edilir. İlkine cehrî tarîkat, ikincisine de hafî tarîkat denir. Ancak, zikir, bireysel, "…dûne'l cehri mine'l kavli…"[170] ayetindede işaret olunduğu üzere, hafif sesle yapıldığı gibi, halka oluşumlarıyla toplu halde de yine sesli tarzda icra edilir.[171] Riyâzetin en önemli esası, kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdet zikirdir. Allah şöyle buyurmuştur: " Allah'ın zikri en büyüktür."[172] Bu zikre devamla, insan gaflet ve unutma illetinden kurtulur.[173] Kendisine kasvet hâkim olan bidâyet ehli için daha faydalıdır.[174]

Hafî zikir. Bu zikir de, "…fî nefsike tadarru'an ve hîfeten…"[175] şeklindeki Kur'an ifadesinin gösterdiği üzere, kalpten yani yani tefekkürî olarak uygulanır. Zihinsel olarak kalbin üzerinde bir "Allah" yazısı teşekkül ettirilir (yani hayal edilir). İşte bu yazı, hayalden silinmeden, sürekli sabit tutularak, zihnen tekrarlar halinde okunur. Bu okunuş, dudak kıpırdatmadan gazete veya kitabı gözle okumamıza benzer. Ancak gazeteyi maddî gözle okumak söz konusu iken, Allah zikrindeki uygulamada hayal gücü ile (veya üçüncü gözle) okumamız gündemdedir. [176] Bu her türlü kayıttan

---

[170]el-A'râf,7/205.
[171]Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.547.
[172]el- Ankebût,29/45.
[173]Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, ss.248-249.
[174]Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss.194-195.
[175]el-A'râf,7/205.
[176]Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.547.

kurtularak müşahede sahasında bâkî olmak ve Hakk'la dostluğa sımsıkı sarılmaktır. Keşf ve vicdanın mütehassıslarına ve irfânî müşâhedenin meşhur şahsiyetlerine göre, zikr-i hafî ve buna devam etme, kalbî hastalıkların en te'sîrli devâsıdır. Üstad Kuşeyrî der ki: Zikir Hakk Sübhânehu ve Teâlâ'ya giden yolda (riayeti lüzumlu) kuvvetli bir esastır, hatta bu yolda temel şart zikirdir. Devamlı zikir müstesna, başka bir şekilde hiçbir kimse Allah'a ulaşamaz. Denilmiştir ki: Gizli zikri melek alıp Allah'a götürmez. Çünkü o buna vakıf olamaz. Bu kul ile ve Yüce Allah arasında bir sırdır.[177]

Bâtûmî ise her iki zikir çeşidine değinerek aralarında da tercih yapmaktadır. Daha önce de geçtiği üzere Allah Teâlâ insanları ve cinleri O'na ibadet etmeleri ve bilmeleri için yarattı. İbadetlerin çeşitlerini, vakitlerini ve miktarını da beyan etmiştir Yüce Yaratan. Ne var ki Allah (c.c.) zikir yapmayı emretmiş ancak vaktini ve miktarını belirtmemiştir. Nitekim Kelam-ı Kadim'de şöyle buyurmuştur: "Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin"[178]

Yine diğer bir ayette ise: "Öyleyse Beni zikredin ki, Ben de sizi anayım."[179] "Onlar ki, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine (yatar) iken Allah'ı zikrederler."[180] Allah'ı her halde iken zikrederler. Zira insan bu üç halden de hali olmaz.

"Nihayet namaz bitince, artık yeryüzünde dağılın ve Allah'ın lütfünden (rızkınızı) arayın ve Allah'ı çok zikredin; ta ki kurtuluşa eresiniz!"[181] Cuma namazı bittiğinde yeryüzüne ticaret ve işlerinizi görmek için dağılın. Yine ayetin mealinin

[177]Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, ss.367-372.
[178]el-Ahzâb,33/41.
[179]el-Bakara,2/152.
[180]Âli İmrân,3/191.
[181]el-Cum'a,62/10.

devamında tefsirciler: “Rızıklarınız için dağılın, zira buradaki emrin manası yasaktan sonra geldiği için ibâha’dır (helal olmasıdır)” demişlerdir.

İbn-i Abbâs (r.anhümâ) bu ayetin tefsirinde şöyle buyurmuşlardır: “Şayet dilersen camiden çık; dilemez isen de çıkma! Veyahut da ikindi namazına kadar namaz kılmaya devam et.”

Yine bu ayetin tefsirinde şu yorumlar yapılmıştır: “Yeryüzünde dağılın” emrinden maksat, dünya işlerine talip olmayı değil de hasta ziyareti, cenazeye katılma, Allah için sevilen bir mümin kardeşi ziyaret etme veya ilim tahsili gibi hususlardır. Bu yoruma göre bu ayetin manası şu şekilde tezahür etmekte: “Allah’ın lütfünden (rızkınızı) arayın”ın muradı “manevî fazilet”tir.

“Ve Allah’ı çokça zikredin” ayeti ise şu şekilde yorumlanmaktadır: Nihayet namaz bitip de meşru ticari faaliyetleri olan alışverişinizi bitirdikten sonra hemen Allah’ı zikretmeye koyulun. “O’ndan gafil olmayın”dan maksat ise, “dil ile O’nu çokça zikredin veyahut O’na çokça itaat edin”dir.

Yine “ta ki kurtuluşa eresiniz!” ayetinin tefsirinde denildi ki: Ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde çokça Allah’ı zikretmedikçe O’nu çok zikretmiş olmazsınız.

Bundan da anlaşıldı ki kişinin felaha ermesi ancak çokça zikir ederek umulur. Allah (c.c.) buyurdular: “Müminler muhakkak kurtuluşa ermiştir. Onlar namazlarında huşu (korku ve eziklik) içinde olanlardır.”[182]

Azalarda huşunun oluşabilmesi, kalbin iç huzuruna (huşuuna) bağlıdır. Kalp ise her daim değişken olduğundan onun sükûneti, itminanı ancak zikredilenin yüceliğini dikkate alarak O’nu çokça zikretmekle olur. Allah (c.c.)’nun buyurduğu gibi: “Evet, bilin ki, ancak Allah’ı anmakla kalpler yatışır ve huzur bulur.”[183]

[182] el-Mu’minun,40/1-2.
[183] Ra’d,13/28.

Deylemî'nin Enes (r.a.)'den rivayet ettiği hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuşlardır ki: "Allah'ı zikretmek, kalplere şifadır." [184]

Kudsî hadis-i şerifte Allah (c.c.) buyurmuşlardır ki: "Ben kulumun benim hakkımda yaptığı zannına göreyim. O beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim. Eğer o beni bir cemaat içerisinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zirâ (arşın) yaklaşırım, o bana bir zirâ (arşın) yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim." [185]

Beyhakî'nin İbn-i Ömer (r.anhümâ)'dan rivayet ettiği diğer bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Dikkat edin! Amellerinizin en hayırlısını, Allah katında en değerlisini, altın ve gümüş dağıtmaktan daha hayırlı ve derecelerinizi daha yükselten, düşmanla karşılaşıp sizin onların boyunlarını, onların da sizin boyunlarınızı vurmanızdan daha hayırlı bir şeyi size haber vereyim mi?" Sahabîler: "Bu amel nedir yâ Rasûlallah?" dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): "Zikrullah yani Allah'ı anmaktır." buyurdu.[186]

Râmûzu'l-Ehâdîs adlı eserde yer aldığına göre, Taberânî, Müslim, Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hureyre ve Ebû Saîd'den rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Bir topluluk bir yerde toplanıp Allah'ı zikrederlerse, melekler onları kuşatıp çevrelerinde dönüp dolaşır! İlahi rahmet onları kaplar ve üzerlerine sekine iner! Yüce Allah, onları kendi katındaki meleklere anlatır!"[187]

---

[184] Deylemî; Münâvî.
[185] Buhârî, *Tevhîd* 50; Müslim, *Zikr*, 2.
[186] Tirmizi, *Da'avat* 6/3377; İbn Mâce, *Edeb*,27.
[187] Müslim, *Zikir*, 39.

Deylemî'nin Nebît (r.a.)'den rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Zikir, Allah Teâlâ'nın büyük bir nimetidir. Şükrünü eda ediniz."[188]

Şuabu'l-Îmân adlı eserde Beyhakî'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte: "Hafaza meleklerinin işitmediği zikir, işittiği zikirden yetmiş kat fazladır" [189] buyrulmuştur.

Allah (c.c.) buyurdular ki: "Hem Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve sakın gafillerden olma!"[190]

Diğer bir ayette Allah (c.c.) buyurdular ki: "Allah'ı zikretmek ise, elbette (her şeyden) en büyük olandır."[191]

Fudayl b. İyâz'dan rivayet edildiğine göre: "Bize ulaşan habere göre Allah (c.c.) buyurdular ki: "Ey Âdemoğlu! Beni sabah namazından sonra bir vakit, ikindi namazından sonra da bir vakit zikret. Bu, ikisi arasındakiler için sana yeterim."[192]

Tasavvuf meşâyihi, cehrî veya hafî zikrin hangisinin daha faziletli olduğu hakkında aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları cehrî zikrin, zâkirin kalbi zikre ve manasına karşı ahenk içinde olduğu takdirde daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Zira bu durumda kalp ve lisanın hazzı vardır. Diğer meşâyih ise yukarıda zikrettiğimiz iki ayete dayanarak, riyâ endişesi ve kalbî gaflet olmadığı için hafî zikrin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Nitekim kalbî gaflet ve riyâ ile lisanın zikri kabul edilmez.

Nesâî ve Taberânî'nin Ebû Ümâme'den rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Allah, sadece halis niyetle ve kendi rızası için yapılan işleri kabul eder." [193]

---

[188]Alaaddin Ali El Muttaki, *Kenzü'l-Ummâl*,(Beyrut, Müessesetu'r Risâle,1981) c.1,s.414, h.1749; Celâleddin Suyûtî, *Câmiu'l Ehâdîs*, hadis no:45086.
[189] Beyhakî, *Şuabu'l Îman*, (Riyâd, Mektebetu'r Ruşd,2003) ,c.2/83; Ebu Y'ala, *Müsned*, (Şam, Dâru'l Me'mun Li't Turas) c.8,s.182; Deylemî, *Firdevsu'l Ehbâr*, Beyrut, Dâru'l Kitabi'l Arabî,1987) c.2s.249.
[190] el-'Araf,7/205.
[191] el-Ankebut,29/45.
[192] Müslim, *Zühd*; Ebu Nuaym, *Hilye*, (Beyrut, Dâru'l Kitabi'l Arabî, 1974)c.8,s.213.
[193] Nesâî, *Cihad*,24.

"İsm-i Celâl" lafzının hafî ve cehrî olarak zikredilmesi hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Yine, "Tehlîl/Lâ ilâhe illallâh" zikrini orta seviyede cehri olarak söylemenin fazilet bakımından daha uygun olduğu hususunda meşâyih ittifak etmiştir.[194]

Bâtûmî bu kavramı da ele alırken birçok ayet ve hadisi delil olarak sunmuş. O Nakşî olduğu halde ikisi arasında bir tercih yapmamış. Sadece ulemanın ihtilafını belirterek semereyi izah etmiş. Her kavramda olduğu gibi zikirde de şerîatın emrini mihenk almış. Riyâ tehlikesine vurgu yaparak, tarîkat ehli olanlara bu mezmum ahlaka dikkat etmelerini salık vermiş. İki zikir arasında tercih yapmamış olması onun meşrep taassupluğundan uzak bir mutasavvıf olduğu kanaatini uyandırıyor.

[194] Bâtûmî, *Hulâsatu't-Tasavvuf,* ss.20-24.

SONUÇ

Bu çalışmada Muhammed Fevzî el Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerini detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık. Bâtûmî hakkında yaptığımız akademik çalışmanın bir ilk olduğunu gözlemledik. Zira tercüme ettiğimiz bu risâle'den başka hiçbir yerde Bâtûmî hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Yine Bâtûmî hakkında, bizim çalışmamızın gerçekleştiği güne kadar, makale seviyesinde de olsa herhangi bir akademik etüdün yapılmadığını tespit ettik. Bâtûmî "*Hulâsatu't-Tasavvuf*" adlı risâlesini Arapça kaleme aldığından, hakkında Türkçe telif edilmiş bir esere tüm araştırmalarımıza rağmen rastlayamadık. Bu risâleyi Arapça yazmış olması onun bu dile olan vukufiyetinin derin olduğunu göstermektedir. Medine'de Şeyhülislâm Ârif hikmet Efendi'nin kurdurduğu kütüphanede hafızu'l kütüb olarak vazife yapmış olması ayrıca buna delildir. Medine'ye hicret ettikten sonra bir daha Anadolu'ya dönmediğini tahmin ediyoruz. Zira bu yasaklı yıllarda meşâyih ağır takibat ve tazyîkâta maruz kalmışlardır. Onların kimine iftira, kimine de devlete isyan etmek gibi suçlamalar yöneltilmiştir. Bu yıllar tasavvufî hayat için çok sıkıntılı bir sürecin de başlangıcıdır aynı zamanda. Ne var ki bu sıkıntılı dönemin tasavvufî hayata katkı sağladığı da tarihî bir gerçek. Zira birçok sahte şeyhin, bu yasağın neticesinde dergâhının kapısına kilit vurulmuştur. Artık şeyhlik iddiasında bulunamayan müteşeyyihler Anadolu'daki tasavvufî hayattan silinmişlerdir. Sahih silsileye sahip olan meşâyih ise faaliyetlerine gizliden devam etmişlerdir. Bâtûmî faaliyetlerini gizli yürütmek yerine dergâhından ayırılıp göç ettiğini görüyoruz. Onunla aynı dönemde yaşayan birçok meşâyihin de aynı şekilde hareket ettiğini incelemeer sonucunda öğreniyoruz. Onun ne Osmanlı döneminde ve ne de cumhuriyet döneminde resmi bir görev aldığını "*Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*" adlı eserinden de inceleyerek bu kanaate varıyoruz.

Yukarıda zikrettiğimiz eserde Osmanlı döneminde vazife alanların özet biyografilerine yer verilmiş. Yaşadığı tarih aralıklarına baktığımızda onun ismine hiçbir şekilde rastlamıyoruz.

Bâtûmî'yle aynı kaderi paylaşan birçok ulema ve meşâyih gurbet diyarlarında sürgün hayatı yaşamışlardır. Birçoğu, müellifimiz gibi vatanından uzakta yaşamaya mahkûm edilerek yerleştikleri diyarlada vefat etmişlerdir. Kanaatimizce tasavvufî hayata derin tesirler bırakan etkenlerden bir tanesi de meşâyihin göçe zorlanmış olmalarıdır. Göçün Anadolu'daki tasavvufî hayata menfi tesirleri olmakla beraber, göç ettikleri ülkelerdeki ilmî hayata müspet tesirler bıraktıkları da bir vakıa. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, yerleştikleri ülkelerde birçok mühim eserler kaleme almışlardır. Bulundukları ilmî ortamlarda birçok talebe yetiştirmiş olmaları, onların ilmî derinlikleri, ulema ehlince kabul görmesinin bir delilidir aynı zamanda.

Çalışmamızı önsöz, iki ana bölüm, sonuç ve bir de ekler bölümünden oluşturduk. Birinci bölümde Bâtûmî'nin, vazife yaptığı Hacı Ali Tekkesi, icazeti, silsilesi ve şeyhi hakkında ulaşabildiğimiz bilgilere yer verdik. İkinci bölümde ise Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerine, tercüme ettiğimiz risâleyi temel alarak kavramlar üzerinden değinmeye çalıştık. Bu kavramlardan bazıları: Tasavvuf, Tevbe, Tevhîd, İlim, İhlâs, Mürşid, Râbıta, Seyr u sülûk, Nefs, Edeb, Cezbe, Alenî ve Hafî Zikir. Bu kavramlar, ilk dönem sûfîlerin görüşleri ile mukayese edilerek, sonunda Bâtûmî'nin görüşüne yer verdik. Tasavvufun o dönemde tartışılan hemen her konusu ile ilgili fikirlerini serd eden Bâtûmî, Ehl-i Sünnet anlayışına sıkı sıkıya bağlı olduğunu görmekteyiz. Bâtûmî, Nakşî meşrepli olmasının yanısıra, ele aldığı kavramlarda birçok koldan iktibaslar yapmış olması risâle'ye değer kattığı kanaatindeyiz. Kavramların daha iyi anlaşılması maksadıyla yer yer şiirlere yer verdiğini gördük. Yaşadığı dönemi de göze aldığımızda

böyle bir çalışma yapmış olması, bir ihtiyaca binaen olduğu kanaatini uyandırmakta. O yıllarda Hicaz bölgesinde "Vehhâbîliğin" de yayıldığını düşünecek olursak, şerîat dairesinde tasavvufî eserin ele alınmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmakta. Risâle'yi telif etme sebebini arkadaşlarının ricasına bağlaması da onun artık ilmi faaliyetlere yöneldiğinin bir delili olduğu kanaatindeyiz. Eyüp Oluklubayır tekkesini kapatmadan ayrılması, bize, irşad faaliyetlerini de sonlandırdığı intibaını vermekte. Zira Medine'de yaşadığı yıllarda irşad faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediğine dair herhangi bir bigi elimizde mevcut değil. Eyüp'te İrşad faaliyetlerini yürüttüğü tekkede, ondan önce farklı meşreplerin postnişinleri vazife yapmış. Bu tekke, Bâtûmî'nin Medine'ye göçünden sonra damadı Rüşdü Efendi tarafından bir süreliğine ikametgâh olarak kullanılmış. Nitekim bu yıllar tekke ve zâviyelerin yasaklandığı yıllara tekabül etmekte. Bu veriler, bize bu tekkenin son şeyhinin Bâtûmî'nin olduğunu teyit etmektedir.

Risâlenin giriş kısmında Bâtûmî, eseri kendi ihtiyarı ile telif etmediğini ifade etmekte. Bu üslup bize, müellifin, edeben mahviyet içinde olduğunu göstermektedir. Onun eser telif etme arzusunda olmadığını, şöhret ve riyasetten fersah fersah uzak olduğunu söylemek, ilmî açıdan, hakkını teslim etmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Onun şer'î ilimlerde mütehassıs olmasının yanı sıra, özellikle de hadis ilminde muhaddis derecesinde olduğunu araştırmalarımızda tespit ettik. Bu sebeptendir ki onun görüşlerini risâle'deki konulardan ve özellikle "Üstadım Dâğistânî" diye bahsettiği Ömer Dâğistânî'nin görüşlerine yer vererek tespit etmeye çalıştık. Bâtûmî " Gümüşhânevî" silsilesinden gelen Ömer Dâğistânî'nin halifesi olarak pek bilinmiyor olsa da " Gümüşhânevî" yolunun pek çok coğrafyada yayıldığını biliyoruz. Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı ve buhranlı bir devrinde yaşamış olan Gümüşhânevî; tarîkat

anlayışı, tekkesi, irşat hususiyeti, sayısız müridi, padişahlar nezdindeki nüfûzu, tasavvuf, fıkıh ve hadise dair eserleri ve dünyanın çeşitli bölgelerine gönderdiği yüz on altı halifesiyle günümüzde de halen canlılığını muhafaza eden bir tesir ve şöhrete sahiptir.

Bu meşrebin yetiştirmiş olduğu halifeler, telif ettikleri eserlerle, başta Anadolu'da ve diğer ülkelerde yaşayan Müslümanları etkilemişlerdir.

Günümüz Türkiye'sinde bu dergâha birçok siyasetçinin müntesip olması meşrebin etkisini göstermesi bakımından fevkalade önemlidir. Bu çalışmamızda meşrebin bu yönüne hiç değinmedik. Kanaatimce siyaset ile ilişkisi ayrıca ele alınması gereken müstakil bir konu olacak kadar geniş.

Çalışmamızın en belirgin hususu tasavvufun geniş meselelerini özet biçimde sunmasıdır. Bu da tasavvuf ve özellikle de Nakşibendî tarîkatı hakkında mütalaa etmek isteyenlere özet bir çalışma sunmaktadır. Tezimizin Nakşibendî- Hâlidî meşrebinin "Gümüşhânevî" silsilesine bir nebze katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

ABÜLKÂDİR, GEYLÂNÎ. *el Ğunye li Tâlibî Tarîki'l Hakki Azze ve Celle*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,1997.

ACLÛNÎ, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l Hafâ*.(1-2), Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,1985.

AHMED b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el- Mervezî. *Müsned*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2009.

AKŞİN, Sina.*31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,2015.

ALBAYRAK, Sadık. *Son Devrin Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*) Milli Gazete Yayınları. Zafer Matbaası, İstanbul,1981.

ALÎ B. HÜSÂMİDDÎN b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakī el-Hindî. *Kenzu'l Ummâl*, nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkā, er Risâle'l Âlemiyye, Beyrut,1991.

ALİYYU'L KÂRÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kārî el-Herevî. *El Esraru'l Merfua fi'l Ehbâri'l Mevdûa*. Thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, Dâru'l Emâne, Müessesetu'r Risâle, Beyrut,2010

----------.*Câmiu'l Ehâdîs,* Dâru'l Fikr, Şam. Tsz.

----------.*Mekârimu'l Ahlâk*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,1989

----------.*Mirkâtu'l Mefâtîh Şerh Mişkâtu'l Mesâbîh,* Dâru'l Fikr, Beyrut,2002.

ALTINPARMAK, Aytekin. Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör ve Sanayi'nin Gelişimi" *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.13,(2002) s.37.

ARMAOĞLU, Fahir. *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*,Timaş Yayınları, İstanbul,2006.

AŞKAR, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul,2006.

AYHAN, Halis. UZUN, Mustafa. " Ezanın Türkçeleştirilmesi" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.12,s.39.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. *İkinci Adam: İsmet İnönü I*, Remzi Kitabevi, İstanbul,2007.

BAĞDÂDÎ, Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târihi Bağdâd*, Dâru'l Kutubi'l Arabî, Beyrut, Tsz.

BÂTÛMÎ, Muhammed Fevzi Şerif. *Hulâsatu't –Tasavvuf*. Matbatu'l İttihâd Eş' Şerkî bi Dimeşk, Şam,1951.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî *Ez- Zühdü'l Kebîr*. Muessestu'l Kutubu's Sekâfiyye, Beyrut,1996.

----------. *Şuabu'l İmân*,(1-10) Beyrut,1990.

BİNATLI, Yusuf Ziya, Dâğistânî, Ömer Ziyâeddîn, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c.8,s.408.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahihu'l Buhârî*. Dâru'l kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2001.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı. *Temêmi'l Feyd Fi Bâbi'r Ricâl*. Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2009.

----------. *Kenzi Mahfî*, Derleyici, Abdülkâdir Akçiçek, Kitsan Basım Yayın, İstanbul,2005.

----------. *Ruhu'l Beyân*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2003.

CEBECİOĞLU, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Otto Yayınları, Ankara,2014.

CEZÛLÎ, Ebû Mûsâ Îsâ b. Abdilazîz b. Yelelbaht el-Cezûlî. *Delâilu'l-Hayrât*. Dâru'l Fakîh, Abu Dabi,2005.

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn, Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî. *Nihâyetu'l-Matlab Fî Dirâyeti'l-Mezheb*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2007.

ÇAVDAR, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1950 'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara,2008.

DAĞISTÂNÎ, Ömer Ziyâuddîn. *Tasavvuf ve Tarîkatlarla İlgili Fetvalar*. (haz: İrfân Gündüz, Yakup Çiçek) Sır yayıncılık 2.Baskı, İstanbul,2009.

DEYLEMÎ, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevsu'l Ahbâr*,(1-5). Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut,1987.

EBÛ ABDULLAH, Ebû Alî el-Hüseyn b. Alî b. Yezîd en-Nîsâbûrî. *El-Müstedrek Ale's-Sahihayn*. Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,1990.

EBU DAVUD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebu Davud*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2002.

EBÜ'L-BEHÂ, Ziyâuddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyn eş-Şehrezûrî el-Kürdî. *Risâle-i Hâlidiyye*, Terc, İsmail Fakirullah, Yasin Yayınevi, İstanbul,2007.

EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetu'l Evliyâ*, Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrut,1987.

EBÛ TÂLİB, Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî. *Kûtu'l Kulûb*, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,2005.

EBÛ YA'LÂ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî. *Müsned*, Dâru'l Me'mûn Li't Turâs, Beyrut,1989.

EL HAKÎM, Suad. *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

El-İSFAHÂNÎ, Râgıb. Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. El-Mufaddal, *Müfredât*, Yarın Yayıncılık, İstanbul,2015.

EMRE, Mehmed. *Kırk Mevzuda Kırk Hadis Kitabı*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 1978.

ERBİLÎ, Muhammed Es'ad. *Mektûbat*, Neşre hazırlayanlar: H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz. Erkam Yayınları, İstanbul,1983.

ERDOĞAN Mustafa. *Liberal Toplum ve Liberal Siyaset -Türkiye'de Demokrasiye Geçişin Deneyimi* (1945–1950), Siyasal Kitabevi, Ankara,1992.

ERGİNLİ, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, Trabzon, 2006.

EROĞUL, Cem. *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap Ankara,1970.

FEROZ Ahmad. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

FEROZ Ahmad ve Turgay Bedia Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara,1976.

EŞREFOĞLU RÛMÎ. *Müzekki'n Nufûs*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul,1977.

GAZALÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *İhyâu Ulûmi'd Dîn*, Dâr İbnu Hazm, Beyrut,1996.

GÖKTAŞ, Vahit, Ali Tenik. *Allah'la Var Olmanın Yolu Zikir*, Ankara, İlahiyat Yayınları,2014.

----------. *Muhammed Es'ad Erbilî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, İlahiyat Yayınları, Ankara,2013.

GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmed Ziyâuddîn. *Câmiu'l Usûl,* Pamuk yayınları. İstanbul,1977.

----------. *Râmûzu'l Ehâdîs,* Terc. Naim Erdoğan, Pamuk Yayınları, İstanbul, 1976.

GÜNDÜZ, İrfan. "Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî*", Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.14, (1996) s.276.

HÂDİMÎ, Ebu Said Muhammed b. Mustafa b. Osman. *Tuhfetu'l Mulûk fi İrşâdi Ehli's Sulûk*, *Risâletu'n-Nakşıbendiyye*, Dâru't-Tıbaati'l-Amire, İstanbul,1830.

HÂNÎ, Muhammed b. Abdullah. *Âdâb*, *El Behecetü's Seniyye,* Emek Matbaacılık, İstanbul,1980.

HEYSEMÎ, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'uz Zavâid,* Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,1994.

IRÂKÎ, Ebu'l–Fadl Abdurrahim b. Hüseyin el–Irâkî. *Tahrîcu Ehâdîsi'l İhyâ*, Dâru'l Âsime, Riyad,1987.

İBN MACE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn-i Mâce*, Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut,2009.

İMÂM-I RABBÂNÎ, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkī es-Sirhindî. *Mektûbât,* Terc. H.Hilmi Işık, Işık kitabevi, İstanbul, 1975.

JASCHKE, Gotthard. *Yeni Türkiye'de İslamlık,* Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

KARA, Mustafa. *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

----------. *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh yayınları, İstanbul,2013.

KARPAT, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller,* İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,2008.

KARTAL, Cemile Burcu. “ Türk Siyasi Hayatında Beyaz İhtilal:1950 Seçimleri” *Atatürk Dergisi*, c.3,(2003) ss.265-280.

KÂŞÂNÎ, Abdürrezâk. Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi’l-Ganâim Muhammed, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul,2015.

KAŞTAN, Yüksel. “ Türkiye Cumhuriyetinde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.8, S.15,ss.123-140.

KONGAR, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

KÖSEOĞLU, Mehmed Akif. *İstanbul’un 100 Tekkesi,* İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları,2016.

LEWİS, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarihi Kurumu,2004.

MÜNÂVÎ, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil‘ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî. *Feyzu’l Kadir*, El Mektebetu’t Ticâriyye’l Kubrâ, Kahire, h.1356.

MÜNZİRÎ, Abdülazîm b. Abdilganiy b. Abdillah, Ebû Muhammed Zekiyyuddin. *et-Terğîb ve’t-Terhîb*, Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, Beyrut.2003.

MÜSLİM, El-İmam el-Hâfız Huccetu’l-İslâm İbnu’l-Haccac el-Kuşeyri en-Nişaburî. *Sahih Muslim,* Dâru’l Fikr, Beyrut,2003.

NÂZİLÎ, Muhammed Hakkî. *Hazinetu’l Esrâr*, Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, Beyrut. Tsz.

NEBHÂNÎ, Yusuf. *el Envâru’l Muhammediyyeti Mine’l Mevâhib el Ledunniyye*, Beyrut, Dar İbn Hazm, h.1310.

ÖCAL, Mustafa. “25. Yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.9,S.3 (2000) s.3.

----------. “İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülakatlar ve Şehadetname Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c12, S.2, ss.51-101.

RUDÂNÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân. *Cem’ul Fevaid min Cami’il Usûl ve Mecma’iz Zevaid*, Terc. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014.

SEHÂVÎ, Şemseddîn Muhammed. *Makasidu’l Hasene Fîmâ İştehere Alel Elsine,* Dâru’l Kutubi’l Arabî, Beyrut,1985.

SELVİ, Dilaver. *Kaynaklarıyla Tasavuf (Adab-Mürşid- Hizmet)* Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013.

SEYHAN, Cemil. “Vusûl” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.42.ss.143-144.

SÜHREVERDÎ, Şihâbeddîn. *Avarifu’l Meârif*, Beyrut, Daru’l Kutubi’l İlmiyye,1999.

SUYÛTÎ, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Ed- Dureru’l Muntesire,* Câmiatu Melik Suûd, Riyâd. Tsz.

----------. *Câmiu’s Sağîr,* Dâru’l kutubu’l İlmiyye, Beyrut. Tsz.

ŞAHİN, Haşim. “Menâkıbnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 29.s112.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhamed. *Fethu’l Kadîr,* Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, Beyrut. Tsz.

TABERÂNÎ, ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp. *Mu’cemu’l Evsat*, Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, Beyrut.1995.

TANMAN, M. Baha. “Gümüşhânevî Tekkesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.14, ss.277-278.

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed bin İsa ibni’d-Dahhak. *Sünen-i Tirmizi*, Dâru’l Kutubu’l İlmiyye, Beyrut,1996.

TOSUN, Necdet. *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri,* İnsan Yayınları, İstanbul, 2013.

ULUDAĞ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul,2012.

YILDIRIM, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,2013.

YILMAZ, Hülya. *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, Seha Neşriyât, İstanbul, 1997.

ÖZET

EJDER, Ö. Faruk. Muhammed Fevzi El Bâtûmî'nin Tasavvufî Görüşüleri ve "Hulâsatu't-Tasavvuf" Adlı Risâlesi. Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ, 224 s.

Bu çalışmada Muhammed Fevzî el Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerini detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık. Bâtûmî hakkında yaptığımız akademik çalışmanın bir ilk olduğunu gözlemledik. Zira tercüme ettiğimiz bu risâle'den başka hiçbir yerde Bâtûmî hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Yine Bâtûmî hakkında, bizim çalışmamızın gerçekleştiği güne kadar, makale seviyesinde de olsa herhangi bir akademik etüdün yapılmadığını tespit ettik. Bâtûmî "*Hulâsatu't-Tasavvuf*" adlı risâlesini Arapça kaleme aldığından, hakkında Türkçe telif edilmiş bir esere tüm araştırmalarımıza rağmen rastlayamadık. Bu risâleyi Arapça yazmış olması onun bu dile olan vukufiyetinin derin olduğunu göstermektedir. Medine'de Şeyhülislâm Ârif hikmet Efendi'nin kurdurduğu kütüphanede hafızu'l kütüb olarak vazife yapmış olması ayrıca buna delildir. Medine'ye hicret ettikten sonra bir daha Anadolu'ya dönmediğini tahmin ediyoruz. Zira bu yasaklı yıllarda meşâyih ağır takibat ve tazyîkâta maruz kalmışlardır. Onların kimine iftira, kimine de devlete isyan etmek gibi suçlamalar yöneltilmiştir. Bu yıllar tasavvufî hayat için çok sıkıntılı bir sürecin de başlangıcıdır aynı zamanda. Ne var ki bu sıkıntılı dönemin tasavvufî hayata katkı sağladığı da tarihî bir gerçek. Zira birçok sahte şeyhin, bu yasağın neticesinde dergâhının kapısına kilit vurulmuştur. Artık şeyhlik iddiasında bulunamayan müteşeyyihler Anadolu'daki tasavvufî hayattan silinmişlerdir. Sahih silsileye sahip olan meşâyih ise faaliyetlerine gizliden devam etmişlerdir. Bâtûmî faaliyetlerini gizli yürütmek yerine dergâhından ayırılıp göç ettiğini görüyoruz. Onunla aynı dönemde yaşayan birçok meşâyihin de aynı şekilde

hareket ettiğini incelemeer sonucunda öğreniyoruz. Onun ne Osmanlı döneminde ve ne de cumhuriyet döneminde resmi bir görev aldığını "*Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*" adlı eserinden de inceleyerek bu kanaate varıyoruz. Yukarıda zikrettiğimiz eserde Osmanlı döneminde vazife alanların özet biyografilerine yer verilmiş. Yaşadığı tarih aralıklarına baktığımızda onun ismine hiçbir şekilde rastlamıyoruz.

Bâtûmî'yle aynı kaderi paylaşan birçok ulema ve meşâyih gurbet diyarlarında sürgün hayatı yaşamışlardır. Birçoğu, müellifimiz gibi vatanından uzakta yaşamaya mahkûm edilerek yerleştikleri diyarlada vefat etmişlerdir. Kanaatimizce tasavvufî hayata derin tesirler bırakan etkenlerden bir tanesi de meşâyihin göçe zorlanmış olmalarıdır. Göçün Anadolu'daki tasavvufî hayata menfi tesirleri olmakla beraber, göç ettikleri ülkelerdeki ilmî hayata müspet tesirler bıraktıkları da bir vakıa. Yaptığımız araştırmalar neticesinde, yerleştikleri ülkelerde birçok mühim eserler kaleme almışlardır. Bulundukları ilmî ortamlarda birçok talebe yetiştirmiş olmaları, onların ilmî derinlikleri, ulema ehlince kabul görmesinin bir delilidir aynı zamanda.

Çalışmamızı önsöz, iki ana bölüm, sonuç ve bir de ekler bölümünden oluşturduk. Birinci bölümde Bâtûmî'nin, vazife yaptığı Hacı Ali Tekkesi, icazeti, silsilesi ve şeyhi hakkında ulaşabildiğimiz bilgilere yer verdik. İkinci bölümde ise Bâtûmî'nin tasavvufî görüşlerine, tercüme ettiğimiz risâleyi temel alarak kavramlar üzerinden değinmeye çalıştık. Bu kavramlardan bazıları: Tasavvuf, Tevbe, Tevhîd, İlim, İhlâs, Mürşid, Râbıta, Seyr u sülûk, Nefs, Edeb, Cezbe, Alenî ve Hafî Zikir. Bu kavramlar, ilk dönem sûfîlerin görüşleri ile mukayese edilerek, sonunda Bâtûmî'nin görüşüne yer verdik. Tasavvufun o dönemde tartışılan hemen her konusu ile ilgili fikirlerini serd eden Bâtûmî, Ehl-i Sünnet anlayışına sıkı sıkıya bağlı olduğunu görmekteyiz. Bâtûmî,

Nakşî meşrepli olmasının yanısıra, ele aldığı kavramlarda birçok koldan iktibaslar yapmış olması risâle'ye değer kattığı kanaatindeyiz. Kavramların daha iyi anlaşılması maksadıyla yer yer şiirlere yer verdiğini gördük. Yaşadığı dönemi de göze aldığımızda böyle bir çalışma yapmış olması, bir ihtiyaca binaen olduğu kanaatini uyandırmakta. O yıllarda Hicaz bölgesinde "Vehhâbîliğin" de yayıldığını düşünecek olursak, şerîat dairesinde tasavvufî eserin ele alınmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmakta. Risâle'yi telif etme sebebini arkadaşlarının ricasına bağlaması da onun artık ilmi faaliyetlere yöneldiğinin bir delili olduğu kanaatindeyiz. Eyüp Oluklubayır tekkesini kapatmadan ayrılması, bize, irşad faaliyetlerini de sonlandırdığı intibaını vermekte. Zira Medine'de yaşadığı yıllarda irşad faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediğine dair herhangi bir bigi elimizde mevcut değil. Eyüp'te İrşad faaliyetlerini yürüttüğü tekkede, ondan önce farklı meşreplerin postnişinleri vazife yapmış. Bu tekke, Bâtûmî'nin Medine'ye göçünden sonra damadı Rüşdü Efendi tarafından bir süreliğine ikametgâh olarak kullanılmış. Nitekim bu yıllar tekke ve zâviyelerin yasaklandığı yıllara tekabül etmekte. Bu veriler, bize bu tekkenin son şeyhinin Bâtûmî'nin olduğunu teyit etmektedir.

Risâlenin giriş kısmında Bâtûmî, eseri kendi ihtiyarı ile telif etmediğini ifade etmekte. Bu üslup bize, müellifin, edeben mahviyet içinde olduğunu göstermektedir. Onun eser telif etme arzusunda olmadığını, şöhret ve riyasetten fersah fersah uzak olduğunu söylemek, ilmî açıdan, hakkını teslim etmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Onun şer'î ilimlerde mütehassıs olmasının yanı sıra, özellikle de hadis ilminde muhaddis derecesinde olduğunu araştırmalarımızda tespit ettik. Bu sebeptendir ki onun görüşlerini risâle'deki konulardan ve özellikle "Üstadım Dâğistânî" diye bahsettiği Ömer Dâğistânî'nin görüşlerine yer vererek tespit etmeye çalıştık. Bâtûmî

“ Gümüşhânevî” silsilesinden gelen Ömer Dâğistânî’nin halifesi olarak pek bilinmiyor olsa da “ Gümüşhânevî” yolunun pek çok coğrafyada yayıldığını biliyoruz. Osmanlı Devleti’nin en çalkantılı ve buhranlı bir devrinde yaşamış olan Gümüşhânevî; tarîkat anlayışı, tekkesi, irşat hususiyeti, sayısız müridi, padişahlar nezdindeki nüfûzu, tasavvuf, fıkıh ve hadise dair eserleri ve dünyanın çeşitli bölgelerine gönderdiği yüz on altı halifesiyle günümüzde de halen canlılığını muhafaza eden bir tesir ve şöhrete sahiptir.

Bu meşrebin yetiştirmiş olduğu halifeler, telif ettikleri eserlerle, başta Anadolu’da ve diğer ülkelerde yaşayan Müslümanları etkilemişlerdir.

Günümüz Türkiye’sinde bu dergâha birçok siyasetçinin müntesip olması meşrebin etkisini göstermesi bakımından fevkalade önemlidir. Bu çalışmamızda meşrebin bu yönüne hiç değinmedik. Kanaatimce siyaset ile ilişkisi ayrıca ele alınması gereken müstakil bir konu olacak kadar geniş.

Çalışmamızın en belirgin hususu tasavvufun geniş meselelerini özet biçimde sunmasıdır. Bu da tasavvuf ve özellikle de Nakşibendî tarîkatı hakkında mütalaa etmek isteyenlere özet bir çalışma sunmaktadır. Tezimizin Nakşibendî- Hâlidî meşrebinin “Gümüşhânevî” silsilesine bir nebze katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Bâtûmî, Nakşibendi, Gümüşhânevî, Dağıstânî, Hulâsatu’t Tasavvuf, Hacı Ali (Şeyh Ali Oluklubayır) Tekkesi, Silsilesi,

ABSTRACT

EJDER, Ö. Faruk. Muhammed Fevzi El Bâtûmî'nin Tasavvufî Görüşleri ve "Hulâsatu't Tasavvuf" Adlı Risâlesi. Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ, 224 s.

In this thesis we have tried to approach in detail the Sufi thoughts of Muhammed Fevzy Al Batumy. We hope that this thesis will be the first academic research about Batumy. We translated his work but unfortunately did not find any info regarding his life.Nevertheless, up to this time to the completion of our work, neither an essay nor any academic research had been made about Batumy. He finished his *"Hulasatu't-Tasavvuf"* work in Arabic. Although a thoroughly search has been made, not a single Turkish writing had not been found. The published work shows us that Batumy was very fluent in Arabic. We estimate that after migrating from Anatolia to Madinah, Batumy did not return to his homeland. Neither during Ottoman reign nor during the establishment of the new Turkish Republic. Batumy had not been assigned to any official post. We did research the archives of the ottoman scholars such as "Osmanli Ulema Biyografilerinin Arsiv Kaynaklari" work, where the name of scholars are mentioned who hold official posts. Many Sheikhs and scholars share Batumy's same fate by living in exile for long years and eventually die overseas.

The thesis consists of an introduction, two chapters, conclusion and one appendix. In the first chapter we mentioned Batumy's post in Haci Ali Dervish lodge, ejazah(diploma), lineage and his sheikh. In the second chapter, we shed lights on his Sufi views and underlined some Sufi terms with reference to his book that we translated earlier. Some Sufi terms that are expressed by Batumy were compared to

first period Sufi scholars. This comparison shows us that Sufi discipline is very rich being differently portrayed by Sufi scholars.

In the introduction of his work he mentions why he has written this book by saying “my acquaintances requested that I should write about Sufi discipline”. This manner shows us his humility, decency and moral standing. In addition to his proficiency in sharia sciences he is also proficient in Hadith science. For this reason we tried to locate his Sufi views by reaching out to his predecessor Omar Daghistani as his Sheikh. Batumy descends from “Gumushanevi” lineage and is the caliph of Omar Daghistani. Although he is not known among this lineage. But it is certain that “Gumushanevi” lineage is widespread over the world. Sheikh Gumushanevi lived during the turbulent Ottoman reign but his tariqa apprehension, Sufi lodge, guidance specialty, countless disciples, influence on the Sultans, his works on sufism&hadith, one hundred sixteen caliphs who are sent worldwide conserves this tariqa’s influence and reputation lively up today.

As we understood from above, the caliphs who were educated by this lineage have influenced in Anatolia- a wide geography with regard to Sufism history- and the works that have been completed by those caliphs. It is also important to see the influence of this lineage with regards to countless adherents from politicians in today’s Turkey. It shows also the politic activity of this lodge with many adherents to the lineage. In this work we did not underline this aspect of the lineage. In my opinion that aspect is an independent topic which awaits researchers. The significant point of our work emerges when wider issues are presented in a summarized way. This work presents a summary of Sufism and especially Naqshbandi order to those who ponder

about this topic. We hope that our thesis will contribute to Naqshbandi Halidy "Gumushanevi" lineage.

Key Words: Bâtûmî, Nakshibendy, Gumushanevi, Daghistani, Hulasatut Tasawuf, Hacı Ali (Sheikh Ali Oluklubayır) Lodge, Lineage.

EKLER

HULÂSATU'T-TASAVVUF RİSALESİ TERCÜMESİ

Bu risâle Kâdiri Mutlak, Mevlâ'sına muhtaç Medine-i Münevvere'de ikamet eylemiş Muhammed Fevzi İbn-ü Muhammed Şerif El Bâtûmî kaleminden telif olunmuştur. Allah (Medine-i münevvere'yi Habibinin nuru ile kıyamet gününe kadar nurlandırsın). (Âmin)

Bismillahirrahmanirrahim

Kuluna rahmeti ve fazlı ile doğru yolu gösteren Allah'a hamd olsun. Salâtu selam onun âline, ashâbına, bu yola sülûk eden ve istikamet üzere olanların üzerine olsun. Salâtu selam feyiz ve mededi̇yle varlığı kuşatanın üzerine olsun.

Ve bundan sonra;

Âciz kul Muhammed Fevzi der ki: bazı dostlarım benden tasavvuf hakkında özet bir risâle yazmamı istediklerinde, Allah'tan yardım ve istiharede bulunduktan sonra, gayeme ulaşabilmek ümidiyle bu ilimde azığım az olduğu halde yine O'nun lütuf ve keremine sarıldıktan sonra risâleyi on dokuz fasıl ve bir hatime olarak telif etmeye başladım.

İlk fasıl: Tasavvufun beyanı ve bu şekilde isimlendirilmesinin vechi hakkındadır.

Şunu bil ki tasavvufun bu isimle isimlendirilmesi hakkında muhtelif görüşler mevcuttur (varid olmuştur). "Tasavvuf ehlinin zâhir ve bâtınlarını marifet ve tevhîd nuruyla tasfiye etmeleri" tanımının, bu görüşler arasında en doğru tanım olduğu kanaatindeyiz. Veyahut ağyar ve mâsivâdan kat'ı alâka edip Ashâbı Suffa'ya intisap

etmeleri sebebiyle isimlendirilmeleri başka bir tanımdır. Tasavvuf ehlinin tanımına göre ise tasavvuf: İlâhi ahlâklarla ahlaklanmak, kulluk sıfatlarıyla muttasıf olmaktır.

Bil ki tasavvuf dört harftir: "Te" harfi tevbeden, tevbe ise iki çeşittir.

Birincisi zâhirdeki tevbe: Zâhir âzâdaki bütün günah ve kötü hallerden rücû edip itaat yollarına dönmek ile olur.

İkincisi bâtındaki tevbe: Kalp tasfiyesi ile bâtındaki bütün hatalardan doğrulara dönmek ile olur. Zem olunmuş (yerilmiş) ahlâklar güzel ahlâklara tebdil olunca "te" makamı tamamlanmış olur.

"Sâd" harfi safderunluktan gelmektedir. Safâ da iki çeşittir. Kalp safâsı ve Sır safâsı.

Kalp safâsı: Kalbi beşeri bulanıklıklardan, örneğin kalpte oluşan gaflet, helal da olsa çok yemek içmek gibi şeylerden kalbi tasfiye etmek ile olur. Mesela: Helal, haram ve şüpheli şeylerden çok miktarda yemek ve içmekle, kalpte hâsıl olan gaflet sebebiyle, kalpte zulmet hâsıl olur. Yine çok konuşmak, yatmak ve dünyevi düşünceler vb. kalbi karartan hususlardandır. Kalbi bu bulanıklardan kurtarmak ancak Allah'ı devamlı, iç rahatı (huzuru kalp) ile zikretmekle gerçekleşir. Yüce yaratanın Kur'an'da buyurduğu gibi "Gerçek müminler ancak o kimselerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar".[195] Yani, kalpleri haşyete/korkuya kapılır. Kalbin haşyeti/huşu üzere olması ancak, kalbin gaflet uykusundan uyanması ve tasfiye edilmesiyle mümkün olur. Sırrın tasfiyesi ise mâsivadan kaçınmak, sırrın lisanı ile sırrında Allah esmasına muhabbetle sarılmaktır. Bu aşama hâsıl olduğunda "sâd' makamı tamamlanmış olur.

[195] el-Enfal, 8/2.

" Vav" harfi ise velâyetten gelmektedir. Bunun için de tasfiye gerekir. Velâyetin neticesi, velinin, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmasıdır. Beşeri sıfatlardan kurtulduktan sonra, Allahu Teâlâ'nın sıfatları ile süslenmesidir. Hadis-i kudside Allahu Teâlâ'nın buyurduğu gibi: "Kulumu sevdiğim zaman, onun için sem' / kulak olurum, basar/göz, el, lisan olurum. Benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar."[196] Mâsivâdan terbiye hâsıl olunca "vav" makamı tamamlanmış olur.

Bundan sonra "fe" makamı gelir. Bu makamda Allah'tan gayrı her şeyde fâni olmak yani "fenâ fillâh" makamına erişilir. Beşeri sıfatlar zâil olunca ilâhî sıfatlar bâkî kalır. Böylelikle fâni olan kul, bâkî olan Allah ve razı olduklarıyla beraber olur. Kendisinden razı olunan rıza sahibi ile maiyyet kesbeder (beraber olur). Salih amel neticesinde insanın hakikati "tıfl-ı mânâ" (mânâ çocuğu) zuhur eder, zira yüce yaratan şöyle buyurmuştur: "Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. Onu da iyi amel (ve hareket) yükseltir".[197] Her amel O'ndan gayrına yapılırsa, amel sahibi gibi helak olur. Burada da fena hali tamamlanırsa kurbiyet âleminde bekâ gerçekleşir. Allah'u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki muttakîler, cennetlerde ve ırmaktadırlar. Bir doğruluk ikametgâhında, gâyet kudret sahibi bir hükümdarın huzurunda (bulunacaklardır)."[198]

Muhakkak bil ki hakiki mürşid, hidayet veren, muvaffakiyet veren, dileyici, ortağı olmayan yüce yaratandır; nebiler, resuller, kitaplar, ulema ve meşâyih bunların hepsi sebeplerdir. Müsebbibu'l esbab ve yaratan yine yüce Allah'tır. Bütün her şey onun iradesi ve yaratması ile olur. Aklı başında buluğ çağında olan kul ise mükellef olduğu emirleri tâkâti ve gücü yettiğince yerine getirir ve sakınması gerektiği

[196] Buharî, *Rikak*, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.VI, s.256.
[197] el-Fâtır,35/10.
[198] el-Kamer,54/54-55.

yasaklardan sakınır. Allah'ü Teâlâ'nın buyurduğu gibi: "Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar".[199]Akıl da mükellefliğin eksenidir, bu sebeptendir ki deli olan, keza buluğa ermemiş sabiler akıl noksanlığı itibari ile mükellef değildirler. Akıl, kalpte olan bir nurdur ki kötü ahlâklarla örtünmemişse veya nefs ve hevâ ile mağlub edilmemişse, hakkı ve bâtılı (o nur sebebiyle) bilir. Hâkim Kur'an'dır yani şerîattır. Akıl şerîatı kavramada bir âlet olup, âlim ve meşâyihin irşadıyla anlatılanları kavrar. Aralarında umum ve husus münasebeti vardır. Mesela her şeyh âlimdir, her âlim de şeyh değildir hakikatte. Zira âlim ilmiyle amel ediyor ve ihlâs sahibi ise o hem şeyh ve hem de mürşiddir; lakin ilmiyle amel etmeyen ve ihlâsı olmayan âlim ne şeyh ne de mürşiddir.

Şunu bil ki şerîat üç kısımdır: İlim, amel ve ihlâs. Bu üç kısmın her biri tahakkuk etmediğinde şerîat tamamlanmaz. Ne zaman ki şerîat tahakkuk etti Allah'ın rızası ki bütün dünya ve ahret saadeti üzerinde olan rıza hali tahakkuk etmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmakta: " Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır."[200]

Şerîat bütün saadetlere tekeffül edicidir. Artık şerîatı aşan bir talep de kalmaz. Tasavvufu ayrıcalıklı kılan tarîkat ve hakikat şerîata hizmet ederek üçüncü kısım olan ihlâsı kemale erdirir. Allah Zülcelâl şöyle buyurmakta: "Hâlbuki onlar Allah'a, O'nun dîninde ihlâs (ve samîmiyyet) erbâbı ve muvahhidler olarak, ibâdet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkasıyla emr olunmamışlardı. En doğru din de bu idi."[201]

[199] el-Bakara 2/286.
[200] et-Tevbe,9/72.
[201] el-Beyyine,98/5.

Bunları tahsil etmede maksat ise şerîatı ikmal etmektir yoksa onu aşan başka bir husus da değildir. Seyr u sülûk'ten maksad, ihlâs makamını hâsıl etmektir ki, onun da husûlü ancak, âfâki ve enfusî ilâhların yok olmasına bağlıdır. Allah'u Teâlâ'nın buyurduğu gibi: "Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?"[202] İmâm-ı Rabbanî Mektubat adlı eserinde buyurdular: "Bu ihlâs ise şerîatın bölümlerinden bir bölümdür. İşin hakikati de budur lakin herkes bunu idrak edemez". Allah (c.c) buyurdular: "Hem onlar derler ki: 'Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi (haktan) eğriltme! Ve bize, tarafından bir rahmet ihsân eyle! Şüphesiz ki Vehhâb (çok ihsân edici) olan, ancak sensin!"[203]

İkinci fasıl: Tarîkatın usulleri ve şartları hakkındadır.

Bil ki tarîkatta en yüksek merama ulaşabilmek için usul ve şartlar vardır. Şartlara gelince onlar dörttür:

1. Mâtûrîdî ve Eş'arî esasına göre itikadı tashih etmek.
2. Nasûh tevbe: Zâhir ve bâtın bütün masiyetleri terk ederek Allaha rücû etmek.
3. Sünnet-i Seniyye ile amel edip tüm şerîatın ahkâmına tutunmak ve mutahhar (pak) olan dinimizin edebleri ile edeblenmek. Mezhep imamlarımızın birine ittiba etmek, daha ihtiyatlı olanı ile amel etmek ve o mezhepte muteber olan görüşü tatbik etmek.
4. Bidatten içtinap etmek: Sapkın fırkaların ihdas ettiği ve dört mezhep imamının onaylamadığı her türlü fikir, söz ve fiillerden uzaklaşmaktır.

[202] el-Câsiye,45/23.
[203] Âli İmrân,3/8.

Bu husus, hadis-i şerifte şöyle geldiği gibi: "Muhakkak sözlerin en doğrusu, Allah'ın kitabı Kur'an'dır. Yolların en güzeli ise, Muhammed (s.a.v)'in yoludur. İşlerin en şerlisi, dinde olmayıp sonradan uydurulanlarıdır. Her sonradan uydurulan, bid'attır her bid'at de sapıklıktır. Her sapıklık sahibi de cehennemdedir. "[204]

Bu yolun usulleri ise yine dörttür:

1. Tevhîd.
2. Ma'rifet.
3. Muhabbet.
4. Allah'ın kazasına rıza ile beraber kulluk.

Kudsî hadiste Yüce Yaratan buyurdular: "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmek istedim, mahlûkatı yarattım." Diğer bir rivayette "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, bilineyim diye mahlûkatı yarattım."[205]

"Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, halkı bilinmem için yarattım. Böylece kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar, bildiler."[206]

Yine Kur'an-ı Kerim'de: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."[207]

Yani beni bilsinler, birlesinler diye.

Kaza ve kadere rıza ile beraber yaratılışın sebepleri olan muhabbet, ma'rifet, tevhîd ve kulluk, bu hadis ve ayet ile de anlaşılmış oldu. Bu dört usul olmadan kişi

---

[204]Müslim, *Kitâbu'l Cumua'* 13; Nesâî, *Salâtu'l İdeyn*, 22.
[205]Tasavvuf edebiyatında meşhur olan bu rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak İsmail Hakkı Bursevî'nin *Kenz-i Mahfî* adlı eserinde Muhiddin İbnu'l Arabî'nin bu hadis için "keşfen sahih, naklen sabit değildir" ifadesini kullanmış olduğu nakledilir. Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, TDV Yayınları.2013, ss.98-99.
[206]Aclûni, *Keşfu'l Hafa*,2.133 Hadis no: 2016; Celalettin-i Suyûtî, *Ed-Dürerü'l-Müntesire*, Riyâd, Câmiatu Melik Suud,2010,s.125; Aliyyu'l-Kâri, *El-Esraru'l-Merfûa*, Beyrut, Müessesetu'r Risâle,2010,s.273.
[207] Zâriyât,51/56.

kâmil mümin olamaz, iki cihanda bunlar olmadan felaha kavuşmaz. Amellerin en efdali (faziletlisi) muhabetullah (Allah sevgisi), O'ndan recâ etmek (ümit) ve havf'tır (korku).Bir hadis-i şerifte: "Nasıl yaşarsanız öyle ölür ve nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz"[208] buyurulmuştur.

Kul Allah ve Rasulü (s.a.v) sevgisinde yaşar ve bu sevgi üzerine ölürse ahirette kurtulanlardan olur, aksi takdirde kurtulamaz. Her kim Allah ve Rasûlü'nün sevgisini iddia ediyor; lakin emirlerine ve nehiylerine muhalefet ediyorsa o kişi gurur sahibi yalancıdır. Zira seven sevdiğine itaat eder.

İshak b.Bişr o da Cafer b.Muhammed Sâdık'tan, o da babasından, dedesinden, o da Ali b. Ebî Tâlib (r.a)'den rivayetle dedi ki: " Miraç gecesi Allah Rasûlü (s.a.v) Rabbinden bunu istedi. Dedim ki 'Yâ Rabbi! Amellerin hangisi daha faziletli?' Allah azze ve celle buyurdu ki: 'Bana tevekkül ve taksim ettiğime razı olmaktan indimde daha güzel bir amel yoktur. Benim için birbirlerini sevenlere muhabetim vacib oldu, benim için birbirlerinden ayrılanlara muhabbetim vacib oldu, benim için bir araya gelenlere muhabbetim vacib oldu, bana tevekkül edene muhabbetim vacib oldu. Bana olan sevgiyi ilim kuşatamaz, nihayeti ve sonu yoktur; ilimlerini her yükselttiğimde onlara yumuşak huyluluğu verdim, onlar ki mahlûkata benim nazarım ile baktılar, ihtiyaçlarını halktan talep etmediler, karınları helal yemeden dolayı hafiftir, dünyadaki nimetleri beni zikretmeleridir, benim de onlara muhabbet ve rızamdır'.

Bil ki âlemler dörttür:

1. Mülk âlemi,
2. Melekût âlemi,
3. Ceberût âlemi

[208] Aliyyü'l Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh,* Beyrut, Dâru'l Fikir,2002, c. 1,s.332, c.7,s.375, c.8,s.431.

4. Lâhût âlemi.

Mülk âlemi:

Beşeriyet âlemi de deniliyor, o da dünya ve içinde olanlardır. Çünkü âlemi şehâdet olduğundan bedene tealluk eder. Beşeriyet âlemi olarak adlandırılması ise hissiyatın bu âleme taalluk etmesinden ve değişime açık olmasından ötürüdür. Tasavvuf ehli arasında, dünya seması, yıldızlar, güneş ve ay dünyadan sayılır.

Âlem-i melekût:

Kalb ile alakalı melekût âlemi ise semâvat ve içindekilerdir, bu da bize gayb âlemidir. Bu âlemin diğer adı ise "nur" veya "mele'i a'la"dır.

Ceberût âlemi:

Ceberût âlemi ki diğer adı da ruhlar âlemi, esmâ âlemi ve ilâhî sıfatlar âlemidir. Bu da letâiflerden ruha taalluk eder.

Lâhût âlemi:

Lâhût âlemi ise arşın ötesindedir. Buna "varlıkta yokluk" denir. Bu da sır ile alakalıdır.

Ruhlar da dörttür:

1. Cismânî ruh,
2. Seyrânî ruh,
3. Sultânî ruh
4. Kudsî ruh.

İnsanî ruh dışındaki ruh yani kudsî ruh fânidir devam etmez. İnsanî ruh ise ebedî olarak fâni olmaz çünkü o yaratılışta aslidir ve emr âlemindendir. Bu manaya Rasulullah (s.a.v) bir hadis-i şerifte şöyle işaret emiştir: "Ebediyet için yaratıldınız".[209]

[209] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l Evliyâ*, h.no:7356.

Yine bu manada Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmakta: "(İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir."[210] Cennet ve Cehennemin yok olmayacağı gibi ehli de fâni olmayacak. *Emâlî*'de: (Ne Cennet ne Cehennem ne de ehli fâni olmayacaklar). Ulvi olan ruhun süflî âleme inişi kurbiyet iksiri olan ma'rifetin tahsili içindir. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmakta: "Biz insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu aşağıların en aşağısına döndürdük."[211]

Allahu Teâlâ kudsî ruhu lâhût âleminde yarattığında, kalp ve kalıp vasıtasıyla ona kurbiyet ihsan etmek istediğinde, onu önce ceberût âleme, bedenine tevhîd tohumunu ekmesi için onu esfel-i sâfilîne indirdi ki onun kalbinde tevhîd ağacı yetişip kurbiyet ve rıza meyvesi versin. Nuraniyetini bu âleme koydu. Bu âlemde ceberût libası giydi. Melekût âlemine indirip ona melekût libası giydirdi. Mülk âleminde yanmaması için ona asli libasını giydirdi. Ruh ve bedenin imtizacı ve izdivacı ile iki veled hâsıl oldu: Biri ruhun veziri olan erkektir ki o aklı meâd'dır; nefsin veziri olan ise dişi olup aklı meâş'tır. Her iki ruhun ayrı orduları vardır ve aralarında daimî bir cihad vardır. Hüküm galip gelenedir. Ruhun veziri galip geldiğinde mutluluğun esbabını tahsil ettiğinden dolayı insan mutlu olur. Nefsin veziri galip geldiğinde şekâvetin (bedbahtlığın) esbabını tahsil ettiğinden insan şaki (bedbaht) olur. Bundan Allah'a sığınırız. Ruhun âlem-i lâhût'ta zuhur etmesine kudsî ruh, ceberût kisvesine sahip ruha sultanî ruh, mülk kisvesine sahip ruha cismanî ruh adı verilir. Bedende her bir ruha ayrı bir yer verilmiştir. Cismanî ruhun yeri et ile kan arasındadır. Seyranî ruhun yeri kalbtir. Sultanî ruhun yeri fuad'dır. Kudsî olan ruhun yeri sır'dır. Ruhunu kuvvetlendirip onun gıdasını artırıp ikmal edene müjdeler olsun. Onun gıdasını azaltıp zayıflatana yazıklar olsun. Ruhun gıdası; taat ve ibadetler, zikir, Kur'an tilaveti ve

[210] eş-Şûrâ,42/7.
[211] et-Tîn, 95/4-5.

diğer salih amellerdir. Nefsin gıdası iki türdür: Maddî ve maddî olmayan. Maddî gıdası ise yeme ve içmedir. Maddî olmayan gıdaları ise, her türlü masiyet, kötülük, büyük ve küçük günahlar. Allah'ın bizi bu günahlardan affetmesini ve muhafaza buyurmasını dileriz.

Üçüncü fasıl: Nefsi bilmek, tanımak hakkındadır

Bil ki hadis-i şerifte geçtiği şekilde nefsin hileleri, tuzak ve aldatmalarını bilmemiz gerekmektedir. Rivayette geçtiği şekilde: "Nefsini en iyi bilen Rabbini en iyi bilendir". [212]

Sâlikin, zâhirî ve bâtınî bütün düşmanları ile mücadele etmesi icap eder. Mü'min dört düşmandan hâli kalmaz. Bunlar: Nefs, şeytan, münafık ve kâfir. Bunların ikisi zâhirî, diğer ikisi ise bâtınîdir. En azılı düşman ise nefstir. Hadis-i şerifte: "En azılı düşmanın iki yakan arasındaki nefsindir."[213] buyurulmuştur. Nefsle mücadele devamlı ve zordur. Yine bir hadis-i şerifte: "Küçük cihattan büyük cihada döndük"[214] buyurulmuştur. Zira kâfirlerle cihad süreli ve daha az zararlı lakin daha faydalı, çünkü düşmanı öldürmesinde sevap vardır. Öldürüldüğünde ise şehit olur. Allah indinde hayattadır, ebedi mutlu bir hayat ile rızıklandırılır. Nefs ile cihad ömür boyudur, zira hile ve desiseleri gizli ve çoktur. Şeytan nefse yardımcıdır, onu süsleyendir. Nefsin meylini ve hevâsını süsler. Her kim de hevâsına tabi olursa helak olur ve her kim de hevâsına muhalefet ederse kazanır ve kurtulur. Allah Teâlâ buyuruyor: "Elbette nefsini temizleyip arındıran kurtuluşa, ebedî nimetlerle mutluluğa ermiştir. Nefsini korumayıp, günahlarla alçaltarak kirleten, fesada uğratan hilekâr kimseler zarar edip

[212]Tasavvuf kitaplarında bu sözün hadis olduğu; Aclûnî'nin *Keşfü'l Hafa'*sında ise 2/262 aslının olmadığı geçmekte.
[213] Beyhakî, ez' *Zühdü'l Kebir*, h.no:354.
[214] Beyhakî, ez' *Zühdü'l Kebîr,* h.no:384.

hüsrana uğradı."[215] Yine denildi ki: "Nefse kölelik, kölelik zincirinden daha zillettir." Yüce Yaratan diğer bir ayette buyurdular: "İşte, azıp da dünya hayatını tercih edenin varacağı yer şüphesiz cehennemdir. Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır."[216]

Silku'l ayn kasidesinde nefsi vasfeden altı beyit

Nefsinden sakın, zira onun zehri cehennem hatta bütün zehirlerden daha tehlikelidir.

Zehrin gayesi adamı öldürmektir; nefsin zehiri (zehrin etkisine göre) ise çok çeşitli ölümlere ve hüsranlara yol açar.

Nefse ait sihirli zehrin Hârut ve Mârut'un sihrinden daha güçlü ve musibetli.

Yani tilki gibi hilekâr, sihrinin tesiri Hârut ve Mârut'un zehrinden daha tesirli ve musibetlerin başa inmesi daha şiddetlidir.

En azılı düşmanın desiselerinden sakın, lezzetlerin arasına zehrin karışması (gizlenmesi) ne çoktur.

Düşmandan sakınmak her fert için elzemdir. Kur'ân'da: "Ey iman edenler, (düşmanlarınıza karşı) tedbirinizi alın."[217] Hadiste: "Cennete kalpleri kuş kalbi gibi olan bir takım kavimler girecektir".[218] Çünkü kuşun kalbi düşmana karşı sağa ve sola bakarak sürekli korku ve endişededir. Ey akıl sahipleri ibret alın.

İnâyet feyziyle donatılmayan nefsin takvasını elden alır ve ona galip gelir.

Yani nefse, Allah'ın inâyeti ve yardımı olmazsa, takvalı insanla uğraşa uğraşa ta ki helak olması için ona ucup kapısı açar ve helak olur.

Çoban misali gibi, sürüyü toparlamazsan dağılıp başka yollara sapar.

---

[215] eş-Şems,91/9-10.
[216] en-Nâziât,79/37-41.
[217] en-Nisâ,4/ 71.
[218] Müslim, *Cennet*,27.

Kişi nefsini, çoban misali, murakabe etmeli ve hesaba çekmelidir. Zira çoban sürüsünü güderken çok yorulur, onları her daim muhafaza etmede çok meşakkate katlanır. Bir taraftan onları toparlamaya çalışırken diğer taraftan helal otlak yeri olan şerîatın düz çizgisinden sapar.

Nefsini gücün yettiğince meşgul etmezsen, seni kuşatır, kuşatmalara karşı ayaklan.

Bu beytin manası ise: Nefsini Allah'a karşı ibadetle meşgul etmezsen o seni zâlim ve cahilce masiyetlerle meşgul eder. Varit olmuştur ki: "Meşguliyet olarak ibadet kâfidir." Yine denilmiştir ki: "Nimetlerin en büyüğü nefsten çıkıp kurtuluş yoluna ermektir, zira seninle Allah arasında o bir hicaptır (perdedir)."

İbn-i Atâullâh el İsekenderî, "*Hikem*"inde şöyle demiştir: "Her masiyetin, (günahın) gafletin ve şehvetin aslı nefsten razı olmaktır. Her itaatin, ayıklığın ve iffetin aslı ise nefsinden razı olmamandır." Yani nefsten razı olmak, bütün yerilmiş sıfatların kaynağı, nefsten razı olmamak ise bütün övülmüş sıfatların kaynağıdır. *Hikem*'de devamla: "Nefsinden razı olmayan cahille arkadaşlık yapman, nefsinden razı olan âlimle arkadaşlık yapmandan daha hayırlıdır. Bu âlimin ilmi nasıldır ki kendi nefsinden razı olur? Bu cahilin cehli nedir ki kendi nefsinden razı olmaz? Bir hadis-i şerifte: "Sırtı yere gelmeyen gerçek pehlivan, güreşte rakiplerini yenen değil, öfkelendiği zaman nefsini yenendir" buyrulmuştur.[219]

Yine arzulanan her şeyde bu böyledir. Bu sebeptendir ki tarîkat meşâyihi, müridin ilk meşguliyetini; nefsine karşı mücâhede, riyâzat, hevasına muhalefet, alışkanlıklarından ve şehvetlerinden alakayı kesme kılmışlardır. Yine ondan sakınmayı, hilelerine karşı uyanık olmayı ve onu hesaba çekmeyi müridlerine

[219] Buhâri, *Edeb*, 102.

emretmişlerdir. Hz. Ömer (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Hesaba çekilmezden evvel kendi kendinizle hesaplaşın."[220]

Bürde kasidesinde İmam Busayrî: "Nefsin ibadetle meşgul olup salih amel işlerken de onu gözet ve kolla. Şayet yaylağını tatlı bulur, salih amelden zevklenir, kibir ve ucuba düşerse; terki caiz bir amel ise onu yaylağında yayılmaktan alıkoy ve otlatma. Yani o ameli terk ederek ona hak ettiği cevabı ver." Bu beyit bir yönden nefsin vasıflarına işaret ediyor, diğer yönden ise halini ortaya koyuyor. Zira insan, bineğe binen; nefsi ise binektir. Nefse atıfta bulunulduğunda bundan emmâredeki nefs kastedilmekte. Terbiye edilmemiş at gibi serbest dolaşır. Nefsini şerîatın gemi ile gemler, amellerini titizlikle gözetirsen şerrinden ve zararından selamette olursun, aksi takdirde seni tehlikeye atar, helak olursun.

Ey sâlik, şunu bil ki nefsine karşı merhametsiz ve aşıriyâ gidenlerden olma, zira senin şerefin, faziletin ve tabiatın nefsinledir. Hadiste geçtiği şekilde nefsini aşamalar sayesinde terbiyeye çek. "Nefsleriniz bineklerinizdir, ona rıfk ile muamele ediniz."[221] Nefsin gıdasını külliyen kesme, zira menziline varamazsın. Bil ki Allah, zî ruhları üç kısım yaratmıştır:

Birincisinde aklı yaratmış nefsi yaratmamış. Onlar ise meleklerdir, yiyip içmezler, gece gündüz bıkmadan usanmadan Allah'ı tesbih ederler. Allah kendilerine neyi emretmişse ona isyan etmezler ve emredildiklerini yerine getirirler.[222]

İkincisinde ise nefsi yaratmış lakin akıl yaratmamış. Bunlar da dolaşan hayvanlardır ve bunların hali herkesçe malumdur.

[220] Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyâme Ve'r-Rekâik Ve'l-Vera*', h.no:25.
[221] Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
[222] et-Tahrim,66/6.

Üçüncü kısma ise hem akıl hem de nefs ihsan etmiş. Bunlar da insan ve cinlerdir ve onları kendisine kulluk ile mükellef kılmış, nefslerine muhalefet etmelerini, akıllarına da tabi olmayı emretmiş. Nefs ile mücadele eden kişi meleklerden daha faziletli olur. Nefsine itaat eden insan da hayvanlar gibi hatta daha da aşağı olur.

Ey kardeşim, ruhun hakikatini bilmediğimiz gibi nefsin hakikatini de ancak Allah'ın bize Kur'an'da bildirdiği kadar bilebiliriz. Kur'an'da nefse hem mücmel (açıklama yapılmayan) hem de mufassal (detaylı) olarak değinilmiştir. "Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene yemin olsun" [223] Yani "yaralatışını ve organlarını düzgün kılana." Bu ayette nefsten kasıt beden ise bu mana çıkar; lakin bedendeki nefsten kastedilen nefsi-manevî ise bu durumdaki "pürüzsüz" yarattığının manası şu şekilde olur: O nefs sahibine işitme, görme, duyu organları, hayal etme ve düşünme, his olunan nesnenin eserini zihinde sabit eyleyen kuvveti bâtıniye gibi güçler vermiştir. Tefsir-i Hâzin'de geçtiği şekilde bu nefs sahibi mükellef kılınmıştır.

Yine Şems suresinde: "Sonra ona fücurunu (sınır tanımaz günah ve kötülüğünü) ve ondan sakınmayı ilham edene (andolsun)."[224] Hâzin tefsirinde geçen rivayette İbn-i Abbas (r.anhümâ) dedi ki: "Nefse hayrı ve şerri izah etti, itaat ve masiyeti öğretti."

Nefsin vasıflarını, Emmâre, Levvâme, Mülheme, Mutmainne, Râziye, Marziyye, Mes'ûle, Mutavva'ah (itaat eden), Sâfiye ve Kâmile olarak zikrederek aslında hepsinin bir manaya döndüğü, isimlendirmenin türlerinden ve gelişiminden kaynaklanmakta olduğundan ötürüdür.

Nefsi bilmek dört delile göre vaciptir. Kişi nefsini tanımadan onunla mücâhede etmesi imkânsızdır. Nefsini bilmek ma'rifetullah'ın kapısıdır. Varit olmuştur ki, "Nefsini bilen muhakkak Rabbini bilir." Allah'ı bilmemek haramdır; ma'rifetullah ise

[223] eş-Şems,91/7.
[224] eş-Şems,91/8.

vaciptir. Farzın ikamesi bir farza bağlı ise o zaman onun bilgisi de farz olur. Rabbimizi nasıl tanımak farz ise dolayısıyla nefsi tanımak da farzdır. Kur'an'da: "Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri." Yani bizi tanımada, kullukta ve rızamızı kazanmada. Ayetin devamında: "Elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz" [225] buyurulmaktadır. Rıza ve ma'rifet'imize ulaştıracak yollar…

Mücâhedenin terminolojik manası: Mutlak manada savaşmaktır. Şerîata göre ise: Her daim kötülüğü emreden nefsi emmâre ile savaşarak ona gerekli olan şeyi yükleyerek mücâdele etmektir. Denildi ki, mücâhedenin başı ve temeli nefsi alışkanlıklarından kesmek, onu bütün vakitlerde hevâsına muhalif gelen hususlara zorlamaktır. Hadiste: "Düşmanlarınıza karşı savaştığınız gibi nefsinizle de savaşın."[226] Bidayette mürid, mücâhede sahibi olması gerekir ki nihayette müşahede makamı ile nimetlendirilsin. Bidayetler nihayetlere inkılap olan yerdir. Her kimin bidayeti nurlanırsa sonu da nurlanır. Nitekim Allah (c.c.) Kur'an'da: "Ama Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz." [227] buyurulmaktadır. Dediler ki, nefsin hakikati bu kalıba konulmuş bir cevherdir. Bu cevherin merkezi, ahlâk-ı zemimenin de yeri olan kalptir. Bu nefs, kötülüğü emreden nefs olup zâlimdir, hidayetten kopuktur, insanın bütün azalarında varlığı ve nasibi vardır.

Ruhun hakikati ise: Kalbe yerleştirilmiş, aydınlatılmış latife olup güzel ahlakın mahallidir. İnsanî ruh, emr âlemindendir, hikmet ehlinde nefs-i nâtıka olarak bilinir. Hak ehli arasında ise nurani bir cevher, ruhani hakikat olup zâtı ile bilen, bütün soyutlamalarla Rabbini ve sıfatlarını idrak eder. Zira Allah Teâlâ onda, zâtıyla, sıfatlarıyla ve esmaları ile tecelli etmiş ve bu nuru zatının ve sıfatlarının tam bir

[225] el-Ankebut, 29/69.
[226] Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.
[227] el-Ankebut, 29/69.

görünümü kılmıştır. Bunun merkezi de kalptir. Kalbe bu cismânî beden ve karanlık iskelet zulüm eder, çünkü bunlara ait değişik güçler vardır. Bu güçler nefsini tanımada onu gaflete sürükler, Rabbini müşâhede etmede gözünü kör eder. Yine bir hadis-i şerifte: "Âdemoğullarının kalplerinde şeytanlar dolaşmasaydı melekût âlemini müşâhede ederlerdi."[228]

Şehvet ve gazap olmasaydı, nefsin soyut ruhaniyetlere muttali olması kolay olurdu. Hayal gücü ve düşünce gücü şeytanın etkisi altında olmasaydı, kişi kendi nefsini ve Rabbini tanırdı, ruhani âlemini, asli safderunluğunu ve zâtını tanırdı. Şunu bil ki her kim beş duyu organına sahip olmazsa nefsine de sahip olamaz. Kalbine sahip olana kadar nefsine sahip olamaz, zira kalp zâhirî ve bâtınî duyuların sultanıdır. Nefsin, ilmi kemâlâttan perdelenmesi ancak kişinin bedeni işlerle ve elementsel kuvvetlerle meşgul olmasından ötürüdür. Bu durumda kişi nefsini bilmek ve Rabbinin nurlarını müşahede etmek istiyorsa önce kendini bedeni taalluktan sıyırması ve cismânî bağlardan kurtarması gerekir. Nefsini ibadetlerle yumuşatması, bedenini riyâzetle hafifletmesi, bunu da az yemek, az uyumak, sükût ve uzlete çekilerek gerçekleştirmesi gerekir. Nefsine ve hevâsına muhalefet ederek mücâdele, dünyevi meşgalelerin mahsulü olan endişe ve alakaları terk edecek. Bir hadis-i şerifte: "Hikmet dünya semasından inerken yarının endişesini taşıyanın kalbine girmez."[229] buyurulmuştur. Allah yoluna itaat, zikir, fikir ve hak canibine yönelerek sülûk edecek. Hak yoluna mücâhede ile sülûk edemeyenlerin müşahede ve ma'rifetten nasipleri yoktur. Nefsten kastedilen, hakkında rivayette: "Her kim nefsini bilirse Rabbini bilir." denilendir. Bu ise insanın nefsidir. Şeyh Ebu'l-Feth Ali b. Muhammed el-Bestî, nefs hakkında şunu söylemiştir:

[228] Gazâlî, *İhyau'-Ulûmi'd-Dîn*, c. I, s.649.
[229] Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

Nefsine yönel ki faziletlerini tamamla- Sen nefsinle insansın cisminle değil

Yani nefs-i kâmile ile insansın; cisminle ve uzuvlarınla değil, bu böyle biline. Bil ki sözlükte "nefs"e ait on farklı mana karşımıza çıkıyor. Bu manalardan bazılarına değinelim.

Nefs kelimesinin meni adında ve insanın tohumu manasında kullanılmakta olduğunu görüyoruz.

Meşrubat ve yiyeceklerin mahsulüdür bir diğer manası.

Şehvet ve hevâ onun buharındandır başka kullanımda.

Aklın da insanî izafî ruhun şuası denildiği gibi.

Yine nefs, ruh (ölüm) manasında da kullanılmaktadır. "Filanca kişinin 'nefsi' çıktı, yani öldü."

Nehaî (rh.)'ın rivayet ettiği hadiste geçtiği üzere kan manasına da gelmektedir. "Akan kanı olmayan canlı suya düştüğünde suyu necis kılmaz." Yani kanı akmayan…

Nefs yine beden için kullanılmakta. "Filanca kişinin nefsi ne kadar büyük" yani bedeni kastedilmektedir.

"İndinde/katında" manasına gelmektedir. Kur'an'da İsa (a.s.)'ın hikâyesinde şu şekilde geçmektedir: "Sen benim nefsimdekini bilirsin, ben ise senin zâtındakini bilmem."[230] Benim indimdekini bilirsin lakin senin indindekini bilmem, manasında kullanılmıştır buradaki nefs kavramı.

Bir şeyin cevheri (ruhu, özü) manasında kullanılır. "Filanca kişi yanıma şahsen ve kendisi bizzat geldi" misalinde olduğu gibi.

Yine Kuran'da: "Her nefs ölümü tadacak".[231] Yani her yaşayan elemi ve ölümü tadacaktır.

---

[230] el-Mâide,5/116.
[231] Âli İmrân,3/185.

Yine nefs kelimesi ceza manasına gelmektedir. Kur'an'da: "Allah ise, sizi kendisine karşı gelmekden sakındırır."[232] Velhasıl, hikmet ehli İslâm uleması nefsin tabiatını ve ahvâlini beyan ederken onun ruha mulasık bir rüzgâr olduğu, özünde ve tabiatında ondan farklı olduğunu söylemişlerdir. Bedenin hayatı ruh ile iradî; fiilî hareketleri ise nefs iledir. Ruhun tabiatı yumuşak serin su gibidir. Nefsin tabiatı ise kızgın ateş gibidir. Her türlü mezmum ahlak, alçak huy nefse nispet edilir. Gazab, hiddet, sefihlik, gevezelik, hodbinlik, dinsizlik, hoyratlık, kibir, haset gibi ahlâk-ı zemîme cinsindendirler. Her türlü güzel ahlak ve selim tabiat ruha nispet edilir. Yumuşak huyluluk (hilm), sabır, rıza, şükür, mülayimlik, yumuşaklık, hayâ, tevazu ve diğer güzel ahlâklar buna misal olarak gösterilebilir.

Nefsin halleri:

İnsan uyuduğunda nefsi bedenden ayrılır, âfakta seyreder. Lakin aslî itibarla ruh ile beraber bedende, güneşin semada sabit olup şuasını âfakta yayması gibi yerleşiktir. Ruh ile beraber nefs de bedenden çıkarsa insan ölür. Taberi ve Hâzin tefsirinde Allah, öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır ayetinin tefsirinde geçen "nefs" kelimesi "ruh" olarak tefsir edilir. Ayetteki "ölümleri anında" tefsirinde: Rızıkları tükenince ve eceli geldiğinde ruhlarını kabzeder, bu da bedenlerin ölümüdür. Yine aynı ayetin devamında "Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar."[233]Uyku anında nefsin ölümü onda bulunan akıl ve mümeyyizliliğe (ayrıma) hükmedilir. Her insanın iki nefsi vardır, mümeyyizliği onunladır. Nefs uykudayken sahibinden ayrılır ve nefes almaya devam eder. "Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar" bu "nefsleri" bedenlerine iade etmez yüce Yaratan. "Diğerlerini bir süreye kadar salıverir" eceli mukadder olmayanın nefsi

[232] Âli İmrân,3/30.
[233] Zümer,39/42.

de bedenine iade olunur. “Bir süreye kadar salıverir” ecel vakti gelene kadar yaşamaya devam eder.

Ebî Sûûd tefsirinde ise aynı ayet şöyle tefsir edilmektedir: “Allah, o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında alır. Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkor, diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir”.[234] Yani bedenlerinden nefslerini kabzeder, ona olan teallukunu ve tasarrufunu ya zâhiren ya da bâtınen ölümde olduğu gibi keser. Ya da uykuda olduğu gibi “Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkor” yani bedenlerine iade olunmaz; “diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir” yani uykuda olanları uyandıklarında ruhlarını bedenlerine iade eder. “Takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir” ecelinin hükmedildiği vakte kadar yaşamaya devam ederler. Burada ruhun alıkonmasından ve tekrar salıverilmesinden maksat müşahhas bir ruh için değil zira ecelde uzatma yoktur. İbn Abbas (r.a) Efendimizden rivayetle “Âdemoğlunda bir nefs, bir ruh vardır, aralarındaki fark, güneş ile şuası gibidir. Nefs kendisiyle akıl ve temyiz (ayırım, irade) yapılan; ruh da, teneffüs ve hareket yapılandır. Ölümde ikisi de müteveffa (yani bedenle bağlantısı kesilmiş); uykuda ise yalnız nefs müteveffâdır.” Bu rivayet ise anlattıklarımıza yakındır. Elmalı H. Yazır buradan şunu çıkarmaktadır: “Ona göre nefs kendini duyan. Yani kendi vicdanını bilen ve ‘ene’ (ben)şuuruna erendir. Yalnız nefs Vacibu’l-Vücûd değildir (Var olması vacip değildir) Allah’tandır. Ölüm ve uyku hallerinde olduğu gibi, kendinden geçirilip ak1ı temyizinin kendinden alınmasıdır. Ruh denilince genellikle hayat mebdei (başlangıcı) anlaşılageldiği gibi ve ruh da ekseri cismânî tezahürat ile anlaşıldığından manevî hayatın mebdei olan ruha nefs de denilmiştir.”

[234] Zümer,39/42.

Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî "*Câmiu'l Usûl*" isimli kitabında nefs kavramını şöyle açıklamaktadır:

Bilesin ki nefs görünmeyen buhar cinsinden lâtif bir cevher olup, hayat, his, hareket ve irade gücünü yüklenmiştir. Felsefeciler ona "Hayvânî Rûh" dediler. Bu sebepten bedende gözüken bir cevher olup, ölüm anında onun ışığı bedenin dışından içinden kesilir, uyku halinde ise zâhirinden kesilirse de bedenin bâtınından kesilmez. Bu sebepten ölüm ve uykunun ayrı bir cins olduğu anlaşıldı. Ölüm tümüyle kesilmedir, uyku ise bir eksik kesilmedir. Bu sebepten Hakîm ve Kadîr olan Allah, nefsin bedenle ilgisini üçe ayırdı.

1. Nefsin ışığının bedenin bütün parçalarına, içine ve dışına ulaşmasıdır ki bu uyanıklıktır.

2. Nefsin ışığı dıştan kesilir, içten kesilmezse, bu uykudur.

3. Tümüyle iç ve dıştan kesilirse, bu da ölümdür.

Nefsi Emmâre: Bu, bedenin tabiatına meyleden nefstir. Lezzetler ve şehevi hisleri emreder. Kalbi aşağılık yöne çeker. Bu sebepten bu nefs şerlerin yatağıdır ve kötü huyların kaynağıdır.

Nefsi Levvâme: Bu, gaflet uykusundan uyanıklığı kadar kalp nuru ile aydınlanan nefstir ki ne zaman ki zulmânî yaratılışı hükmü itibariyle ondan günah meydana çıksa, nefsini ayıplar ve ondan tevbe eder. Eğer nefs sükûnet bulmaz, şehvânî nefsi de müdafaa ederse ve bundan da mücâdele ederse Levvâme diye isimlenir. Zira Rabbine ibadetinde kusurundan ötürü kendini ayıplar.

Eğer çekinmeyi terk eder, şehvetinin gereğine ve şeytanın çağırmasına uyarsa Emmâre diye isimlendirilir.

Nefsi Mutmainne: Kalbin nûru ile aydınlanması tamamlanmış nefstir. Kötü vasfından kurtulmuştur. Övülen ahlâkla ahlâklanmıştır. O nefs sahibi Raziye'dir, Marziyye'dir cennete davet edilmiştir.

Nefsi Nebâtî: Bu da tabii cismin ilk kemâli olup tevellüd (doğum) açısından gıdalanır ve çoğalır. İnsanın nefs-i nebâtî ciheti, bedenen büyümesi, beslenmesi ve gelişmesini te'min eden kuvvedir. Bu, insanın büyüyüp gelişmesini sağlayan bir kuvvedir. Rızkı arayıp bulmak, yiyip içmek, midede hazmetmek, bedene faydalı kısmı uzuvlara taksim etmek, lüzumsuz ve zararlı kısmı dışariyâ atmak, neslin devamı için gerekli olan nutfeyi hazırlamak, bu kuvvenin vazifeleri arasındadır.

Nefsi Hayvânî: Bu, tabii cismin ilk kemali olup, teferruatı bilen ve irâde ile hareket edendir.

Nefsi İnsânî: Bu, tabiî cismin ilk kemâli olup bu idrakle külli işleri bilir ve fikrî işleri de akleder.

Nefsi Nâtıka: Bu nefs fiillerine kıyasla zâtında maddeden mücerret olan cevherdir. Felekî olan nefsler de böyledir. Doğrusunu Allah bilir.

Ne zaman ki nefs emir altında sükûnet bulup, ızdırap zâil olur, şehvetlerin ona arzı kendisinde bir tesir uyandırmazsa, Mutmainne diye isimlendirilir.

Bil ki riyâzat ve mücâhede yolları nefs terbiyesi için gereklidir. Bedeni lezzetler sâlikin ruhuna istila ettiği müddetçe ruhunu tasfiye ve tezkiye edemez. Cismânî şehvetlerin ve tabiatına aykırı olan pislikler nefsine galip gelirse yine ruhunu tasfiye ve tezkiye edemez. Ruhunu tasfiye ve nefsini tezkiye etmek isteyen mutlaka hikmet ehli ve ilmiyle amil olan ulemanın riyâzatları ile meşgul olacak ki nefsine ve ruhuna galip gelebilsin. Zulmâni bütün kuvvetlerin hükümlerinden ve cismânî duyulardan sıyrılması lazım. Ruhuna etki eden meşguliyetlerden ve hayvâni şehvetlerden

soyutlanmadığı müddetçe bu mümkün olmaz. Kişinin doğasında bulunan çirkin sıfatlardan kendini uzak tutması, esfeli safilin ve cehennemin alt derecelerine sürükleyen dünyevi rezilliklerden kendini koruması gerek. Bu (yukarıda) sayılan hususları yerine getirirken şerîatın emirlerini ikame eder, nehyettiklerinden kaçar, bütün işlerinde Sahabe Efendimizin izini takip ve ittiba eder, zaruret dışında dünyalıkları terk eder, dünya ehli ve ona talip olanlarla beraber olmayı terk eder. Dünya muhiplerine karşı uzleti tercih eder, susuzluk ve oruca devam ederek gece seher vaktinde ibadet ve zikrine devam eder. Zaruret dışında konuşmaz. Bütün işlerinde nefsine muhalefet ederek hevasını terk eder. Bütün vakitlerde Cenâb-ı Mevla'ya yönelir, mâsiva hallerinden yüz çevirir. İbn Atâullah El- İskenderî buyurdular ki: "Nasıl ki nefsler leziz yemeklerden tat alıyorsa gaflet ve ve hevâ denilen hastalıklardan selamette olan kalpler de aynı şekilde yüksek lezzetlerle nimetlendirilirler". Bil ki riyâzat ve mücâhedeye devam eden sâlikin ruhu kirlerden, nefsi çirkinliklerden arınır, Allah'a yakınlaşmaya mani olan psikolojik hadiselerden temizlenir. Zihni parıldar, aklı aydınlanır, bütün kuvveleri aydınlığa erişir, duyu organları hidayet üzerine istikamet bulur, kalbi muhabbet ışıltılarıyla parıldar, ruhu da ilâhî nurlarla nurlanır. Bunların ardından nefsini bilir, Rabbini keyfiyetten uzak müşâhede eder, her halde Rabbi ona tecelli eder. Sonra şunu bil ki kişi, nefsini daha bedenindeyken bilmemesi, ondan ayrıldığında hiç bilemez ve dolayısıyla da Rabbinin ma'rifetine ulaşamaz. Allah azze ve celle buyuruyor ki: "Ve kim burada (bu dünyada, kalbi) kör olursa, o takdirde o, âhirette de kördür ve yolca en sapık olandır."[235]

Velhasıl, nefsini bilmek ilim ve hikmetlerin membaı, fazilet ve güzel ahlâkların başı, melekût ahvâlini keşfeden ve ceberût esrarını müşâhede kandil, ilâhî huzura

[235] el-İsrâ,17/72.

ulaştıran basamaklardır. Hiçbir âdemoğlu nefsinin ma'rifetine ulaşmadan vuslata eremez. Nefsinin ma'rifetine ulaşmamış kimseyi de Allah kendine dost edinmez. Sonra bil ki nefsi bilmek aklî istidlal ile olmaz; bilakis o Allah tarafından kulun kalbine ilka olan nur ile elde edilir. Allah bu nuru da ancak apaçık şerîatın ipine sımsıkı bağlı, Ehl-i Sünnet'in eteğine yapışan kişinin kalbine ilka eyler. Bununla beraber yüksek riyâzatlarla ve peş peşe yapacağı mücâhedelerle alçak olan dünya sevgisinden sıyrılarak, kötü sıfatların mahalli olan nefsini tezkiye ederek övülmüş ahlâklara muttasıf olur. Bu sürecin sonunda yüce Allah kulun kalbine indinden bir nur ilka eder, kul ise bu nur sayesinde nefsini, akabinde de Rabbini bilir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir?"[236]

Hiçbir zannedici şunu zannetmesin: Dînî ve tasavvufî eserleri okuyup, salih amellerle ve nefs tezkiyesi ile uğraşmadan, bedeni şehevi meşgalelerden soyutlamadan bu ma'rifetin kendinde hâsıl olacağına kanmasın. Keşfin, şuhûdun ve ma'rifetin bu zannediciye açılması ne kadar uzaktır. Bu zan ise hakikatten uzaktır.

Şunu bil ki ârif olan meşâyihler nefsi ile cihad etmek isteyenlere demişlerdir ki: "Nefsine karşı cihad etmek istiyorsan ona her hareketinde şerîatın hükmüne bağlanmasını emret. Her adım attığında onu Allah korkusu ile vur ve her nerede olursan ol nefsini Allah'ın kudretine hapset; ne zaman gaflete düşersen şikâyetini O'na yap, gücünüzün yetmedikleri karşısında bilin ki yüce Allah onu kuşatmıştır. Allah'ın kudretinden size musahhar (sizin istifadenize sunulduysa) kılındıysa O'nun,

[236] Zümer,39/22.

üzerinizdeki nimetlerini anmanızda ve şükretmede size laik olan şükrü yerine getirerek şu ayeti okuyun:

"Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik, diyesiniz."[237]

Ebu'l Hasen Şâzeli Hz. Kaddesellahu Sirrehu'l Aziz buyurdular ki: "Nefsin ölümü ilim ve ma'rifette, Kur'an'a ve Sünnete iktida etmede ortaya çıkar. Allah indindeki yakınlığın en yücesi nefsin arzusunu ve ona hayat kazandıran alakaları kesip ondan kurtulmak ile olur. Kişinin nefsine, Allah'a itaat etmek, zikir, Kur'an tilaveti, kendini zaptetme, iç rahatı(huzur), Kur'an mealini ezberleme, rıza-ı ilâhî için okunan ayetlerinin harflerinin hakkını vermek gibi sayılan bu hallerden daha ağır gelen bir şey yoktur. Allah rızasını kazanmak ihlâsın yeridir. Azimle ihlâsa devam etmek kabule şâyandır. Bu da sıdkın kendisidir. Sırrın (kalpteki latifenin) dünya ve bütün mâsivâdan arınmasıdır. Bu ise niyetin yeridir. Üstadından hikâye ederek şöyle demiştir: "Nefsler üç türdür: Hürriyeti sebebiyle üzerinde satışın vaki olmadığı nefsler, Peygamberlerin nefsleri gibi. Yüceliği sebebiyle satışın vaki olduğu nefsler, mü'minlerin nefsi gibi. Nitekim Allah (c.c) Tevbe suresinde şöyle buyurmuşlardır: "Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır"[238] Hasisliği (kötülüğü) sebebiyle satışın vaki olmadığı nefsler, bunlar da kâfirlerin nefsidir. Sözlerin devamında ise: Nefsimin nefsime karşı menfaatinden ümidi kestim; başkasının nefsime olan faydasından ümidi neden kesmeyeyim ki? Başkası için Allah'a dua ettim; kendi nefsime neden dua etmeyeyim ki? Üstadıma Peygamber Efendimizin "Bir mü'minin nefsini alçaltıp zelil kılması muvafık değildir" hadis-i

[237] Zuhruf,43/13.
[238] et-Tevbe,9/111.

şerifini sordum.[239] Bana, 'Hevâsı uğruna nefsini zelil etmez' cevabını verdi. İnsanlar arasında en merhametli olan kimse nefsine merhamet etmeyip başkalarına merhamet edendir. (Nefsine merhamet etmeyen) sözünden maksat nefs sahibini günahlara sürüklemesine izin vermeyip nefsini dizginleyendir. Amellerden kopan ve müşâhede hakikatlerini tahkik edemeyenin ilacı nedir bilir misiniz sorusuna şu cevabı vermiştir. İlacı dört hususstadır:

Birincisi: Kuvvetin ve takatin beraberinde olmadığı halde nefsi Allah'a arz etmek.

İkincisi: Allah'ın emirlerine beraberinde bir seçenek bulundurmaksızın teslim olmak. Bu saydığımız iki ilaç bâtınîdir. Zâhirî olan diğer iki ilaç ise: Âzâları yasaklanan hususlardan men etmek, farzların hukukuna riayet ederek onları yerine getirmek. Bunları yaptıktan sonra sâlik zikir için seccadesini açar ve bütün mâsivâlardan kesilip Allah'ın zikrine yönelir. Allah (c.c) buyurdular ki: "Rabbinin adını zikret, her şeyi bırakıp yalnız O'na yönel."[240]

Dördüncü fasıl: Zikrin beyanı hakkındadır

Daha önce de geçtiği üzere Allah Teâlâ insanları ve cinleri O'na ibadet etmeleri ve bilmeleri için yaratmıştır. İbadetlerin çeşitlerini, vakitlerini ve miktarını da beyan etmiştir Yüce Yaratan. Ne var ki Allah (c.c.) zikir yapmayı emretmiş ancak vaktini ve miktarını belirtmemiştir. Nitekim Kelam-ı Kadim'de şöyle buyurmuştur: "Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin"[241]

Yine diğer bir ayette ise: "Öyleyse Beni zikredin ki, Ben de sizi anayım."[242] "Onlar ki, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine (yatar) iken Allah'ı

[239] Tirmizi, *Fiten* 67, h.no: 2255.
[240] el-Müzzemmil,73/8.
[241] el-Ahzâb,33/41.
[242] el-Bakara,2/152.

zikrederler."[243] Allah'ı her halde iken zikrederler. Zira insan bu üç halden de hali olmaz.

"Nihayet namaz bitince, artık yeryüzünde dağılın ve Allah'ın lütfundan (rızkınızı) arayın ve Allah'ı çok zikredin; ta ki kurtuluşa eresiniz!"[244] Cuma namazı bittiğinde yeryüzüne ticaret ve işlerinizi görmek için dağılın. Yine ayetin mealinin devamında tefsirciler: "Rızıklarınız için dağılın, zira buradaki emrin manası yasaktan sonra geldiği için ibâha'dır (helal olmasıdır)" demişlerdir.

İbn-i Abbâs (r.anhümâ) bu ayetin tefsirinde şöyle buyurmuşlardır: "Şayet dilersen camiden çık; dilemez isen de çıkma! Veyahut da ikindi namazına kadar namaz kılmaya devam et."

Yine bu ayetin tefsirinde şu yorumlar yapılmıştır: "Yeryüzünde dağılın" emrinden maksat, dünya işlerine talip olmayı değil de hasta ziyareti, cenazeye katılma, Allah için sevilen bir mümin kardeşi ziyaret etme veya ilim tahsili gibi hususlardır. Bu yoruma göre bu ayetin manası şu şekilde tezahür etmekte: "Allah'ın lütfundan (rızkınızı) arayın"ın muradı "manevî fazilet"tir.

"Ve Allah'ı çokça zikredin" ayeti ise şu şekilde yorumlanmaktadır: Nihayet namaz bitip de meşru ticari faaliyetleri olan alışverişinizi bitirdikten sonra hemen Allah'ı zikretmeye koyulun. "O'ndan gafil olmayın"dan maksat ise, "dil ile O'nu çokça zikredin veyahut O'na çokça itaat edin"dir.

Yine "ta ki kurtuluşa eresiniz!" ayetinin tefsirinde denildi ki: Ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde çokça Allah'ı zikretmedikçe O'nu çok zikretmiş olmazsınız.

[243] Âli İmrân,3/191.
[244] el-Cumu'a,62/10.

Bundan da anlaşıldı ki kişinin felâha ermesi ancak çokça zikir ederek umulur. Allah (c.c.) buyurdular: "Müminler muhakkak kurtuluşa ermiştir. Onlar namazlarında huşu (korku ve eziklik) içinde olanlardır."[245]

Azalarda huşunun oluşabilmesi, kalbin iç huzuruna (huşuuna) bağlıdır. Kalp ise her daim değişken olduğundan onun sükûneti, itminanı ancak zikredilenin yüceliğini dikkate alarak O'nu çokça zikretmekle olur. Allah (c.c.)'nun buyurduğu gibi: "Evet, bilin ki, ancak Allah'ı anmakla kalpler yatışır ve huzur bulur."[246]

Deylemî'nin Enes (r.a.)'den rivayet ettiği hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuşlardır ki: "Allah'ı zikretmek, kalplere şifadır." [247]

Kudsî hadis-i şerifte Allah (c.c.) buyurmuşlardır ki: "Ben kulumun benim hakkımda yaptığı zannına göreyim. O beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim. Eğer o beni bir cemaat içerisinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zirâ (arşın) yaklaşırım, o bana bir zirâ (arşın) yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim." [248]

Beyhakî'nin İbn-i Ömer (r.anhümâ)'dan rivayet ettiği diğer bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Dikkat edin! Amellerinizin en hayırlısını, Allah katında en değerlisini, altın ve gümüş dağıtmaktan daha hayırlı ve derecelerinizi daha yükselten, düşmanla karşılaşıp sizin onların boyunlarını, onların da sizin boyunlarınızı vurmanızdan daha hayırlı bir şeyi size haber vereyim mi?"

---

[245] el-Mu'minun,40/1-2.
[246] Ra'd,13/28.
[247]Muhammed Nasreddin el Elbânî, *Sahih ve Daîf el Câmi' es Sağîr ve Ziyâdetuhu*, Beyrut, el Mektebu'l İslâmî,2010,h.no:6792.
[248] Buhârî, *Tevhîd* 50; Müslim, *Zikr*, 2.

Sahabîler: “Bu amel nedir yâ Rasûlallah?” dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): “Zikrullah yani Allah’ı anmaktır.” buyurdu.[249]

Râmûzu’l-Ehâdîs adlı eserde yer aldığına göre, Taberânî, Müslim, Ahmed b. Hanbel’in Ebû Hureyre ve Ebû Saîd’den rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Bir topluluk bir yerde toplanıp Allah’ı zikrederlerse, melekler onları kuşatıp çevrelerinde dönüp dolaşır! İlahi rahmet onları kaplar ve üzerlerine sekine iner! Yüce Allah, onları kendi katındaki meleklere anlatır!”[250]

Deylemî’nin Nebît (r.a.)’den rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Zikir, Allah Teâlâ’nın büyük bir nimetidir. Şükrünü eda ediniz.”[251]

Şuabu’l-Îmân adlı eserde Beyhakî’nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte: “Hafaza meleklerinin işitmediği zikir, işittiği zikirden yetmiş kat fazladır.” buyrulmuştur.[252]

Allah (c.c.) buyurdular ki: “Hem Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve sakın gafillerden olma!”[253]

Diğer bir ayette Allah (c.c.) buyurdular ki: “Allah’ı zikretmek ise, elbette (her şeyden) en büyük olandır.”[254]

Fudayl b. İyâz’dan rivayet edildiğine göre: “Bize ulaşan habere göre Allah (c.c.) buyurdular ki: “Ey Âdemoğlu! Beni sabah namazından sonra bir vakit, ikindi namazından sonra da bir vakit zikret. Bu, ikisi arasındakiler için sana yeterim.”[255]

---

[249] Tirmizi, *Da’avat* 6/3377; İbn Mâce, *Edeb*,27.
[250] Müslim, *Zikir,* 39.
[251] Ali el Muttakî, *Kenzu’l-Ummâl,* c.1,s.414, h.no:1749; Suyûtî, *Câmiu’l Ehâdîs,* hadis no:45086.
[252] Beyhakî, *Şuabu’l Îman*,2/83; Ebu Y’ala, *Müsned,* c. 8/182; Deylemî, *Firdevs*, c.2/249.
[253] el-‘Araf,7/205.
[254] el-Ankebut,29/45.
[255] Müslim, *Zühd*. Ebu Nuaym, *Hilye*,8/213.

Tasavvuf meşâyihi, cehrî veya hafî zikrin hangisinin daha faziletli olduğu hakkında aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları cehrî zikrin, zâkirin kalbi zikre ve manasına karşı ahenk içinde olduğu takdirde daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Zira bu durumda kalp ve lisanın hazzı vardır.

Diğer meşâyih ise yukarıda zikrettiğimiz iki ayete dayanarak, riyâ endişesi ve kalbî gaflet olmadığı için hafî zikrin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Nitekim kalbî gaflet ve riyâ ile lisanın zikri kabul edilmez.

Nesâî ve Taberânî'nin Ebû Ümâme'den rivayet ettikleri bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Allah, sadece hâlis niyetle ve kendi rızası için yapılan işleri kabul eder." [256]

"İsm-i Celâl" lafzının hafî ve cehrî olarak zikredilmesi hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Yine, "Tehlil/Lâ ilâhe illallâh" zikrini orta seviyede cehrî olarak söylemenin fazilet bakımından daha uygun olduğu hususunda meşayih ittifak etmiştir. Bu meselenin detayı "Nefy ve İsbât" konusunda ele alınacaktır inşallah.

Taberânî ve Beyhakî'nin Muaz (r.a.)'den rivayet ettiği diğer hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Cennet ehli hiç bir şeye hasret edecek değildir. Yalnız, Allah'ı zikirsiz geçirdikleri vakit üzerine hasret (pişmanlık) çekeceklerdir."[257]

Taberânî ve Beyhakî'nin Sehl b. Hanzala'dan rivayet ettiği diğer bir hadis-i şerifte: "Bir topluluk (Allah'ı) zikretmek üzere toplandıklarında kendilerine

[256] Nesâî, *Cihâd*/24.
[257] Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi Münzirî, *Terğib ve Terhîb*, Beyrut, Dâru'l Ma'rife, 2008, c.2,s.331.

‘affedilmiş olarak kalkınız; günahlarınız sevaba çevrildi’ denilir de, onlar oradan öyle dağılırlar.”[258]

Ey akıl sahibi, dil veya kalp ile ya da her ikisiyle O’nun zikrine mani olan meşguliyetleri bil (öğren). Bunu bildikten sonra sana faydası olmayan şeylerle vaktini zayi etme. Maişetini (geçimini) ve ailenin rızkını temin etmekle meşgul isen lisanını ve kalbini O’nun zikri ile meşgul eyle. Zira bütün işlerinde muvaffakiyet ve kuvvet ancak O’ ndandır (lâ havle velâ kuvvete illâ billâh). Nefeslerin ise sayılı, her nefesinde ahirete daha çok yaklaşıyor, dünyaya ise uzaklaşıyorsun. Denildiği gibi, Allah’a vasıl olan yollar kulların nefesi adedincedir. Fakat bütün bu yollar kapalıdır. Ancak, Hazreti Muhammed (s.a.v.) Efendimizin izinden gidenler ulaşabilirler. Her ruh sahibi, doğumundan itibaren Allah’a doğru yolculuğa çıkar, nefesleri de adım gibidir. Ölüm yolunda gece-gündüz, uykuda ve uyanıkken eceline doğru seri bir şekilde ilerler. Bunu biliyorsan eğer, sayılı olan nefeslerini nasıl zayi edersin? Kralların hazineleri bile bir nefesi satın alamazken sen ayık ol ve sakın gafillerden olma!

Bir beyitte denildi ki:

“Gecelerin ömrümü eksiltip bana fayda vermeden geçip gitmesi muhakkak ki hüsranın en büyüğüdür.”

Beşinci fasıl: Tarîkatların kaynakları

Şerîatı garrâya muvâfık, fâsit akidelerden ve çirkin bidatlerden uzak kalmak kaydıyla tarîkatların Allah’a vasıl olduğunu bil.

Tarîkatların kaynakları ikidir:

Birincisi: Sıddıkiyet tarîkatı

[258] Mehmed Emre, *Kırk Mevzuda Kırk Hadis Kitabı*, İstanbul, Osmanlı Yayınevi,1978,No: 14, s. 270; Münâvî, *Feyz’ul Kâdir*, c.5,s. 409; Taberânî, *Evsat,* 434.

Allah Rasûlü (s.a.v), Ebû Bekir Sıddîk (r.a) Efendimize hafî zikri, Sevr mağarasında telkin etmişlerdir.

İkincisi: Haydârîye (Cehriye) tarîkatı

Allah Rasûlü (s.a.v)'in İmam Ali Murteza'ya cehrî olarak telkin ettiği kelime-i tevhîd zikri olan "lâ ilâhe illâllâh" esmasıdır. Gümüşhânevî "*Câmiu'l Usul*" adlı eserinin 69. sayfasında geçtiği üzere bütün meşrepler bu iki tarîkattan şubelere ayrılmıştır. Yine aynı eserde özeti olan şu sözlere yer verilmiştir. "Her ne kadar da tarîkatların Allah'a vuslat yolunda seviyeleri bir olsa da yakınlık açısından O'na vasıl olmada dereceleri farklıdır. Tevhit derecelerinde en üstün olan dereceye ulaştıran, tarîkatlar arasında vuslat yolunda en yakın olanı ve sâlike en kolay yol ise Nakşibendî yoludur. Allah 'sır' ehlinin kudsiyetini artırsın. Zira Nakşîlik yolu tasarruf ve sülûktan önce cezbe üzerine kuruludur. Bu cezbe ise Peygamber varisi olan bir mürşidden aktarılır. O Rasul ki, bir sözünde şöyle buyurmuştur: "Allah gönlüme ne verdi ise Ebu Bekir'in gönlüne aktardım, çünkü o bu bağın vasıtası ve bu şânın kurucusudur."[259]

Nakşîlik yolu, Sünnet'e ittiba, bidatten sakınma, azimetlere tutunma, kötülükleri terk, güzel ahlak ve faziletlerle bezenme üzerine kuruludur.

Hikem-i Atâiyye eserinin bazı şerhlerinde denilmiştir ki: "Sâlikler iki kısma ayrılır.

Cezbe ehli olan sâlik

Sülûk ehli olup meczup olan."

Eserlerinin vücudu ile isimlerinin vücutlarına ve isimlerinin vücutları ile vasıflarının sübûtuna ve vasıflarının sübûtlarıyle mukaddes zâtının varlığına delâlet eyledi. Çünkü kendi başına vasfın kaim olması imkânsızdır. Cezbe erbâbına Mukaddes

[259] Yapılan bütün araştırmalar neticesinde böyle bir hadisin kaynağına ulaşılamamıştır.

Zâtının kemâlini keşfeder. Sonra sıfatlarının müşahedesine döndürür. Sonra isimleriyle ilgilendirmek için çevirir. Sonra eserlerinin müşâhedesine reddeder. Sâlikler ise bunun aksinedir.

Şu hâlde sâliklerin nihâyetleri meczupların bidâyetleri ve sâliklerin bidâyetleri meczupların nihâyetleridir. Lâkin bu bir mânâda demek değildir. Olabilir ki biri çıkarken ve biri inerken yolda mülâki olurlar.

Allahu Teâlâ'nın yakınlığına mahsus kulları, sâlikler ve meczuplar olarak iki kısma ayrılırlar:

Sâliklerin şanı, eşya ile Allah'a istidlâl etmektir. Bunlar:

ما رأينا شيأً الا ورأينا الله بعده

"Her neyi gördük ise sonrasında Allah'ı gördük." yahut başka türlü bir deyiş ile: "Her neyi gördük ise ondan sonra ancak Allah'ı görmediğimiz hiçbir şeyi görmedik!" diyenlerdir.

Meczupların şanı ise Allah'ın varlığı ile eşyaya istidlâl demektir ve bunlar:

ما رأينا شيا الا ورأينا الله قبله

"Hiçbir şey görmedik ki mutlaka Allah'ı ondan önce görmüş olmayalım." diyenlerdir. Delilin daima medlulden pek açık olduğu şüphesizdir.

Sâliklere ilk önce zâhir olan eserlerdir. Bunlarla esmaya ve esma ile sıfata ve sıfat ile Mukaddes Zât'ın varlığına istidlâl ettiler.

Bunların hâlleri aşağıdan yukariyâ doğru uruc ve terakkidir.

Meczuplara ilk önce Mukaddes Zâtın kemâli belirtilerek sıfatın müşahedesine döndürürler ve oradan esmâ ile teallük için geri döndürülürler. Sonra eserlerin müşahedesine indirilirler.

Bu minval üzere hâlleri yukarıdan aşağıya tedelli ve tenezzül oluyor.

Birincisi, (yani sâlik),eserleri müşahede ederek esmalara istidlal getirir, esmalar ile evsâfın sübûtuna, evsâfın sübûtu ile zâtın varlığına delil getirir. Vasfın kendisi ile kaim olması imkânsızdır ve bu durum umumiyetle de böyledir. Kur'an ve Sünnet'te buna çokça işaret edilmiştir. Allah (c.c) buyurdu ki : "Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün ihtilâfında (ard arda gelmesinde, istikametli) akıl sâhipleri için elbette deliller vardır".[260]

İkincisi: (yani meczup) ise; ilk başta zâtı müşahede eder ve istidadının liyâkatine göre kendisine keşifler açılır. Ardından sıfatları müşâhede ederek esmâlara rücu eder. Bundan sonra eserleri müşâhede eder. Bu sâlikin durumu birincisinin durumunun tam aksidir. Meczub sâlikin varacağı son nokta sülûk edip cezbeye varanın başladığı ilk noktadır. İkisinin durumu birbirinden farklıdır. Sülûk edip cezbe ehli olanın muradı eşyayı Allah için görmek; cezbe ehli olanın ise eşyayı Allah'ta görmektir. İkincisinin durumu evvelkinden daha üstündür. Zira birinci matlubuna varmak ile beraber mürşid olamaz.

İmâm-ı Rabbânî buyurdular ki: "Bu yolun hususiyetlerinden birisi de cezbenin sülûktan önce gelmesidir ve bu yolda seyr u sülûkun birçok tarîkatın hilafına âlem-i halktan olmayıp emr âleminden başlamasıdır. Yine bu yolda seyr u sülûk'ta mesafe kat etme cezbe basamakları arasına gizlenmiştir. Âlem-i halkın seyri, emr âleminin seyrinde yürümektedir."

Şâhı Nakşibend buyurdular ki: " Yolumuz en yakın yoldur". Yine diğer bir sözünde: Ubeydullah Ahrâr'dan, "*Reşahât*" adlı eserde geçen bir rivayette "Duamda Allah'tan vuslata götüren bir yol istedim, fazlı ile duamı kabul buyurdu"demiştir.

Altıncı fasıl: Nakşibendiyye yolunun îtikâdı ve temeli

[260] Âli İmrân,3/190.

Ey talip, bil ki; ma'rifetullahı elde etmek için Allah bizi ve sizi muvaffak kılsın. Nakşibendiyye sâdâtının îtikatları Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat îtikadıdır. Yolun temeli ise şerîat-ı mutaharranın hükümlerini muhafaza etmektir. İmâm-ı Rabbânî, şerîatın riayeti (gözetilmesi hususunda) buyurdular ki: "Bil ki şerîatın edeplerinden bir edebi gözetmek ve tenzihi olsa bile bir mekruhtan sakınmak, zikirden, tefekkürden, murâkabe ve teveccüh gibi amellerden mertebece üstündür." Evet, sâlik bu hususları şerîata riayet etmekle beraber elde ettiyse büyük bir kazanç elde etmiştir. Kulluğun devamı olmadan bu hususlar hâsıl olmaz. İnsanın yaratılışından maksat kulluk vazifelerini eda etmektir. Bidayetteki aşk ve muhabbet sâlikin kalbini mâsivâdan kesmek, O'na götüren maksatları elde etmek ve kulluk makamının elde edilmesi içindir. Sâlikin, Allah'a hakiki manada kul olabilmesi ancak mâsivâdan kurtulmasıyla gerçekleşir. Aşk ve muhabbet mâsivâdan kurtulmak için bir vesiledir. Bu sebepledir ki velâyetin nihai mertebeleri kulluktur. Velâyet dereceleri arasında kulluk mertebesinden daha yüksek bir mertebe yoktur. Velâyetin devamı ibadetlerin devamlılığı olmaksızın düşünülemez. Kulluk, mâsivâdan kurtulup her daim Hakk ile beraber olmaktan ibarettir. Bu büyük saadete nailiyet, ilâhî cezbe olmaksızın elde edilemez. Cezbenin husûlü de ancak seyr u sülûk'u cezbe ile bitirmiş kâmil bir şeyhin sohbetine iştirak etmek ile gerçekleşir.

Yedinci fasıl: Mürşide bağlılığın lüzumu (gerekliliği)

Bil ki ârif billah Şeyh Ebu Ali Ed-Dekkâk buyurdular ki: "Kendi kendine yetişen bir ağaç meyve vermez, vermiş olsa bile o meyvenin bir lezzeti olmaz. Allah (c.c)'ın sünneti olan sebep yani aşılama mutlaka gereklidir. Nasıl doğum ve üreme bir anne ve baba olmadan gerçekleşmiyorsa; aynı şekilde manevî doğumda da sebep olan bir mürebbi (mürşid) de gereklidir."

Ey Allah'ı tanımak isteyen, bilesin ki Nakşibendî büyüklerinin îtikadı, Ehl- i Sünnet ve'l Cemaat îtikadıdır. Yani, Peygamberimizin sünnetine sarılanların inancıdır. Bu tarîkatın temeli, Rasûlullah' ın tertemiz şerîatının hükümlerini yaşamak, hayatında tatbik etmekdir.

Bu yoldaki büyüklerimizden ikinci bin yılın müceddidi İmâm-ı Rabbânî, seriat ahkâmına sarılmak konusunda buyurmuşlardır ki: "Âdapdan bir edebi dahi muhafaza etmek, mekruhlardan tenzîhî bile olsa bir mekruhu terk etmek; zikirden, tefekkürden, murâkabe ve teveccühden çok daha efdaldir."

Evet, bütün bu zikir, fikir, murâkabe ve teveccüh, şerîat-ı mutahharanın ahkâmına riâyetle beraber bir kimsede toplanırsa nur üstüne nurdur. O kimse hakikaten büyük bir kurtuluşa ermiştir. Ama bu da insanın yaratılış gayesi olan ibâdet ve ubudiyete ihlâsla devam etmeksizin asla gerçekleşmez. İnsanın aşk ve muhabbet sahibi olması asıl maksatlardan olmayıp ubudiyyet makamına vâsıl olmak için vesiledir. Bunun için insan mâsivâdan, yani Allah'tan başka her şeyden alâkasını kesmedikçe Allah'a gerçekten kul oldum diyemez. Bu yolda aşk ve muhabbet sahibi olması, kulun mâsivâdan alâkasını kesmesine vesiledir. Onun içindir ki ubudiyet, velâyet mertebelerinin en yükseğidir. Velâyet dereceleri içinde ubûdiyetten, yani Allah'a şartınca kul olmaktan daha yüksek bir makam yoktur. Bu makamdan düşmemenin tek şartı da ibâdete ihlâsla devam etmektir.

İbadet, insana her an kendini Allah'ın huzurunda bilme şuurunu kazandırmak içindir. Bu sebeple kulun tam istifade edebilmesi için ibâdet anında Allah'tan gayriyle alâkasını kesmesi ve Allah'ın huzurunda olmanın ürpertisini duyması lâzımdır. Bu büyük saadet de, Allah'ın lûtfu ile kulun kalbinde ibadet şevkinin bulunmasıyla

kazanılır. Bunu kazanmak için de en sağlam yol, o aşka sahip bir kâmil şeyhin sohbetine devam etmektir.

Bu konuda, Şeyh Ebû Ali ed-Dekkak demiştir ki: "Kendi başına biten ağacın meyvesi olmaz. Sünnetullah, yani Allah'ın değişmez kanunu her şeyi bir sebebe bağlamak üzere devam edip gitmektedir. Nasıl ki baba ve ana olmadan çocuk dünyaya gelmiyorsa, bir kâmil mürşidin terbiyesine girmeden yeni bir âleme doğuşta birçok özürler, sürçmeler ve yıkılmalar olabilir."

"Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn-i Arabî, " *Fütûhât-i Mekkiyye*"sinde, insanın "kâmil ve mükemmil bir şeyhe bağlanmasını zarûri ve mecbûri" görmüş ve " Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır " demiştir.

"*el-Hadîkatü'n Nediyye*" kitabında der ki: "İlâhî bir cezbe sayesinde selim bir kalbi olmayan herkese, bâtın ilmini, bu yolda insanı kurtuluşa ve helâka götüren şeyleri, seyr u sülûkun âdâbını ve muâmelatını öğrenmek farzdır."

Gerçi ilâhî cezbe, ledünnî ilim ve kutsî bir fıtratla kalb-i selime sahip olanlar da vardır. Ama bunlar nâdirdir. Dinin hükümleri ise istisnâlara göre değil, bütün insanların durumlarına göre konulmuştur.

Zâhir ilmi tahsil etmek, insanı bâtın ilmini tahsil etmekten müstağnî kılmaz. Yani zâhir ilmi tahsil eden, bâtın ilmine ihtiyacı olmadığını söyleyemez. Evvelkilerden ve sonrakilerden birçok büyük âlimler zâhir ilminden sonra bâtin ilmini, terbiye ve hizmet yoluyla tahsilin zaruretine inanmışlar ve bu yolun sâlikleri olmuşlardır.

Meselâ: Hanefî imanlarından: İbn-i Hümam, İbn-i Şiblî, Şürunbilâlî, Hayreddin Remlî, Hamevî ve emsali…

Şafiî imamlarından: Sultânu'l Ulemâ Izz'übn-ü Adbdisselâm, İmâm-ı Gazâli, Tâcuddin Subkî, İmam Suyûtî, Şeyhülislâm kâdi Zekkeriyyâ, Allâme Şihâb, Ibni Hacer el-Heytemî ve emsali…

Malikî imamlarından: Ebu'l Hasen Şâzelî ve halifesi Şeyh Ebu'l-Abbas el-Mursî, onun halifesi Şeyh İbn-i Atâullah el-İskenderî, Ibn-i Ebî Hamze, Nâsiruddin el-Likânî, muhakkik âlim Ahmed ez-Zerruk el-Berlesi ve emsali…

Hanbelî imamlarından: Şeyh Abdulkadir el-Ciylî, Şeyhu'l İslâm Abdullah el-Ensârî el-Herevî, Şeyh İbnü'l-Buhârî el-Fütûhî ve emsali…

Bütün bu büyük âlimler, zâhirî ilimlerle meşgul olup onları tahsil ettikten sonra bâtınî ilimlerini ehillerinden; sohbet, hizmet, seyr u sülûk, husn-i îtikad, ihlâs, rezâili terk ve fazîletlerle ziynetlenmek suretiyle tahsil ettiler ve hayrın en büyüklerine nâil oldular.

Rivayet olunduğuna göre bir âlim şöyle anlatır: Yüzlerinde hayır açıkça görülen bir cemaat içinde İmam Gazzâlî' yi gördüm. Üzerinde yamalı bir elbise ve elinde bir ibrik vardı. Kendisine dedim ki: "Ey imam, Bağdat medreselerinde ders vermen bundan daha iyi değil miydi?" Bana derin derin bakti ve dedi ki: "Saadet dolunayı, müridlik feleğinde doğunca akıl güneşi vuslat yolunu gösterdiği için böyle yaptım."

Şerîat ve tarîkat ilimlerinde büyük bir âlim olan İmam Şa'rânî, "*Meşâriku'l Envâri'l-Kudsiyye*" kitabında der ki: "Bütün tarîkat ehilleri, insanı Allah'ın huzuruna kalp huzuruyla çıkmaktan alıkoyan kötü sıfatlardan kurtulma yolunu gösterecek bir kâmil mürşide bağlanmanın zarûri olduğunda ittifak etmişlerdir."

Fakat insanın bağlandığı mürşidin âlim, ârif, kemâle ermiş ve kemâle erdirmeye ehil bir mürşid olması lâzımdır. Huzurla namaz kılmayı insana bu mürşid öğretecektir.

Bâtın hastalıklarının ilacı; dünya sevgisinden, kibirden, kendini beğenmekten, riyâkarlıktan, insanlara kin beslemekten, hasetten, düşmanlıktan, ikiyüzlülükten ve bunlar gibi kötü huylardan temizlenmektir.

Bunların hepsi de Peygamber Efendimizin hadîs-i şeriflerinde birer birer beyan edilmiş ve bu gibi kötü huylara tutulanların ve kurtulamayanların azaplarının ağır oldugu haber verilmiştir. Bu kötü hasletlerden kendisini terbiye yoluyla kurtaracak bir mürşid-i kâmile bağlı olmayanlar, dolaylı olarak Allah'ı ve Resûlünü saymamış olurlar. Çünkü bir mürşidin terbiyesine girmeyen kimse, bu kötü hasletlerden kurtulamaz. İsterse yüzlerce kitabı ezbere bilsin.

Böyle bir kimse, tıbba dâir bir kitap ezberleyip de hangi ilâcın hangi hastalık için ve ne zaman tatbik edileceğini bilmeyen kimse gibidir. Bu kimse bu kitabı ders olarak da okutabilir. Bunu duyup da işin gerçeğini bilmeyenler: "Bu adam ne büyük bir tabip imiş!" derler. Fakat bir hasta ona halini anlatıp, tutulduğu hastalığın adını ve çaresini sorsa, tabipliğin sadece kitabını ezberleyen o adam, bunun cevabını veremiyeceği gibi bir ilaç da yapamayacaktır. O zaman böyle bir adama müracaatta bulunan hasta " Bu adamın tabiblikden haberi yok!" diyecektir.

Bunun için ey mümin kardeşim! Bu tavsiyeye kulak ver ve bir kâmil mürşidin terbiyesine gir!

Sakın ola ki Kur'an'ın ve Sünnet'in ruhuna uymayan bir yola sûfiyyenin yoludur demeyesin! Çünkü Kur'an'ın ve Sünnet'in kabul etmediği yol, küfür yoludur. Bizim yolumuz ise tamamen ahlâk-ı Muhammediyyeyi yani Rasûllah'ın yüksek ahlakını yaşamak ve bütün hayatımızı Kur'an'ın emirlerine ve Rasûlullah'ın sünnetlerine göre düzenlemektir. "İmâm-ı Rabbanî Ahmed-i Fârûkî (r.a.) demiş ki: "Ben seyr-i rûhanîde kat-ı merâtib ederken, tabakât-ı evliyâ içinde en parlak, en haşmetli, en letâfetli, en

emniyetli; Sünnet-i Seniye'ye ittibaı, esas-ı tarîkat ittihaz edenleri gördüm. Hatta o tabakanın âmî evliyâları, sâir tabakatın has velilerinden daha muhteşem görünüyordu." Evet, Müceddid-i Elf-i Sâni İmâm-ı Rabbanî hak söylüyor. Sünnet-i Seniyye'yi esas tutan, Habibullah'ın zıllı altında makam-ı mahbubiyete mazhardır."

İmam Şa'rânî yine bu kitabında şöyle demektedir: "Rasûllah (s.a.v) Efendimiz, amel etmediğimiz ilimle kendimizi aldatmamak üzere bizden söz almıştır. Bugün insanların pek çoğu ise amelsiz ilimle kendilerini aldatmaktadırlar. Hâlbuki salih selefimiz, yani dine sözleriyle ve amelleriyle bağlı geçmişlerimiz böyle değillerdi. Bu ahde sâdık kalmak isteyenin bu yola girmesi lazımdır. Bu yolculukta, istenen maksada tehlikesiz ulaşabilmek için bir kâmil mürşide ihtiyaç vardır. Böylece mürşidi onu Allah'ın izni ve tevfîki ile murâkebe derecelerine ulaştıracak, terbiyesiyle ilâhi haşyeti kalbinde duyuracaktır. İlmiyle âmil olan âlimler böyle yapmışlar ve böyle yapılmasını tavsiye etmişlerdir."

Şeyhulislâm Zekeriyyâ el-Ensârî der ki: " Ehlullah ile bir araya gelmeyen fakih, katıksız kuru ekmek gibidir."

Aliyyü'l Havvâs şöyle der: "İlim öğrenmek isteyen, kâmil bir şeyhe bağlanmadıkça kemale eremez. Çünkü böyle bir kimseyi ilmi mağrur edecek, bu aldanışı ise gözüne birçok hakikatleri perdeleyecek ve göstermeyecektir. Kâmil mürşide bağlı oldugu takdirde ise, onu bu büyüklenmelerden ve nefsinin tuzaklarından kurtaracak, doğru yolu gösterecektir. Tarîkat ehilleriyle beraber yola girmeyen bir kimse her bir işini birbirine karıştıracak, ilimsiz amel davasında bulunacak, aslını bilmeden yaptığı yanlış ameli doğru yapıyorum diye iddiaya kalkışacak, kendisine "ibadetin az" diyene karşı nefsi kabaracak, kendine ikazda bulunanı bir sürü hatâlarla ithama kalkışacaktır. Bu sözümde şüphesi olan varsa tecrübe edebilir."

Ey kardeşim! Bu sebeple bir kâmil şeyhin terbiyesi altında yola koyul, ona hizmet et. Cefasına ve seni kendinden uzak kılıp hasret çektirmesine sabret! O senin kendi hareketlerine ve amellerine dikkat etmeni, hayatına bir çekidüzen vermeni ister.

Bu senin için büyük bir dönüştür. Fakat bu yolculukta dünyevî işler mazeret gösterilirse maksuda ulaşılmaz. Kalbinle Allah'a dönmen lazım. İlmin kendine has bir büyüklüğü, insana verdiği bir gururu vardır. Nefs de hileleri ve tuzaklarıyla bunu beklemektedir. Nice büyük âlimler zâhirî ilimlerine aldanarak bu gizli tehlikeleri görmemişler, birçokları yıkılıp gitmişlerdir. Henüz ilim tahsili çağında olanlar ise bu tuzaklardan mürşidsiz nasıl geçebileceklerdir? "Allah, dilediğini doğru yola ulaştırır."[261] İmâm-ı Şa'rânî sözlerin devamında : "Sakın ola ki, tasavvuf ve tarîkat Kur'an'da ve Sünnette geçmemiştir deme! Zira böyle söylemek küfürdür. Tasavvufun dokusu, arışı (çözgüsü) tamamı Muhammedî ahlaktır".

Arif-i billah imam Muhammed Behâeddîn buyurdular ki: "Her kim yolumuz ve tarîkatımızdan yüz çevirir ise dîni tehlikeye girmiştir. Zira bu yolun temeli tasarruf (seyr u sülûk) ve yukarıda anlatılan cezbenin üzerine kuruldur."

İmâm-ı Rabbânî buyurdular ki: "Nakşibendiyye yolunun büyükleri sünnete mutâbaata (takip) tam bağlıdırlar. Azimet ile amel etmeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlılık ve tercih ile beraber eğer haller ve vecidler yaşadıysalar da bunun büyük bir nimet olduğunu anlamışlardır. Bununla beraber kendilerinde fütur (gevşeklik) gördükleri zaman bunun kendi kusurlarından ve noksanlıklarından kaynaklandığını bilirler, bunun için istiğfar ederler ve kalplerin tezkiyesi için çalışırlar. Bu zerafetli (güzel) yol kıymetli bir mücevher gibidir. Değerini de ancak adaletli, güvenilir ve mahir bir kimse bilebilir. Nasıl olmasın ki, bu yolun kurucusu, tertip edip düzenleyeni

[261] el-Bakara,2/213.

Peygamberlerden sonra en faziletli insan olan Ebu Bekir (r.a) Efendimizdir. O Efendimiz ki bidayetinin nihayeti (sonu) olmayan bu yolu olgun nazar, açık keşif ve nakil ile kurmuştur. Bu yol tarîkatların anası, sır ve hakikatlerin madenidir. Zira bu yol, şatahât, raks, safsata dinlemeler ve zırvalama gibi hallerden uzaktır. Cühela mutasavvıfların bulanık hallerinden selamette olması ve süslü yamalı elbiseler giyinmek gibi hallerinden âridir. Sünnetti Seniyye'ye bezenmesi, ilmin galebe çalması ve takipçileri tarafından buna uyulması bu yolun hususiyetlerinden bazılarıdır. Bu yol ulemaca kabul görmüş ve faziletini uzakta ve yakında olan ulema ikrar etmiştir."

Sekizinci fasıl: Tarîkatın (yolun) âdâbı

Bil ki tarîkatın yolu ve edebi vardır. Edep ise: Eşyayı yerli yerine koymaktır. Diğer bir tanımda denildi ki; iyi ve uygun olan şeylerle beraber olmaktır edep. Havas ehli ise tanımında şöyle dediler: Edeplerin çoğu kalblerin temizliğinde, "sır" ların gözetiminde, ahitlere vefâ (sözlere bağlı kalmada), vakti (zamanı) muhafaza etmede ve yakınlık yollarında talip olduğun hususlarda güzel edeble uyum içinde olmandadır.

Yine bil ki yolumuz baştan aşağı edebtir. Edebi olmayanın da tarîkatı yoktur. Kendinin edebli biri olduğuna inanman büyük bir hata, cehalet ve nefsinin senin üzerinde bir hilesidir. Edep: Kurtuluş gemisidir, kişi cahil olup ona binse de necât eder (kurtulur). İlim sahibi olduğu halde ona binmese helak olur. Denildi ki: Vuslata eren erdiyse de edeb ile ermiştir; ondan mahrum olduysa da edebi terk ettiği için olmuştur.

Bir beyitte denildi ki:

Kişinin edebi et ve kan gibidir, her kim bunlara sahipse salih olur (düzelir)

Edebli bir kimseyi bin cahil ile tartarsan edeb sahibi kişi ağır gelir

Tasavvufî tarîkatların yolları ve edebleri şerîatın ta kendisidir. Lakin bununla beraber tasavvuf ehli zâhirî ve bâtınî edepler ile amel ederek felâha (kurtuluşa)

ermişlerdir. Bazı fukaha ise şerîatın zâhiri ile iktifâ edip terakkîden mahrum bırakılıp şerîatın esrarından da perdelenmişlerdir. Şunu bil ki zâhir ve bâtın her ikisi de aynı şeylerdir. Zira bâtın: zâhirin bâtınıdır (içidir). Zâhirin bâtınsız olmayacağı gibi, tarîkat ve hakikat da şerîatsız olamaz. Fâtiha suresinde geçtiği gibi: "(Rabbimiz!) Ancak sana ibâdet ederiz" ayetinde şerîatın muhafazası "ve ancak senden yardım dileriz" ayetinde hakikatin ikrarı vardır. Şerîata, kulluğa ve hakikate bağlılık Rabb'lığı müşahede ettirir. Hakikate bağlı olmayan her şerîat makbul olmaz; keza her hakikat şerîata bağlı olmaz ise bir getirisi olmaz, yani hakiki değildir. Şerîat ve hakikat her ikisi aynı şeylerdir. Zira hakikatten murad: Şerîatın hakikatidir. Hiçbir mü'mine şerîattan kopması ebediyen caiz olmaz. Şerîata muhalif kendisine bir keşif açılırsa keşfine iltifat (itibar) edilmez. Zira keşifte hata olma ihtimali vardır lakin şerîatta yoktur. Bazı insanlar hakikatin şerîattan farklı olduğunu zannederler. Bu zan ise hem doğru değil hem de apaçık bir hatadır.

Deylemî'nin Hz. Ali (k.v) Efendimizden rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurmuşlardır ki: "Bâtın ilmi, Allahü Teâlâ'nın esrarından bir sır, hikmetlerinden bir hikmettir. Allah onu kullarından dilediğinin kalbine bırakır." [262]

Bu sır ise şerîatın hakikatine muttali olmaktır. Ancak bu sırrın kalpte nur olarak zuhur etmesi o kalbin mezmum (yerilmiş) olan sıfatlardan temizlendiğinde gerçekleşir. Bu ise Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in kastettiği sır ilmidir. Bir hadis-i şerifte "Öyle ilimler vardır ki çok gizlidir. Bunları, ancak marifet sahipleri bilir." "Öyle ilimler vardır ki gizli hazine gibidir. Onu ancak aziz ve celil olan Allah'ı yakinen

[262] Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, *Râmuzu'l Ehâdis*, İstanbul, Gonca Yayınevi,2015, hadis no: 3925.

tanıyan marifet ehli âlimler bilir. Onlar bu ilimlerden bahsettiklerinde, yüce Allah'tan gafil kimseler bu ilimleri inkâr ederler.[263]

Bazı arifler dediler ki: Her kimde iki haslet bulunursa o kimseye bu sırların hiçbirisi açılmaz. O iki hasletler ise bid'at ve küfürdür. Ve her kim dünya sevgisi ve hevâsında ısrar ediyorsa o kimse tahkik ehli olamaz. *Râmûz* adlı eserde biraz ziyade ile bu şekilde geçmektedir.

Enes b. Mâlik (r.a)'dan rivayet edilen diğer bir hadis-i şerifte Efendimiz: "Âlimlerle otur kalk, onlarla diz dize otur. Zira yeryüzü göğün yağışıyla hayat bulduğu gibi aziz ve celil olan Allah da ölmüş olan kalpleri hikmet nuruyla ihya eder" buyurmaktadır.[264]

İbn-i Hibban'nın "*Ravdatu'l Ukalê*" adlı eserinde geçen bir diğer hadis-i şerifte Efendimiz: "Büyüklerle oturun, âlimlere sorun ve hikmet ehli ile beraber olun!" buyurmaktadır.[265]

Hadis-i şerifte "âlimler" kelimesinin muradı: İhlâs sahibi olup amel eden âlimlerdir. Zira yüce Allah (c.c) buyurdular ki: "Kulları içinde Allah'dan ancak âlimler korkar." [266]

Her kim Allah'tan haşyet duyarsa amelinde ihlâslı olur; yine o kimse ki O'ndan haşyet duymaz ise ulemâ arasında sayılmaz.

Haşyet ise kalbin elem duyup gelecekte hoşlanılmayan bir durumun vuku bulabileceğinden korkmasıdır. Bu haşyet durumu bazen kulun çokça günah işlemesinden bazen de ma'rifetullah ve O'nun heybeti neticesinde ortaya çıkar.

---

[263] Deylemî, *Firdevsü'l Ahbâr*, hadis no: 802.
[264] Rivayetlerde Hz. Lokman'ın oğluna nasihati olarak geçmektedir. (çev) Şemseddin Muhammed Es Sehâvî, *Makasidu'l Hasene Fîmâ İştehere Ale'l Elsine*, Beyrut, Dâru'l Kitabi'l Arabi,1985,h. no:351.
[265] Taberânî Cuheyfe'den bu lafız ile rivayet etmiştir.
[266] el-Fâtır,35/28.

Nebilerin haşyeti ise bu türdendir. Bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurmuşlardır ki: "Bildiği ile amel eden kimseye yüce Allah bilmediğini öğretir".[267]

Kendisine ihtiyaç duyulan ilimler dörttür:

1. Zât ve sıfatlar ilmi olan akâid ilmi.
2. Fıkıh, fetva, tefsir ve hadis ilimleri.
3. Âdap ve muamelâtta cereyan eden haller ve güncel meseleler ilmi.
4. Haller ve menziller ilmi ve onun etrafında cereyan eden meseleler. Bu ilimde ise tasavvuf erbâbı ihtisas sahibi olmuştur. İnsanların önünde iki yol vardır. Birinci yol, Hakk'ın evvel emirden ru'yeti (yolun başında) ve bu yolda amel ederek ona meyletmektir ki bu yol ise Şâzeliyye, Nakşibendiyye ve bu yola benzer diğer tarîkatların metodudur.

İkinci yol olan nefsin ru'yeti, Hakk'ın ona muttali olduğunu bilmesi ve bu yönde amel etmesi metodu ise; Gazâlî, Sühreverdî ve onların yolundan gidenlerin yoludur. Bütün yollar ise şu hadis-i şerife dayanır: Efendimiz (s.a.v.)'ın ihsan kelimesini açıklarken "Allah Teâlâ'ya sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir."[268] Bu hadis birinci yola işaret ediyor. "Eğer sen onu görmüyorsan, şüphesiz ki O seni görüyor." Hadisin bu kısmında ise ikinci yola işaret vardır.

İlim üzerine kurulu olup onunla iştigal edip nefsin tedavisi ile uğraşan bu tarîkata "Burhan yolu" adı verilir. Zira hiç kimsenin bu yola ta'n (itiraz) etmesi veya dalaletin (sapkınlığın) bulaşması söz konusu değildir. Bu terbiye metoduna ancak büyük ve seçkin kişiler güç yetirebilir. Avam kişinin seyr u sülûkune gelince şayet o kimse dinine güvendiği bir âlimden îtikâdını sıhhatli bir şekilde öğrenir; gönlüne şifa olacak halini sual eder, nefsi de huzur bulur; haline dikkat ederek takva ve istikamete gücü

[267] Ebu Nuaym, *Hilyetü'l Evliyâ ve Tabakâtu'l Esfiyâ*, c.10,s.14-15.
[268] Buhârî, *Îman*,50; Müslim, *Îman*,9.

yettiğince bağlı kalır, bununla beraber yorum ve ihtimal dâhilinde olan meselelere girmez, mezhep imamı dışında başka imamlara uymaz, lakin dört mezhebi bir anda cem etmeden hepsine riayet eder ise bu yolda ilerler. Sonra ise bütün hallerinde bunların hepsini tecrübe etmiş nasihatçi bir şeyh veya salih dostun nasihatlerine uyar. Tutunması gerektiği bütün işlere tutunur ve diğerlerini bırakır.

Daha önce de geçtiği üzere Nakşibendiyye tarîkatının usulleri Ehl-i sünnet îtikâdına tutunmak,

Ruhsatları terk etmek,

Azîmetlere tutunmak,

Murâkabe haline devam etmek,

Allah'a yönelmek,

Dünya süsünden yüz çevirmek,

Bütün mâsivâdan kurtulmak,

Huzuru ilâhî melekesini kesbedebilmek,

Celvette halvet (toplum içinde uzleti ve halveti yaşamak) bununla birlikte dînî ilimlerde hem istifade hem de fayda vermek,

Halkın giyindiği kıyafeti giyinmek,

Zikri hafî yapmak,

Nefesleri alıp verirken kalbin Allah'tan gafil olmaması için tutmak,

Yüce ahlak sahibi Peygamber Efendimiz (s.a.v) ahlakı ile ahlaklanmak üzerine kuruludur.

Bu yolun şartlarına gelince:

Sahih bir îtikad ve sâdık tevbe.

Hak sahipleri ile helalleşme ve onlara haklarını iade etmek.

Husumet ettiğimiz kişilerin gönlünü alıp onları razı etmek.

Bütün işlerde sünnet-i senniyye'nin adabına tam riayet etmek.

Şerîatın sahih olan amellerini titizlikle yerine getirmek.

Bütün münker ve bid'at olan (sonradan dine dâhil edilen) amellerden ehemmiyetle sakınmak. Hevâ ve mezmum (yerilmiş) olan amellerden uzaklaşmak bu yolun şartlarıdır.

Hz. Ali (k.v) şöyle demiştir: "Allah'ın, Resûlullah'ın ve Allah dostlarının sünneti üzerine olmayan kimse, gerçekte hiçbir şeye sahip değildir."

" Allah'ın sünneti nedir?" denildi.

" Sırrı gizlemektir" cevabını verdi.

"Rasûlullah'ın sünneti nedir?" denildi.

"İnsanlar arasında güzel ahlak ile idare yolunu bulmaktır" dedi.

" Allah'ın dostlarının sünneti nedir?" denildi.

"İnsanların eziyetlerine katlanmaktır".

Bu yolun üç ameli vardır

1. Her kim ahireti için çalışırsa Allah onun dünya işlerini yola koyar.
2. Her kim sırrını (kalbini) güzel eyler ise Allah da onun dışını güzel eyler.
3. Ve her kim Allah ile arasını düzeltirse Allah da onu ve insanlar ile arasını düzeltir.

Yine bu yolun üç hasleti (sıfatı) vardır

1. Belaya sabır
2. Bolluğa şükür
3. Ve kazaya rıza…

Bu yolun zâhiri ve bâtınî tahâreti vardır.

Bâtın olan tahâret ise kalbin hırs, hased, kin, kibir ve benzeri yerilmiş ahlâklardan temizlenmesidir.

Zâhirî olan tahâret ise bedenin, kıyafetin ve mekânın temizliğidir.

Bu yolun huzuru (iç rahatı) vardır.

Zikirde ve sâir amellerde, mutlaka gerekli olan huzuru kalp yani Allah'ın huzurunda bulunmak vardır. Halvet ve riyâzat ise dünyevî işlerden boşalmak için gerekli kılınmıştır. Zira bu sayede Allah'ın huzurunda bulunma hali tahsil edilir. Zâkir Allah'ı zikrederken ibadet maksadıyla yapar; yoksa keşif, keramet ve makam sahibi olabilmek maksadıyla yapmaz.

Dokuzuncu fasıl: Tarîkatın mertebelerini beyan eden fasıldır

Şunu bil ki bu yolun mertebeleri dörttür. Sâlik ikinci mertebeye basmadan (geçmeden) önce ilk mertebeyi muhkem bir şekilde sağlamlaştırır. Bir mertebeye geçmeden önce mutlaka önceki mertebe ile amel eder.

Mertebelere gelince. Bunların ilki tevbe, ikincisi istikamet, üçüncüsü tehzib (terbiye) ve dördüncüsü de takrib (yakınlaştırma) mertebeleridir.

Birinci mertebe:

Tevbe mertebesi bütün makam ve hallerin aslı olup bina için arazi neyse o konumdadır. Her kimin arazisi yoksa binası da yoktur. Tevbesi olmayanın da ne hali ne de makamı vardır.

Tevbenin ise üç şartı vardır. Allah'tan gayrısına itaat ve O'na masiyette ısrar ettiği geçmiş ömrüne nedamet duyup pişman olmak, günah ve gafletten kurtuluş yollarına teveccüh etmek, gelecekte günah işlememeye azmedip niyetinde sebat etmek. "Pişmanlık tevbedir"[269] hadisi şerifinin manası ise: Pişmanlığın tevbenin çoğu

[269]İbn Mâce, *Zühd* 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.1/376, s.423.

şartlarını ve temellerini ihtiva etmesidir. Bu tevbe bütün hayırların anahtarı ve bütün makamların temelidir. Zira bu tevbeyle bütün haller açılır, çeşitli sırlar inkişaf olur ve bunun üzerine bütün makamlar ve kerametler bina edilir. Şunu bil ki tevbe etmek farzdır ve kim farz olmadığını iddia ederse kâfir olur. İnsanoğluna tevbeden daha elzem (gerekli) bir şey yoktur; tevbe etmeyi unutmak da cezaların en şiddetlisini gerektirir. Mutlaka tevbe edip O'na dönmek gerekir zira yüce yaratan kelâmı kadimde buyurdu: "Ey mü'minler! Hep birlikte Allah'a tevbe edin ki kurtuluşa eresiniz."[270] "Rabbinize yönelin ve O'na teslîm olun"[271] "Hâlbuki kim, iyi bir kimse olarak kendini Allah'a teslim ederse, o takdirde muhakkak ki en sağlam kulpa tutunmuştur. (Bütün) işlerin âkıbeti ise, Allah'a (varacak)tır."[272]

Ayetteki "vecih"ten murat: Kalp ve kalıbın kendisidir. Bu yoruma göre ayetin meali şu şekilde ortaya çıkıyor: Her kim kalbini ve kalıbını Allah'a teslim ederse…

Müslim'in Ebu Musa'dan rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır: "Allah'a tevbe edip ondan af dileyiniz. Zira ben ona günde yüz defa tevbe ederim." [273]

Bil ki tevbe iki kısımdır. Birincisi avam insanların tevbesi, ikincisi ise havâssın tevbesidir.

Birinci kısım ise üç mertebedir.

Birinci mertebe:

Gaflet, sehiv ve unutkanlık sonucu avam müminlerden sâdır olan küçük günahlardan tevbe etmektir. Bu makam avam müminlerin makamı, ruhlar arasında ise üçüncü derecede olan havâs fâsıkların makamıdır.

---

[270] Nur, 24/31.
[271] Zümer,39/54.
[272] Lokman,31/22.
[273] Müslim, *Zikir* 42;Ebû Dâvûd, *Vitir* 26; İbni Mâce, *Edeb* 57.

İkinci mertebe: Avam fasıkların makamıdır. Bu makam ise toplamda altı manadan bir araya gelmektedir. Birincisi, geçmişe ait küçük büyük günahlara tevbe edip pişmanlık duymak. İkincisi, derhal günahları terk ve gelecekte onları işlememeye azmetmek. Üçüncüsü hakları sahibine iade etmek. Dördüncüsü, geçirdiği farz namazlarını kaza etmek. Beşincisi, nefs nasıl günahların lezzeti ile güçlendiyse aynı şekilde onu itaat yolunda eritmek. Altıncısı, gaffar olan Allah'ın huzurunda işlemiş olduğu günahların korkusundan seher vakitlerinde gözyaşı dökmek.

Üçüncü mertebe: Kâfirlerin tevbesi. Kâfirlerin tevbesi ise imana ve İslâm'a dönmeleridir. Zira kulun üzerine düşen vazife kulluk yaparak nefsini bilmesidir. Ve her kim nefsini kulluk yoluyla bilirse Rabbini "ma'budluk" (ibadet edilen) yolu ile bilir. Yine her kim Mevla'ya kulluk ve ibadet etmede gaflete düşer ve dünya onu ahiretten meşgul ederse ma'rifeti tahsil edemez, Rahmânı şeytandan ayırt edemez.

İkinci kısım:

Bu kısım da iki mertebedir. Birinci mertebe: Bu tevbe havâs ehlinin seçkinlerinin tevbesidir. Onların tevbeleri kalplerinin Allah'tan gayrı ile iştigal etmesidir. Bu makam ruhlar âleminde ilk safta bulunan enbiya kiram ve havâs evliyânın makamıdır. Bu makama şu hadiste işaret edilmiştir: "Benim kalbime nurani bir perde arız olur da günde rabbime yetmiş defa istiğfarda bulunurum".[274]

İkinci mertebe: Havâs ehlinin tevbesidir. Onların tevbesi fikirlerden, havatırdan, dünya işlerinden kalbe gelen vesveselerdendir. Bu makam avam evliyânın ve havâs mü'min kulların makamıdır.

[274] Müslim, *Kitâbu'z Zikr*, h.no 2702.

Onuncu fasıl: Tarîkatın rükünleri ise sekizdir

Birincisi: Orta ölçüde aç kalmak. Zira bunun çok faydaları vardır. Hadis-i şerifte Efendimiz s.a.v: "Allah Musa (a.s)'a vahyetti": 'Aç kal, beni görürsün; halktan uzak dur, bana ulaşırsın' buyurmuştur. [275]

İkincisi: Sükût edip Allah'ın nimetlerini tefekkür etmek. Zira bunun da faydaları çoktur. Hâssaten dilin afetlerinden selamette olmak lazım. Rebi' bin Heysem'in buyurduğu gibi: "Konuşmak süstür; sükût ise selamettir, konuşacaksan da fazla konuşan olma! Bir kere bile sükût etmekten pişman olmazsın; konuşmaktan ötürü defalarca pişman olursun."

Üçüncüsü: Uykusuz kalmaktır. Allah (c.c) buyurdular: "Gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seherlerde de onlar istiğfâr ederler (mağfiret dilerler)di."[276] Özellikle de gecenin son üçte bir kısmında zikir ve istiğfara devam ederek ibadet ile geçirmek.

Dördüncüsü: İbadetlere devam ederek uzlete girme veyahut bir mürşidi kâmilin nazarı (gözetimi) altında bilinen halvete girmek. İnsanların arasına katılmada şu faydalar söz konusudur: Eğitim, öğrenme, edeb eğitimi görüp edeblenmek, şayet kişi ehil ise irşad ve irşadı talep etmek; yoksa uzlet daha selametlidir.

Beşincisi: Zikir. Zikredilenden gafil olmadan zikre devam etmek. Bâyezid-î Bistamî buyurdular ki: "İnsana zararı en şiddetli olan şeyin ne olduğunu öğrenmek istedim ve bunun da gaflet olduğunu idrak ettim. Zira gafletin insana yaptığı zararı, Cehennem ateşi yapmaz".

[275] Mazmûnen hadîs-i kudsîdir. Fakat rızk için bu yolda serd olunmuştur. Buna Şeyh Vefâ, mısra' ilâvesiyle."Tecevva', terânî; tecerred, tasil "Sana ben gereksem, sivâdan kesil." diye tercüme olunmuştur.
[276] Zâriyât,51/17.

Cüneyd'e belanın en büyüğünü sormuşlar, "Sana belayı verenden gafil olman belanın en büyüğüdür" cevabını vermiş.

Nakşibendiyye sâdâtı hafî zikri benimsemişlerdir. Allah (c.c) buyurdular ki: "Hem Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve sakın gafillerden olma!"[277] Bir hadis-i şerifte Efendimiz: "En hayırlı zikir hafî (gizli) olan zikirdir" buyurmuştur.[278]

Abdülkâdir Geylânî müridlerine hitaben: "Ey oğul! Allah'ı önce kalbinle zikret, sonra da kalıbınla sonra da dilinle. O'nu kalbinle bin defa, dilinle de bir defa zikret!" buyurmuştur.

Altıncısı: Havâtırı kalpten defetmek. Bunun en önemli adabları ise, kalbe giren, ister hayır olsun ister şer olsun, ağyardan korumak. Zira ikisi de Hakk'ı hicab (örtmede) eşittir.

Yedincisi: Tahâretin (temizliğin) devamlılığı… Bu da dört hususdadır.

1. Hadesten tahâret ile.
2. Âzâları günah işlemekten temizlemek ile.
3. Kalbi mezmum (yerilmiş) ahlaktan temizlemek ile.
4. Sırrı mâsivâdan temizlemek ile.

Bu da tahâretin iki çeşit olduğunu ortaya çıkarmıştır. Biri zâhiri diğeri ise bâtınî tahârettir. Zâhirin tahâreti şerîatın suyu ile bâtının tahâreti ise Allah'a dönüp tevbe etmekle olur. Necasetin vuku bulmasıyla beraber şerîatın tayin ettiği abdestlik hali bozulursa yeni bir su ile abdest tazelenir. Hadis-i şerifte Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Kim abdestli olduğu halde abdest tazelerse, Allah bu sebeple

[277]el-A'râf,7/205.
[278]Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, h. no:1626.

kendisine on (misli) sevab yazar."[279] " Kim abdestini tazelerse Allah da onun imanını tecdid eder (tazeler)."[280]

Kibir, ucub, haset, kin, gıybet, laf taşıyıcılığı, iftira, yalan, hainlik yapmak, göz, el ve kulakların hainliği gibi çirkin fiil ve ahlâklar ile bâtın (iç) abdest (temizlik) bozulduğunda temizliği ihlâslı bir şekilde bu mahveden manevî hastalıklardan tevbe etmekle olur. Hadis-i şerifte "İki göz zina eder. İki el, iki ayak da zina ederler. Ferc de zina eder."[281] Diğer bir rivayette, Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki: "Âdemoğluna zinadan nasibi yazılmıştır. Çaresiz ona erişecektir. İki gözün zinası bakmaktır. İki kulağın zinası fuhuşla ilgili şeyleri dinlemektir. Dilin zinası fuhuşla alakalı sözdür. İki el de zina ederler; zinaları, harama el uzatmaktır. İki ayak da zina eder; zinaları, fuhşa yürümektir. Kalp de zinaya heves eder, yapmayı temenni eder. Artık ferc de bunları doğrular yahut yalana çıkarır."[282]

Pişmanlık ile yüce Yaratana rücu ederek istiğfarda bulunup içteki hastalıktan kurtulmak gerek. Mü'min, tevbe ile kendisini bu afetlerden koruyacak ki zâhiri ve bâtını temiz, namazı ve abdesti tam olsun. Allah (c.c) buyurdular: "(Onlara şöyle denir): '(İşte,) va'd edilmekte olduğunuz (Cennet) budur!(Allah'a) çokça yönelen (tevbe eden), (O'nun emir ve yasaklarını) gözeten, görmediği hâlde Rahmân'dan korkan ve (Allah'a) yönelmiş bir kalp ile gelen herkes içindir!"[283]

Sekizinci: Râbıta.

Bil ki bu rüknün konusu mühim ve tartışma konusudur. Zâhir ehli ulema ve bazı meşâyih râbıta konusuna itiraz etmekteler, haram olduğunu hatta şirk olduğuna kailler.

---

[279]Tirmizî, *Taharet,* 44.
[280]İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, *Nihâyetu'l-Matlab Fî Dirâyeti'l-Mezheb*, Dâru'l Minhâc, Cidde, 2007,c.1, s.154.
[281]Ahmed, *Müsned*, c.1,h.no:412.
[282]Buharî, *Kader* 9, *İsti'zan* 12; Müslim, *Kader* 20, 21; Ebû Dâvûd, *Nikâh* 43.
[283]Kâf,50/32.33.

Bu itiraz ise anlatma ve anlama noksanlığından kaynaklanmakta. Râbıta meselesi onların anladıkları gibi olsa şüphesiz onlara hiç itirazımız olmaz. Lakin tartışma kaynağı lafzî olup itirazın da yanlış anlamaktan kaynaklandığı açıktır. Cümlemizin gayesi kulluğu ancak Allah'a yapmak ve her iki cihanda selamete erip kurtulmaktır. İbadetin sureti, hakikati ve maksadı yalnızca Allah'a mahsus (yönelik) yapılmaktadır. İbadette Allah'a ortak koşmak caiz değildir. Allah (c.c) buyurdular: "Artık kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, o halde sâlih amel işlesin ve Rabbine kulluk etmekte (riyâkarlığa girerek) hiçbir kimseyi ortak koşmasın!"[284]

Bununla birlikte biz namaz kılarken Kâbe'ye yönelir, imama uyarız ki Kâbe'nin hakikatinden feyiz alalım. Orası Allah'ın evi olarak isimlendirilmiş ki cemaat faziletine nail olalım. Kâbe'ye yönelmek ve imama uymak Allah'tan başkasına teveccüh etmek anlamına gelmez. Meleklerin Âdem (a.s)'a secde etmeye emredildiklerini görmedin mi? Allah'tan başkasına secde etmenin haram olduğu bütün ümmetler için geçerlidir. Allah kimseyi haram ile mükellef kılmaz. "Kâdî"'nin tefsiri ve haşiyesini mütalaa eden okuyucu, meleklerin secdesinin ve ibadetinin hakikatte Allah'a yönelik olduğunu anlar. Zira Âdem (a.s) onların kıblesiydi.

On birinci fasıl: Râbıtanın beyanı hakkındadır

Evvela bilmelisin ki kalbi bir kişiye sevgi (muhabbet) yolu ile bağlamak râbıtadır. Allah'a vasıl, kâmil feyiz sahibi, fenâ ve bekâ makamlarına ulaşmış bir şeyhe kalbi feyiz ve sevgi yollu bağlamaktır râbıta. Fenâ ve bekâdan murad: Kötü ahlâkların fenâ (yok) olması; övülmüş ahlâkların bekâsıdır. Bu makam ise nefsin cahillikleri, sersemlikleri, şerri ve hilelerinden kurtulmaktır ki bu da kurtuluş makamıdır.

[284] el-Kehf,18/110.

Sevgi anlamında râbıta ise kadını, erkeği, uleması, cahili bütün insanlar arasında vardır. Feyiz manasında ve aynı zamanda tarîkatların rüknü (Nakşî, Kâdirî, Şâzelî, Mevlevî ve kollarında) olan râbıtada ihtilaf vardır.

Biz bu meseleye şöyle bir izahat getirmek istiyoruz. Şeyhler dört kısma ayrılır.

Birinci kısımda olan şeyhler teberrük şeyhidir. Teberrük şeyhi tarîkatı aliyyeyi müridlerine teberrüken kendi şeyhinden öğrendiği şekliyle öğretir lakin kendisinde tasarruf kuvveti yoktur.

İkinci kısımda olan şeyhler tezkiye şeyhidir. Tezkiye şeyhi tarîkatı müridlerine öğreterek şerîatın zâhirine muhalif olan hallerini düzeltir.

Üçüncü kısımda olan şeyhler tasfiye şeyhidir. Tasfiye şeyhi tarîkatı müridlerine öğreterek zâhirlerini tasfiye eder ve bâtınlarını yerilmiş ahlâklardan tasfiye eder lakin mutmainne makamına erdiremez.

Dördüncü kısımda olan şeyhler. Terbiye şeyhi ki bunlar mürşidi kâmillerdir. Onlar nefslerinin kötülük ve cahilliklerinden kurtulup Allah'a vasıl olmuş kimselerdir. Bu kısımdaki mürşidlerin terbiyesi ile ancak mürid mutmainne makamına vasıl olabilir. Lakin bu makama ulaşmak üç şarta bağlıdır.

Müridin istidat sahibi (fıtraten kabiliyetli) olması, mürşide tam teslimiyet ve huzuru ilâhîde zikirde devamlılık sahibi olmalıdır. Allah (c.c) buyurdular: "Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur."[285] Bu makam nefsi mutmainne makamıdır ki hakkında şu ayet vardır. (Allah, mü'min kuluna ise:) "Ey nefs-i mutmainne (kâmil bir îman sâhibi olarak huzûra ermiş olan nefs)!" "(Hem) râzı olan, (hem) kendisinden râzı olunan (sen Rabbinden, O da senden râzı)olarak Rabbine dön!"[286]

[285] Ra'd,13/28.
[286] el-Fecr, 89/27-28.

Yukarıda zikredilmiş dört farklı tanımdaki şeyhlerden yalnızca kâmil mürşide râbıta yapılır. Kamil mürşidin dışındaki şeyhlerde nefsin hükümleri devam ettiğinden ve fenâ makamına ermediklerinden dolayı râbıta yapılmaz. Kâmil olmayanlara yapılan râbıta müride zarar ve havâtır getirir. Ancak mürid zâhir ulemaya beslediği muhabbeti bunlara da besler ve lüzum olan saygıyı onlara gösterir. Kemali feyiz sahibinden gelen feyzi de inkâr etmemelidir mürid.

Yine bil ki râbıta üç çeşittir.

Birincisi ölüm râbıtasıdır.

İkincisi mürşide yapılan râbıtadır.

Üçüncüsü huzuru ilâhîde yapılan râbıta ki bu da râbıtanın en üst seviyesidir. İlk iki râbıta çeşidi, havatırların izalesi ve kalp huzuru elde etmek içindir. Mürid zikrin başında önce râbıta-i mevt, daha sonra mürşidine râbıta yapar. Huzur-u ilâhîde bulunma râbıtası tahakkuk edince zikrine huzur-u ilâhîde olarak devam eder ve Zat-ı Celâl ni eşi benzeri olmayan halde tefekkür eder. Allah'ın zikri ile meşgul olduktan sonra mâsivâlar artık kalbine giriş yolu bulamaz. Râbıta hususuna en güçlü delil ise Kur'an'da şu şekilde geçmekte: "Ey îmân edenler! Allah'tan sakının ve doğru (sadıklarla) kimselerle beraber olun!"[287] "Kûnû" kelimesindeki "vav" cem' manasında, yani müminlere: "Takva ve sıdk ehli ile beraber olun" emri vardır. Manevî helaktan kurtuluş ancak takva ve sıdk ehli ile beraber olmaktan geçer. Şerîatın takvasına ise şu ayette işaret edilmiştir: "O hâlde gücünüz yettiği kadar Allah'tan sakının" [288] Ayette işaret edilen bu takva zâhir ulemadan öğrenilir. Takvanın hakikatine şu ayette işaret edilmiştir: "Ey îmân edenler! Kendisinden nasıl sakınmak

[287] et-Tevbe,9/119.
[288] Teğâbun,64/16.

gerekiyorsa, Allah'tan öyle sakının ve siz ancak Müslüman kimseler olarak can verin!"[289] Takvanın hakikati ise bâtın ulema tarafından öğrenilir. Zira her ilmin erleri vardır. Beraber olmak ya fiziki olarak olur veyahut da manevî beraberlik ile olur. Bu iki durumda ya şeklî bir beraberliktir ya da manevî beraberlik şeklinde gerçekleşir. Birinci durumda yani fizîki beraberlikte sohbet meclislerine iştirak etmek vardır ki bunun faydaları çok olmakla beraber her zaman ve her halde çok zor ve güçtür. İkinci halde ise yani onlarla manevî münasebetlerde bulunmak onların ahlâklarıyla ahlaklanmak, manevî hazları tatmak her halde olur ve faydaları çoktur. Evinde ehlin ile beraber olduğun zaman ve meşru olan ihtiyaçlar ile meşgul olduğunda hayalin ile sıdk ehli ile beraber (hemdem)olursun, sırrın ile de Hakk ile beraber (hemdem) olursun. Sıdkın manası ve gayesi ise nefsin kötü sıfatlarından ve ona kulluk etmekten kurtulup Allah'a sadık kullardan olmaktır. Bu kimse artık sıdkın kemâlâtını yaşayan bir ferttir. Bazen de kişi sıdkın bazı hallerini yaşar; bazılarını yaşamaz, bu kimse ise sıdıkta nakıstır. Mürid ise kâmil olan ferdi seçer. Ne zaman ki mürid kâmil bir mürşidi buldu, yapması gereken husus ise kalbini hemen ona bağlamasıdır ki onu Allah yolunda kendine rehber edinebilsin. Zira mürşidler Allah'a giden yolda vesiledirler ve bu hususa işaret eden ayet vardır Kur'an'da. "Ey îmân edenler! Allah'tan sakının! O'na (yaklaşmaya) vesîle arayın ve (O'nun) yolunda cihâd edin ki kurtuluşa eresiniz."[290]

Nasıl ki fecri sadık kendisinden sonra karanlığın gelmeyeceğine ve güneşin doğuşuna alâmet ve delil ise, keza mürşid-i kâmil de istidadı ve teslimiyeti olan müridin kalbinde hakikat nurunun doğmasına hüccet ve delildir. Nâkıs olan şeyh (sözde şeyh olan/müteşeyyih) fecri kazib gibidir, ayık ol.

[289] Âli İmrân,3/102.
[290] el-Mâide,5/35.

Sohbetin de bağlılık manasına geldiğini ve bu durumun sohbet vereni ve dinleyeni iktiza ettiğini de böylelikle de kavramış olursun. Sohbet edilen sensin; sohbet eden de mürşidi kâmildir.

On ikinci fasıl: Mürşid-i kâmillerin vasıfları nelerdir?

Bil ki mürşid-i kâmiller zâhir ve bâtın hallerinde Sünnet-i Seniyye'ye tabi, bidatten uzak ve Selef-i Salihinin akîdesi üzerinde istikamet üzere olan kişilerdir. Mürşid-i kâmillerin alâmetleri dörttür:

Birincisi: Şerîatın ahkâmını bilen, müridlerinin dînî ve dünyevi meselelerini çözmeye muktedir olan kimselerdir.

İkincisi: Dünya sevgisini kalbinden sökmüş, hevâdan sakındıran kimselerdir.

Üçüncüsü: İnsanların ellerinde olan mala asla rağbet etmeyen kimselerdir.

Dördüncüsü: Bütün sözleri, fiilleri ve halleri şerîatın muktezasına muvafık olan kimselerdir.

Yine bil ki her kim mürşid-i kâmillerin gözünden düşerse bütün velâyet ehli kimselerin gözünden düşmüş gibi olur çünkü onlar aynı seyre (yola) tabidirler.

Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in iki nuru vardı, biri nübüvvet nuru, diğeri ise velâyet nurudur. İki nur da kıyamet gününe kadar bâkî kalacak. Nübüvvet nuru, gece gündüz hükümleriyle amel ettiğin şerîat nurudur. Velâyet nuru ise hakikat nurudur, zira her asırda gavs-ı a'zam olanlar bu nurdan bolca nasiplenmişlerdir. Çünkü onlar bu nurun mirasçılarıdır ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu nurdan diğer velilere bazı damlalar serpmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu iki nur ile gönderildi, biri zâhir ile alakalı diğeri ise bâtın ile alakalıdır. Her kim de bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e tabi olmaz ise ma'arifeti elde etme ve O'na vasıl olma muradına eremez çünkü o Yaratan ile O'na uyanlar arasında bir aracıdır. Dolayısıyla Peygamber

Efendimiz (s.a.v)'e tam ittiba gerekmekte. Mürşidlik ve şeyhlik de yine onun aracı ile elde edilir. Mürşidliğin nuru ve sırrı nübüvvet kandilinden varid olur. Uymak ve tabi olmak Peygamberler ve velilerin yoludur. Allah (c.c.) Musa (a.s) ile Hızır (a.s) hikâyesinde buyurdular ki: "Mûsâ ona: 'Sana öğretilenden, hayra götüren bir ilmi (Ledün ilmini) bana öğretmen üzere sana tâbi' olabilir miyim?' dedi." [291] Yine Allah (c.c) habibine hitaben buyurdular ki: "İşte onlar (o Peygamberler), Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir; (Habîbim, yâ Muhammed!) Artık (sen de) onların hidâyetine tâbi' ol!"[292] Uymayı ve ittibayı terk şeytanların yoludur. "*Temâmu'l Feyz*" adlı eserin dördüncü bölümünde İsmail Hakkı Bursevi sohbetin faydalarını şu cümle ile ifade etmiş " Seçkinlere sohbetin meyveleri çoktur…"

Kuşeyri risâlesinde imam Kuşeyrî: "Allah'a sohbetdaş olun, buna takat getiremiyorsanız ona sohbetdaş olanın sohbetine katılın ki sizi sohbetinin bereketi O'na vasıl eylesin."

Taberani, Ahmed b. Hanbel Muaz b. Enes (r.a)'dan rivayetle *Camiu's Sağîr*'de geçen bir hadis-i şerifte: "İmanın efdali: Allah için sevmek, Allah için buğzetmek, diliyle de Allah'ı anmak, kendisine hoş geleni, başkasına da hoş görmek, istemediği bir şeyi başkası için de istememek, hayır konuşmak veya susmaktır."[293]

Hâdimî, tarîkatın şerhinde sevgiye dair şu sözleri buyuruyor, "Her kim Allah'ı sevdiyse Peygamberlerini ve velilerini sevsin. Onlara muhabbetin şartı ise izlerini takip etmek ve itaattir." Hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyuruyor, " Kişi sevdiği ile beraberdir" [294]

---

[291] el-Kehf,18/66.
[292] el-En'âm,6/90.
[293] Suyûtî,*Camiu's Sağîr*; Taberani, *Mekarimu'l Ahlak* h. no: 70; Tirmizi; *Müsned*'de Ahmed b. Hanbel Muaz b. Enes (r.a)'dan rivayet etmiştir.
[294] Buhârî, *Edeb*, 96; Müslîm, *Birr*, 165.

Münâvî der ki: nefs kendi mizacına yakın olana meyleder. Ulvi nefs sahipleri yükseklere cezp olunur, düşük olan nefs sahipleri de aşağılara cezp olunur. Şah Şücâ' Kirmânî buyurdu ki: "Evliyâyı sevmekten daha kıymetli ibâdet olamaz. Evliyâyı sevmek, Allah Teâlâ'yı sevmeye yol açar. Allah Teâlâ'yı seveni, Allah Teâlâ da sever." Her kim üstadını ve şeyhini sevmişse onu ilim ve onunla amel etmeye aracı olduğu için sevmiştir. Üstadın talebesine olan sevgisi Allah içindir. "*Şerhu't Tarîka*" adlı eserin ikinci cildinde Hâdimî şu sözlere yer vermiştir: Diyorlar ki Allah ile beraber olun, O'nunla beraber olmaya takatiniz yetmiyorsa dostu ile beraber olun zira Allah onlar ile beraber olmayı emretmiştir. Ahmed b. Âsım dedi ki: "Allah dostlarının meclislerine oturduğunuzda sıdk ile oturun, çünkü onlar kalplerin casusudurlar, kalblerinize girer-çıkar ve siz bunu hissetmezsiniz bile!"

Bu dediklerimizi de kavradıysan eğer, bundan sonra yapacağımız iş ise bir kâmil mürşidden biat alıp, kalbimizi ona bağlayıp bidayette onun ruhaniyetinden feyiz almaya gayret etmektir. Onunla beraber ibadet etmeye koyulacağız, onun ulaştığı yere ulaşmaya çalışacağız veyahut seyr u sülûkun nihayetinde ulaştığı dereceden bir hisse ile nasipleneceğiz.

Hâdimî "*Tuhfetu'l Mulûk Fî İrşâdi's Sulûk*" adlı risâlesinde buyuruyor: "Zikrin bidayetinde (başlangıcında) müridin kalbindeki havâtır def olunmuyorsa Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in şemâilini veyahut şeyhin suretini hayal ederek havâtırdan kurtulmaya çalışır." Nakşî, Kâdirî, Şâzelî ve diğer tarîkatlarda bunun adı râbıtadır ve aynı zamanda bu husus râbıtanın edeblerindendir. "*Müzekki'n Nüfûs*" adlı eserin Halvet bahsinde Eşrefoğlu Rûmî bu durum hakkında şöyle buyurmakta: " Mürid, zikrullah için halvete girdiğinde zikirden önce kalbini mürşidin kalbine yöneltir, gözlerini kapar, basiret gözüyle şeyhinin suretine yönelir ki havâtır kalbinden def

oluna. Zira bu teveccühte (yönelişte) birçok fayda vardır. Bu faydalardan bazılarını zikretmek gerekirse; ilâhî feyiz, mürşidin kalbine devamlı surette akar ve bu suret ile mürşidden bu feyiz müride de geçer. Nasıl ki iki ayna karşılaştırıldığında birindeki diğerine aksetmeye başlar aynı şekilde bu teveccüh neticesinde (sebebiyle) mürşidin hali müridine akseder.

Halvette zikrullah ile meşgul olurken, diliyle gönlünü şeyhinin gönlü karşısında tutmalı ve gözlerini yumduğu zaman basiret gözü ile şeyhinin suretine doğru teveccüh eylemelidir. Şeyhin suretini, hayalinden hiç ayırmamalıdır. Suret gözünü asla açmamalı ve hiçbir şeye bakmamalıdır.

Talibin, şeyhinin suretine teveccühünde birçok faydalar vardır. Bu faydalardan en önemlisi, şeyhin gönlüne feyz-i ilâhîden zâhir olan her şey ve sırlardan hâsıl olan şeyler, şeyhinin gönlünden müridin gönlüne fâiz olur (akar) ve ona sirayet eder.

"*Marifetname*" adlı eserde İbrahim Hakkı buyuruyor: "Mürşidi kâmile yapılan râbıtanın neticesinde mürid şeyhinde fâni olur, o şeyh ki müridini fenâ fi'r Resul'e vasıl eder, oradan da fenâ fillâh makamına erer."

Siyalkuti (r.hm) "*Haşiyet-i Abdulğafur*"'a yaptığı haşiyenin başında tasavvuf terminolojisinde fenâ kelimesini açıklarken şöyle izahta bulunuyor: "Fenâ, kişide beşerî sıfatların (zâtını münezzeh tutarak) ilâhî sıfatlara tebdil olunmasıdır. Her beşeri sıfat kalktığında yerine ilâhî sıfat gelir ve bu şekilde kutsi hadiste geçtiği gibi Hakk onun işiten kulağı, gören gözü olur. Keza bu fenâ hali fenâ fi'ş Şeyh ve Fenâ fi'r Resul'de de böyledir."

Buradan da anlaşılıyor ki müride lazım olan şeyhini çok sevmektir. Allah ve Rasûlüne olan sevgisi hariç o kadar çok sevecek ki bütün mahbuplarının üzerinde

olacak. Şeyhi vesilesi ile O'na vasıl olacak ve müridden talep edilen de zaten muhabbetullahtır.

Allame Şemseddin Muhammed b. El Cezri (r.hm) duanın edeplerini zikrederken şöyle buyuruyor: "Allah'a, O'nun güzel adları olan Esmâü'l Hüsna ile dua eder, Enbiya-i Kirâm ve salihleri duasında vesile kılar."

Ebu'd-Derdâ (r.a) anlatıyor: "Rasulullah (s.a.v) buyurdular ki: "Hz. Davud (a.s)'ın duaları arasında şu da vardır: "Allah'ım! Senden, sevgini ve seni sevenlerin sevgisini ve senin sevgine beni ulaştıracak ameli talep ediyorum. Allah'ım! Senin sevgini nefsimden, ailemden, malımdan, soğuk sudan daha sevgili kıl." Ebu'd-Derdâ der ki: "Rasulullah (s.a.v) Hz. Davud'u zikredince, onu "insanların en abidi" (yani çok ve en ihlâslı ibadet yapanı) olarak tavsif ederdi. [295]

Gayesi güdülen muhabbet, zâhir ve bâtın ile alakalı olan şerîat ve tarîkat terbiyesini, terakkî ve tedennî meratiplerini (derecelerini) bilen ancak kâmil bir mürşide sahih (sağlam) bir ittiba ile elde edilir.

"*Temâmu'l Feyz*" adlı eserde İsmail Hakkı Bursevî'nin buyurduğu gibi, "Allah'a davet yolunda arif-i billah olan ulema Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e basiret üzere tam ittiba etmektedirler. Ku'an'da Allah (c.c.) buyuruyor: ("Habîbim, yâ Muhammed!) De ki: 'İşte benim yolum budur! (Ben, sizi) bir basîret (açıkça görünen bir delîl) üzere Allah'a davet ediyorum; ben de, bana tâbi' olanlar da! Ve Allah'ı tenzîh ederim. Çünkü ben (sizin gibi) müşriklerden değilim!" [296]

Peygamber Efendimiz (s.a.v) Allah yolunda olan davetini her yönden umumi kılmıştır. Ona tabi olan, arif-i billah ulema, dört mezhep imamı ve ilimde derya olmuş müçtehid derecesindekiler, delillerden hüküm çıkarmışlardır. Lakin arif-i billah

[295] Tirmizî, *Da'avat*, 74,h.no:3485.
[296] Yusuf,12/108.

olanlar bununla iktifâ etmeyerek insanları tevhîdin mertebelerine, tecrid makamlarına, zaman-mekân ve kişilerin anlayış farklılıklarını gözeterek ya işaret yoluyla ya da sözlü davet etmişlerdir. Onlar ki içtihad ile davet etme mertebelerini (derecelerini) cem etmişlerdir. Bursevî sözlerinin devamında, 'Bu mesele bu şekilde anlaşıldıysa, bir kâmil mürşide bend olmak lazım gelir. Zira kalbi ona bağlamak çok önemli bir husustur. Her kim kâmil bir mürşidi kabul eder ve onun aracılığıyla hidayete ererse Allah'ın " Hâdî" isminin silsilesine rabt olunur; her kim de kâmil bir mürşidi kabul etmez ve dalalete düşerse Allah'ın " El Mudil" isminin bukağına rabt olunur. Birinci isme mazhariyeti tam olan Peygamber Efendimiz ve ona tabi olanlardır ve bu kişilerin halleri kıyamete kadar kolay olur. İkinci ismin mazhariyeti tam olan ise şeytandır. Allah'ın kendisine tevbe bahşettiği kişiler müstesna. Lakin şeytana tabi olan ise kıyamete kadar istikamet yolundan sapmıştır. Nasıl ki namaz Kâbe'ye istikbal etmeden sahih olmuyorsa, keza bâtınî teveccüh de ancak kâmil bir mürşidin ruhaniyetine teveccüh etmekle sahih olur ki kişi bidayetinde teveccüh etmişse Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in "sırrı" 'ndan büyük bir nasip elde etmiştir. Peygamber Efendimize teveccühten nasibi bol olan kişi semâvâtı ve arzı yaratandan çokça nasiplenmiştir. Bu kişinin işleri tam olur, ma'rifeti kâmil olur, büyük mirasa müstehak olarak nihayetinde yüce dereceler elde eder. Sonra bil ki Peygamber varisi olan kâmil bir mürşid ilâhî feyzi almada bir vasıtadır. Hakikatte ise feyzin ve tesirin sahibi ortağı olmayan yüce Allah'tır. "Halife edinme" 'den hikmet ise Allah (c.c.) buyurduğu "(Ey Habîbim!) Bir zaman Rabbin, meleklere: 'Şüphesiz ki ben, yeryüzünde (insanı) bir halîfe kılacak olanım' buyurmuştu" [297] Burada kastedilen husus; halife edilenin ilâhî feyzi kabul etmede ve ilâhî emri vasıtasız telakki etmedeki kusurudur. Keza mürşidden

[297] el-Bakara,2/30.

feyiz almak, müridin ilâhî feyzi vasıtasız Allah Teâlâ'dan almadaki istidatsızlığından ötürüdür."

Bil ki yukarıda zikredilen râbıta meselesinde zâkirin, ism-i celâl zikrini bidayette gözleri kapalı olarak yapmasının mürid üzerinde çok faydaları vardır. Bu meselenin detayları "zikrin adabı" bahsinde ele alınacaktır. Kelime-i Tevhîd zikrinde, murâkabe hallerinde ve ilâhî feyzi vasıtasız almada kabiliyeti olan müride ister nefes tutularak ister tutulmayarak da olsa râbıta gerekmez hatta caiz bile olmaz. Her kim bu şartları kavrayıp idrak ederse artık hiçbir itirazı kalmaz.

On üçüncü fasıl: Râbıtanın edeblerini açıklayan fasıl

Şeyh Muhammed b.Abdullah El Hâni En-Nakşibendî "*Behcetü's Seniyye*" adlı eserde râbıtanın edebleri hakkında şöyle buyuruyor:

"Mürid, şeyhinin ruhaniyetinin kendisinden ayrılmadığına itikat etmesi lazımdır. Çünkü ruhaniyet, mekânla mukayyet değildir. Mürşidinin ruhaniyetinin tasarrufunun da Allah (c.c.)'nun tasarrufu olduğuna inanmalı, mürşidinin muhabbetine her daim devam etmeli, her halde bağlılığını devam ettirmeli, yaşadığı bazı haller yüzünden o halde temkin ehli olmadan râbıtayı terk etmemeli, çünkü râbıtayı tamamen terk etmek o halin zevaline sebeptir. Bu yaşadığı hal mürşidinin hallerinden olup müridde bir emanet gibidir."

Yine bil ki müridin ilâhî feyzi vasıtasız almada kabiliyeti varsa o takdirde râbıtaya ihtiyaç duymaz. Zira bu durumda râbıta ile meşgul olmak terakkîden inmek olup hicap mertebesini şuhud mertebesine tercih etmektir ki bu da Allah'tan yüz çevirmektir. Ancak mürşide olan muhabbetini ve bağlılığını terk etmez çünkü bu halleri devam ettirmek müşâhedeyi artırır sâliki de üns makamına yaklaştırır.

Fayda:

Yukarıda bahsedilen meselelerden de anlaşılıyor ki mürşid-i kâmilden maksat kendisine râbıta ve tevessül yapılmasına ehil olan kimsedir. O kimse ki fenâ fillâh makamından sonra bekâ makamına ulaşmıştır. Ancak ayakların kaydığı yer işte tam burasıdır. Zira bu tarîkat-ı aliyyenin bidâyeti nihâyetine, nihâyeti de bidâyetine münderiçtir. Sâlik, bekâ makamı bir tarafa daha fenâ makamına ermeden bazı haller yaşar ve şeyhi tarafından zikir telkin ettirilmesine izin verilir, nefsinin kemale ulaştığını zanneder, müridlerine de kendisine râbıta yapmalarını ister, bu durumda hem kendisi hem de ona râbıta yapanlar kaybeder. Bu durumdan Allah'a sığınırız. Mevlana Hâlid-i Bağdâdî halifesi Şeyh İsmail'e gönderdiği mektupta bütün halifelerini bu husus ile alakalı uyarmıştır. Mektubunda şu sözlere yer vermiştir: " Varlığından fenâ makamına ermemiş kişiler, sâlikleri de bu makama erdiremez". Bu meselenin detaylarını öğrenmek isteyen "*Behectü's Seniyye*" adlı esere bakabilir.

Bu meseleyi de kavradıysan bilesin ki bazılarının râbıta hakkında "tarîkatta râbıta caiz değildir" sözlerine de itibar edilmez. Zira bu söz soyut bir söz olup mesnetsizdir. Râbıta bir sıfattır ve vasf edilen ise manevî bir bağdır. Nasıl ki şüphe götürmeyecek şekilde evlatlar babalarına zâhirî (görünen) bağ ile bağlıdırlar, keza manevî evlatlar da bâtınî olarak babalarına bağlıdırlar ve onlar da vefat etmiş ve yaşayan şeyhlerdir. Bu sebeptendir ki detayları bazı eserlerde geçtiği şekilde Peygamber (s.a.v) Efendimizin evlatlarını dört kısma ayırmışlardır. Peygamber (s.a.v) Efendimiz Selmân-ı Fârisî'yi kendisine nisbet etmesini buna misal olarak gösterebiliriz. Hadisi şerifte: " Selmân bizdendir" buyurmuşlardır. [298]

On dördüncü fasıl: Tarîkatta hal ve seyr u sülûk

[298] Taberânî,6/261; Hâkim, *Müstedrek* 3/598.

Kalp ile ve nefes tutularak nefyi isbat zikri, Hızır (a.s)'dan rivayet edilmiştir. O da bu zikri Abdulhâlik Gücdevânî'ye talim etmiştir. Zât-ı celâlin hafî zikri, rahmâni cezbe ve sevginin bağı bu ümmetin en faziletlisi olan Ebu Bekir (r.a) Efendimizden varid olmuştur. Ona da Peygamber (s.a.v) Efendimiz tarafından hicret esnasında mağarada telkin edilmiştir. Binaenaleyh bu tarîkat-ı aliyyenin nisbeti Ebu Bekir (r.a) Efendimizedir. Bu yola "cezbe" ve "sevgi bağı" yolu adı verilir. Bu sebeptendir ki bu yoldaki bazı şeyhler kendilerine müntesip müridlerini cezbe ile terbiye; bazılarını ise zikir telkin ve sülûk talim ederek terbiye ederler. Cezbe ile terbiye mürid için kolaydır, zira bu uğurda zorluk, meşakket ve sülûkun uzaması gibi bir durum yoktur. Lakin cezbe yollu terbiye, mürebbi olan mürşidin tasarruf kuvvetine mebnidir ki bu zevatı kiram ise kibrit-i ahmer gibi pek nadirdir. Cezbe yollu vasıl olan mürid ibtidaya dönmez ve bilinen usuller ile sülûk etmez ise tarîkattaki durumları bilemez ve dolayısıyla müridleri ve sâlikleri sülûk, terbiye ettiremez. Şayet onları sülûk ettirmeye çalışırsa onları dinden çıkmak ile karşı karşıya bırakabilir. Bu durumdan Allah'a sığınırız. Binaenaleyh bir mürid kendisini sülûk ettirecek zâhir ve bâtın ilimleri cem etmiş, icâzet silsilesi sağlam, sahih îtikad sahibi kâmil bir mürşide intisap eder, emirlerine itaat eder ve sakındırdıklarından kaçar, halvete gözetimi altında girer. Hadis-i şerifte "Kim kırk gün Allah için ihlâsla hareket ederse hikmet pınarları kalbinden diline dökülür" buyurulmuştur.[299] Mürid halvetteki kırk gününü riyâzet, oruç, latâif zikri, şartları yerine getirilerek nefy-i isbat zikri, kelime-i tevhîd zikri ve murakebeler ile tamamlar. Kur'an-ı Kerim'de halvetin delili şu ayettir: "Ve Mûsâ ile otuz gece için vaatleştik, hem bunu on (gece daha ilâve etmek) ile tamamladık"[300]

[299] Aclûnî, *Keşfu'l Hafâ*, c. II s.224.
[300] el-A'râf,7/142.

Yine bir hadis-i şerifte: "Bir ay kadar Hira mağarasına mücavir oldum (itikâfa girdim). Mücaveretimi (itikâfımı) tamamlayınca, dağdan indim. Derken bana bir seslenen oldu. Sağıma baktım, hiçbir şey görmedim. Soluma baktım, yine bir şey görmedim. Arkama baktım bir şey görmedim. Derken başımı kaldırdım, bir şey gördüm, ama (bakmaya) dayanamadım. Hemen Hatice'nin yanına geldim: 'Beni örtün!' dedim. Derken şu ayetler nazil oldu. (Mealen): "Ey örtüsüne bürünen! Kalk! (insanları ahiretle) korkut! Rabbini büyükle, elbiseni temizle. Pislikten kaçın."[301] Bu vahiy namaz farz kılınmazdan önceydi.[302]

Davud-u Tâî, Ma'rufu Kerhî, Hasan-ı Basrî ve onların yollarından gidenler seyr u sülûk yollarını iki kelime üzerinde birleştirmişlerdir. O iki yol ise şerîata tutunma, ona tabi olma ve bütün fiil ve amellerde Hakk'ı matlup kılmaktır. Hakikatte ise bütün yollar bu esas üzerine kuruludur. Bu esas üzerine kurulu olmayan herhangi bir yol asla vuslata erdiremez. Buna rağmen mürid için gerekli olan husus da bir kâmil mürşide bağlanıp seyr u sülûk yapmasıdır çünkü sebepler âleminde yaşıyoruz. Her şeyin bir sebebi vardır. Allah'ın yeryüzündeki âdeti üzere çocuk babasının suyundan dünyaya geldiği halde bu suyu yaratan yine O ve insanı bu su olmadan da yaratır ki İsa (a.s)'ı bu şekilde mucize gereği dünyaya getirmiştir. Kur'an'da Allah (c.c): "İyilik, (bâtıl bir âdetinize binâen) evlere arkalarından girmeniz değildir; fakat iyilik, (günahlardan) sakınan kimsenin iyiliğidir." [303] Bu ayette Allah (c.c) adetlere (sebeplere) riayet edilmesine işaret buyuruyor, bunun içindir ki müridin yolun edeplerini öğrenmesi gerek, zira yolumuz baştan aşağı adabtan ibarettir, vuslata ermek de edeblere riayet edilmesine bağlıdır.

[301] el-Müddessir,74/1-4.
[302] Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy, Bed'ül-Halk 6*; Müslim, *Îman* 257,1.
[303] el-Bakara,2/189.

On beşinci fasıl: Zikrin adâbını açıklayan fasıldır

Bil ki zikrin âdâbı çoktur. İmam Şa'rani "*Nefahât*" adlı eserinde tasavvuf ehlinin, zikrin âdâbını yirmi âdâp olarak beyan ettiklerini zikreder. Bu âdâbtan beş tanesi zikirden öncedir. On iki tanesi zikir esnasındadır. Üç tanesi de zikir bittikten sonradır. Zikirden evvel ki beş edeb şunlardır:

Birincisi: Tevbedir. Tasavvuf ehlinin yanında tevbenin hakikati ise mâlâyani olan bütün söz, fiil ve irade (arzu, isteklerden) tevbe etmektir. Her kim bu tevbeyi göz ardı ederse ondan bir sâlik ortaya çıkmaz.

İkincisi: Abdest veya gusl almak.

Üçüncüsü: Sükût ederek sessiz bir şekilde beklemektir. Böyle yapmak sâlike sıdkı kazandırır, kalbini Allah ile meşgul eder, Allah'ı lafız ile değil düşünerek tefekkür eder ta ki onda Allah dışında bir havâtır kalmayana kadar.

Dördüncüsü: Zikre başlamadan önce kalbiyle kâmil olan şeyhinden himmet talep eder.

Beşincisi: Müridin, şeyhinden gelen mededin hakikatte Peygamber (s.a.v) Efendimiz'den geldiğini bilmesi lazım. Zira şeyhi onun ile Peygamberi arasında bir vasıtadır.

Zikir esnasında olan edeplere gelince:

Birincisi: Namazda oturduğu gibi görünen bir yere oturmak ve bağdaş kurmamak. Bu oturma şekli daha faziletlidir.

İkincisi: Murâkabe halinde ellerini dizlerinin üzerine koymak.

Üçüncüsü: Zikir meclisini güzel kokular ile donatıp kıyafete de koku sürmek.

Dördüncüsü: Helal olan güzel kıyafet giyinmek.

Beşincisi: Eğer mümkünse karanlık yerde zikir yapmayı tercih etmek.

Altıncısı: Gözleri kapamak. Zira gözler kapalı olunca zâhiri duyu organlarının yolları kapanır. Bu yolların kapanması kalbin ve bâtınî organların açılmasına sebep olur.

Yedincisi: Fenâ ve bekâ makamına vasıl olmuş kâmil olan şeyhinin suretini hayal eder. Zikir esnasında kalbe havâtır gelirse zikri yarıda keser şeyhine râbıtayı yeniler, ta ki havâtır kesilir, sonra zikrine devam eder. Öyleyse ayık ol! Hadimî'nin sözünde geçtiği gibi bu meseleler ince meselelerdir. Zira zikirden maksat zikredileni huzuru kalp ile zikretmektir.

Sekizincisi: Samimiyet ile Allah'ı zikretmek. Öyle ki gizli (kalbinden)ve aşikâr yaptığı iki durumdaki zikir birbirine denk olmalıdır.

Dokuzuncusu: İhlâs ile Allah'ı zikretmek. İhlâstan maksat ise müridin yaptığı amelin riyâ, şan, şöhret ve duyulmasından arındırmaktır. İhlâsla yapılan zikir zâkiri sıddıkiyet derecesine yükseltir.

Onuncusu: Zâkir, zikir esmalarını kendi nefsine göre seçmez, şeyhinin telkin ettiği esma/zikir dışına çıkmaz.

On birincisi: Kelime-i tevhîd, "Lâ ma'bûde, Lâ maksûde, Lâ mevcûde illallâh" esmâlarının manalarını huzuru kalp içinde tefekkür eder. Ancak fenâ makamına ulaşmamış kimse "Lâ mevcûde illallah" esmasının murâkabe/tefekkürünü yapamaz. Yine mürid, ulaştığı müşâhede ve manaları şeyhine arz etmeli ki ona gerekli âdâbı öğretsin.

On ikincisi: Zikir halinde Allah dışında bütün varlığın kalpten nefyedilmesi/boşaltılması. Zira Allahu Teâlâ gayurdur, kulunun kalbinde kendisi dışında varlığın bulunmasını sevmez.

Mürşidin mürid ile Rabbi arasında terbiyede müdahalesi/belirleyiciliği olmasaydı havâtırın izalesi/defedilmesi için müridin mürşidine râbıta yapması şart koşulmazdı. Keza kelime-i tevhîd zikrinde "nefiy" "Lâ ilâhe illallâh" kısmında kalpten bütün mâsivâları nefyeder ta ki "isbat" "illallâh" kısmında kalpte tesir bırakarak bütün azalara tesiri sirayet eder.

Zikirden sonraki edebler ise üçtür:

Birincisi: Zikir bittiğinde sükût edip oturur, huşu ve huzur-u kalb ile varidin gelmesini bekler. Müridin otuz sene riyâzet ve mücâhede ile kazanamayacağı vâridi bir lahzada (anda) kazanabilir ve varlığını imar (ihya) eder. Zikir sonrasında buna riayet etmez ise gelen vârid uğrar fakat müridi es geçip gelen varidde de hiç bir nasibi olmaz.

İkincisi: Mürid kendisini ve nefesini tutar, öyle ki yedi uzun yavaş nefes alır, bu sayı üzerine artırmaz, her nefesi de bir önceki nefesten daha uzun tutarak tahammülünü zorlar. Tasavvuf ehli bunun gerekliliği üzerinde ittifak etmiştir. Zira basiretin nurlanması, perdelerin kalkması, şeytan ve nefsin havâtırının def olunması için bu yol (metot) seri bir yoldur.

Üçüncüsü: Mürid zikir sonrası su içmemeli. Zira zikir, zâkirde yanma, iştiyak ve coşma meydana getirir ki bu durum da zikirden ümit edilen en büyük matluptur. Zikir sonrası içilen su aşkı, heyecanı ve yangını söndürür. Zâkir bu âdâba riayet etmeli ki neticelerini görebilsin. Allah daha iyisini bilir.

Letâifin yerleri

Şey İsmail Hâlidî, letâifler hakkında buyuruyor, "Kalp letâifi Âdem (a.s)'ın kademi altındadır. Ruh letâifi Nuh ve İbrahim (a.s)'ın iki kademleri altındadır. Sırr letâifi Musa (a.s)'ın kademi altındadır. Hafî letâifi İsa (a.s)'ın kademi altındadır. Ahfâ

letâifi Hz. Muhammed (s.a.v) kademi altındadır. "*Miracu's Sa'ade*" adlı eserde şeyh Muhammed Muinuddîn Urvetu'l Vuska Muhammed Ma'sum'dan naklen şöyle buyuruyor: " Kalbin nuru sarı, Ruhun kırmızı, Sırr'ın beyaz, Hafî'nin rengi siyah, Ahfâ'nın ise yeşildir. Yansıtan göze alındığında bu tanımlama böyledir. Zira suyun rengi kabın rengini alır.

On altıncı fasıl: Nefiy isbat meselesi ve şartlarını açıklayan fasıldır

Evliyâullâh'ın beyan ettiği şekilde müride telkin edilen "Lâ ilâhe illallâh" Kelime-i Tevhîdi nefy-i isbat ile yapılır. Âdâbı şöyledir: Dil damağa yapıştırılır, nefes göbeğin altında hapsedilir, sonra tahayyül ederek dimağın sonuna kadar "lâ" çekilir. Oradan "ilâhe" sağ omuza, "illâllah" da kalbe aktarılır. Kalp, şeklini ve yerini bildiğimiz, sol memenin iki parmak altındaki yerdir. "İllallâh" lafzı bütün kuvvetiyle kalbin en derin hücrelerine şiddetle indirilir. Ve harareti de bütün vücûdu saracak derecede kalbe intikal eder.

"Lâ ilâhe" derken bütün mâsivâ, yani Allah'tan başka kalbinde ne varsa hepsini çıkarıp temizlenir. Her şeyin fâni ancak Hakk'ın bâki olduğu hakîkatine erilir.

"İllâllah"ı söylerken de Cenâb-ı Hakk'ın Zâtının bekâsı, bâki olanın ancak O olduğu kalbe nakşedilir. Bu, bütün letâifiyle yapılır. "Lâ ilâhe illâllah"ın aslî harflerle yazısının şekli düşünülür, manası mülâhaza edilir, Allah'ın zâtından başka maksat yoktur. O'ndan gayrı arzumuz olmadığını bilmek, O'ndan başka maksut ve mâbudumuz olmadığını söylemekten daha şümullüdür. Çünkü her mabut aynı zamanda maksuttur. Aksi olmaz. Ve sonunda kalp ile "Muhammedur Rasûlullah" denilir. Bunu söylerken, Rasûlullah'a ittiba etmeye kendini şartlandırır.

Bunu böyle tamamladıktan sonra nefesinin kuvvet derecesine göre bunu tekrar eder; bırakırken tek sayıda bırakır. Buna vukuf-i kalbî denir. Her nefesini salmadan

önce (İlâhî ente maksûdî ve ridâke matlûbî/ Allah'ım maksûdum sensin matlûbum da rızâ-i ilâhîndir) der. Bundan maksat nefes alma arasında gelmesi muhtemel olan tefrika ve vesveseyi def etmiş olmaktır.

Biraz istirahat edince diğer bir nefesle tekrar başlar. Fakat iki nefes arasında gaflet etmemeye bilhassa dikkat eder. Tahayyülünü aynı haliyle devam ettirir. Nefy-i isbata devam edebilmesi için bu zarurîdir. Sayı yirmi bire ulaşınca neticesi görülür. Bu da kendisinin fânî olduğunu anlayıp Hakk'ın mutlak Bâkî olduğu hakikatine ermektir. Nefy-i isbat zikri, şartlarına riâyet edilerek yapıldığı takdirde ve sâlikin istidadına göre az veya çok bir zaman sonra sâlikteki tevhîd akidesi nazârî olmaktan çıkar ve hakîkate intikal eder. Basiret gözü açılmıştır. Nereye baksa Allah Teâlâ'nın tecellisinin nûrunu müşâhede eder.

Kâbiliyeti cezbe halinin başlangıcına tahammül edecek olan kimse yukarıda anlattığımız ilk zikir şekline devam etmelidir. Sülûke istidâdı olan da bu iki şekilde zikre çalışsın. Her ikisi de kalp ile yapılır.

Eğer buna hakkı ile çalışır, nefyedilecek olanı nefyeder, isbat edilecek olanı isbat ederse neticesi görülür. Murâkabeye başlayacak hale gelir.

Eğer nefy-i isbatın neticesi görülmediyse âdâbına riayet edilmemiş demektir. Maksadın husulü için sözü işine uygun olarak tekrar başlasın. İnancıyla ve ameliyle zikrettiğine göre olmaya çalışsın. Kendini yoklasın: Mâsivâdan bir maksudu vardır. Eğer Allah'tan değil de yaratıklardan bir şey bekliyorsa yalancı durumundadır.

Kabiliyeti, cezbe halinin başlangıcına tahammül derecesinde olan kimse, yukarıda anlattığımız ilk zikir şekliyle çalışsın. Sülûka istidadı olan da bu iki şekilde zikre çalışsın. Her ikisi de kalp ile yapılır.

Şeyh İsmail el- Hâlidî buyurmuştur ki: Nefy-i isbat yaparken dokuz şarta riayet etmek lazımdır.

1. Habs-i nefes (Nefesini tutarak) zikretmek
2. Lâilâhe illallâh zikrinin nakşını sadırda tefekkür etmek
3. Kelime-i Tevhîdin manasını düşünüp anlamak
4. Kelime-i Tevhîdi mülâhaza edip kalbin zikre tam manası ile iştirakını sağlamak
5. Kelime-i Tevhîdin manasını bütün letâife tesir edecek şekilde darbetmek
6. Vukûfu'l-kalb: Kalbten Allah'tan başka her şeyi çıkarmak
7. Vukûfu'l-adedî: Sayının tek olmasına riayet etmek
8. Sonunda Muhammedu'r Rasûlullah diye bitirmek
9. "Rücû" ilâllâh (İlâhî ente maksûdî ve rıdâke matlûbî) "Dönüş Allah (c.c)'yadır" demek

Zikrin bu şeklini Hâce Abdulhalik Gucdüvanî, Hızır (a.s)'dan almıştır. Hızır (a.s.) onun suya dalmasını emrederek zikrin bu şeklini öğretmiştir. Suya dalmasını emretmesinin sebebi, habs-i nefesi kolay yapabilmek içindir. Çünkü başlangıçta en ihtiyatlı yol budur.

"*Mi'racu's-Seâde*" kitabında demiştir ki: "Şeyhimiz bize zikrin bu seklini yapmamıza izin verdiği zaman "İllallâh"ı omuzdan çıkarıp kalbe verirken bu hayali vuruş esnasında başımızı biraz hareket ettirmemizi söyledi. Bu, onun tesirini meydana çıkarır." Yine ondan işittik: "Bu zikri sâlik yaparken yirmi bir yahut yirmi üç sayısına ulaşıncaya kadar manasını düşünmeden yapar. Bunu yapmaya sadece bir nefeste muktedir olabilir. Yine sayıyı takibi parmak veya tesbih ile yapmaz, ezberinden takip eder. Bu dereceye geldiği zaman ona manayı düşünmesini ve zikri birinci yol üzere

devam ettirmesini emreder. Bir nefes habsinde söylenen sayıya ulaşıncaya kadar böyle devam eder. Bundan sonra bu zikre devam ederse çok güzel olur ve neticesi görülür. Ancak bunu emredilen miktarı yapmakla en az miktarını yerine getirmiştir. Bundan sonra Allah'tan başka her şeyi gönlünden çıkarır."

Şeyh İsmail el- Hâlidî 'den işittik, söyle buyurmuşlardı: "Sayıya riayet hafıza ile yapılacaktır, parmakla veya tesbih ile değil." Kendisine, "zikir çokluğundan dolayı habs-i nefesle yapılamazsa ne yapmak lazımdır?" diye sorulduğunda buyurdular ki: "Nefesini bırakıp yukarıda anlatılan zikre habs-i nefes yapmadan devam eder. Bu da aynı şekilde faydalıdır."

Yine şeyh İsmail el-Hâlidî buyurdular ki: "Zikredilen bütün himmetini toplar. Bu büyük amel sayesinde Allah'tan başka ne varsa hepsinden alakasına keser. Ve gönül evini temizler."

Muhammed Ma'sum'a, "Nefesi hapsederek zikir yapmak bidat midir, değil midir? Müceddid İmâm-ı Rabbânî yolunda bidatin iyisi yoktur. Bu amelde bidattan kurtulmanın çaresi nedir?" diye sordular cevap olarak buyurdular ki: "Bu zikri Abdülhalik Gucdüvanî'ye öğreten Hızır (a.s)'dır. Onun amelinin bidat olmasına hükmedilemez. Zikir haddi zatında güzel ve sünnettir. Ancak nefesi hapsederek zikir yapmak hususunda ilk asırda bu şekilde zikir varid olmadıysa bu bidat kapsamına girer ve yasaklanır. İmâm-ı Rabbânî'ye nefyi- isbat zikrinin nefy kısmında gayra teveccüh etmenin (vahdete) birliğe aykırı mıdır diye sorarlar. Onlara cevaben: "Gayra teveccüh etmekle gayrı nefyetmenin farklı şeyler olduğu, ikisinin arasındaki farkın kıyaslanamayacağı"nı söyler. Bu meselenin detayını öğrenmek isteyen "*Behcetü's Seniyye*" adlı esere müracaat edebilir.

Murâkabe

Murâkabe, vuslata ermek için müstakil bir yoldur. Sâlik, Allah (c.c)'nun bütün hallerine muttali olduğunu bilmeli. Hadis-i şerifte geçtiği gibi: "İhsan senin Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk yapmandır; sen O'nu görmesen bile O seni görüyor." [304]

Hadisin birinci cümlesi müşahede kısmına, ikinci cümlesi ise murâkabe kısmına işaret etmekte. Şerif Cürcânî buyurdular ki; "Murâkabe, kulun bütün halleri ve amellerine Yüce Yaratan'ın her daim muttali olmasını bilmesidir." Allah (c.c) buyurdular: "Şüphesiz ki Allah, sizin üzerinizde tam bir gözeticidir."[305] Yine denildi ki murâkabe, Feyyaz'dan (Allah'tan) feyiz beklemektir. "*Câmiu'l Usûl*" adlı eserin haşiyesinde Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî : "Sâlikin murakebeye tam mücâhedeyle devam etmesi neticesinde murâkabe mertebesinden müşâhede mertebesine geçer. Zira mücâhede müşâhedenin tohumudur. Her kim istidat (kabiliyet) arazisine mücâhede tohumunu ekmezse tecellilerde müşâhedeyi elde edemez (biçemez)."

Ey sâlik! Bil ki, murakebede ne zikir, ne de mürşid râbıtası vardır. Tam bir inkisâr, acziyet mâsivâ türü havâtırdan gönlünü tasfiye ederek Zât-ı Celâl'e dâimî teveccühte bulunur.

Tasavvuf büyüklerinden Cüneyd-i Bağdâdî'ye murâkabeyi yani kalbi dünyevî düşüncelere karşı koruma ve kontrol etme işini nereden öğrendiği sorulunca şöyle cevap vermişti: "Benim murâkabe konusunda üstadım bir kedidir. Bir gün bir kedi gördüm. Bir deliğin önünde pusuya yatmış, fareyi gözetliyordu. Avına öyle bir yönelmişti ki hiçbir âzâsı oynamıyor, hatta tek bir kılı dahi kıpırdamıyordu. Hayretler içinde onu seyrederken birdenbire gönlüme bir nida geldi. Diyordu ki: 'Ey düşük himmetli! Ben senin maksudun olmakta bir fareden eksik değilim. O halde sen de beni

[304] Buharî, *Tefsîr,* 31-2; Müslim, *Îman*, 5, 7.
[305] Nisa,4/1.

talepte bir kediden aşağı kalma!' O zamandan beri murâkabeye çok önem veririm. "Bu rivâyetin bir benzeri Ebu'l Hüseyn en-Nûrî için de anlatılır. Bil ki Allah'a kurbiyet yollarının en kısa olanı murâkabedir. Yine denildiği gibi O'na kalp ile yönelmek, bedeni uzuvlar ve salih ameller ile yönelmekten daha erdiricidir. Murâkabe, letâiflerin murâkabesi ve kelime-i tevhîd meselelerinin tafsilatını öğrenmek isteyenler "*Câmiu'l Usûl*" adlı eserin haşiyesine müracaat edebilirler.

On yedinci fasıl: Seyr u sülûkun beyanı hakkındadır

Bil ki İmâm-ı Rabbanî'nin tanımına göre seyr u sülûk; ilmî seyr ve irfânî sülûktan ibarettir. İlimdeki bir hareketten ibarettir. Düşük seviyeli ilim ve idrakten yüksek seviyeli ilme, oradan da daha yükseğe ulaşmaktır. Yani kişinin, manevî yolculukta ilerledikçe idrak ve algılama seviyesi de yükselmektedir. Ancak seyr u sülûk insana dînin (Kur'an'ın ve hadislerin) getirdiği bilgilerin dışında farklı ve zıt bir bilgi kazandırmaz. Sadece insanın Allah ve âlem ile ilgili özet olan bilgilerini detaylı, akli delillerle bildiklerini de keşfen bilinir hale getirir. Nitekim Bahâeddin Nakşibend'e, "Seyr u sülûkten maksat nedir?" diye sorulunca o şöyle cevap vermiştir: "İcmâlî (özet) olan ma'rifetin tafsîlî (detaylı), istidlâli olanın da keşfî olmasıdır."

Başkalarına göre, seyr, kalbin meyli ve inkılâbından ibarettir. Zira kalbin mekânsal hareket etmesi imkânsızdır. Seyr u sülûkun dört makamı vardır. "Seyr-i İlâ'llah", "Seyr-i Fi'llâh", "Seyr-i Ani'llâh Billâh", "Seyr-i Fil- Eşya." Yine Nakşî meşrebinin diğer kollarında bu ayırım böyledir. Nakşibendî ve Müceddidî kollarında makamların sayısı yedidir. Bu makamlar: "Seyr-i İlâ'llâh", "Seyr-i Fi'llâh", " Seyr-i Ani'llâh Bi'llâh", "Seyr-i Ale'llâh", "Seyr-i lil'llah", "Seyr-i Mea'Allah", "Seyr-i Bi'llâh". Bütün bu makamlar ilmi hareket veya kalbin meylinden ibarettir. Yine Nakşibendî kolu, kalan üç makamı dört makamın içine dâhil etmiştir. Yine demişlerdir

ki: Nefs makamları dörttür: Nefs-i Emmâre, Nefs-i Levvâme, Nefs-i Mülheme ve Nefs-i Mutmainne. Diğerleri ise makamların yedi olduğunu söylemişler, ilk dörde Râziye, Marziye ve Safiye makamlarını da eklemişlerdir. Nakşibendîler ziyade olan üç makamın aslında Nefs-i Mutmainne makamının sıfatları olduğunu beyan etmişlerdir. Demişlerdir ki kim Nefs-i Mutmainne makamına ermişse o kişi aynı zamanda sırasıyla Râziye, Marziye ve Safiye makamına da haizdir. Aralarındaki ihtilaf lâfzîdir.

Birinci makamda sâlike havf ve recâ galip gelir.

İkinci makamda kabz ve bast halleri galip gelir. Bu iki hal sâlike havf ve recâ makamından terakkî etmesiyle gelir. Ârif kimsenin kabz hali bidayetteki sâlikin havfı gibidir. Kabz ile havf, bast ile recâ arasındaki fark şudur: Havf geleceğe ait bir hususla ilgili olur. İlerde arzu edilen bir şeyi elden kaçırma veya sakınılan bir duruma maruz kalma endişesinden doğar. Recâ için de durum böyledir. Yani gelecekte elde edilmesi arzu edilen bir şey hakkındaki ümide veya sakınılan bir şeyin ortadan kalkması emeline, hoşa gitmeyen bir durumun sona ermesi temennisine recâ adı verilir. Kabz ise gelecek zamanda değil, şimdiki zamanda, halde hâsıl olan bir mâna ile ilgilidir. Bast da öyledir. Havf ve recâ sahibi, bu halde bulunurken kalbi gelecek ile alâka halindedir. Kabz ve bast sahibi ise, içinde bulunduğu zamanda onu, galebe ve hükmü altında tutan vârid sebebiyle vaktinin esiridir.

Sonra sûfîlerin hâllerinin farklı oluşuna göre kabz ve bast durumundaki vasıfları da değişik olur. Meselâ, bazı vârid (feyz, ilham) kabz hâlini icabettirir, fakat kabz hâli tam ve kâmil olmadığı için bu durumda bulunan sâlik, kabzın dışında kalan başka şeylerle de meşgul olur. Kabz hâlinde bulunan bazı sâlikler ise, bu durumda iken kendilerinin kabz hâline geçmelerine sebep olan vâridden başkası ile ilgilenmezler,

ilgilenmeleri caiz değildir. O sebeple sâlik kendine gelen vârid ile tamamen kendinden geçmiştir. Nitekim sûfilerden biri: Tutukluk ve kapalı olma hali bende dâimîdir. Başka bir şeyle meşgul olmam caiz değildir, demiştir.

Bast hâlinde olan kimse için de durum böyledir. Bazan sâlik bast hâlinde iken halk ile ilgilenecek durumda olur. Eşyanın birçoğu onu sıkmaz. Bazan ise hiç bir hal kendisinde tesir icra etmeyecek derecede bast halinde olur. Bazen keder ve elem yüzde yüz olur, bazen bu nisbet düşük olur, o zaman kederle birlikte neşe de bulunur, fakat keder gâlip olduğu için sâlik kabz halindedir denilir. Bast hâli için de durum böyledir. Ârif kimse bast halinde kabz halindeki durumundan daha ziyade korkar çünkü bast halinde nefsini koruması müşkül ve zordur. Dolayısıyla ayık ol!

Üçüncü makamda heybet ve üns galip gelir. Bu iki hal kabz ve bast halinin üstündedir. Heybetin muktezası gaybettir; ünsün muktezası ise sahv ve ayıklıktır.

Dördüncü makamda sekr hali sahv haline galip gelir. Yine sekr halinde kuvvetli vârid vardır o da lezzet alma neşe ve coşkunluk verir. Bu hal gaybet halinden daha kuvvetlidir. Sahv halinde ise gaybet halinin izalesi neticesinde duyu hassaları (organları) yerine gelir.

Beşinci makam telvîn ve temkîn makamıdır. Telvîn-Temkîn: Renkten renge girme ve mekân tutma anlamlarında Arapça iki kelime. Telvîn, bir halden diğer hâle geçmeyi veya bir makamdan diğer bir makama atlamayı ifade eder. Temkîn ise, istikamette derinleşmek ve sabitleşmek anlamına gelir. İkisi birbirinin mukabili gibidir.

Telvîn hal ehlinde, temkîn ise makam sahiplerinde olur. Hal ve makam arasında bir takım farklar vardır:

1. Hal, şimşek gibi değişkendir, makam sabittir.

2. Hal, çift çift gelir, mesela hüzn-sürûr, kabz-bast gibi. Makamda, bu çift çift gelme durumu söz konusu değildir.

3. Hal, vakte bağlıdır, vekil gibidir, sahibinin elinde değildir. Makam, kesb sonucu ortaya çıkar.

4. Bulunulan makamın tam hakkı verilmeden bir üste çıkılmaz, halde ise bu durum yoktur.

5. Her makamın başlangıç ve bitişi, ayrıca bu ikisi arasında çok sayıda halleri vardır. Yani makam, kaplam; hal, içlem durumundadır.

Sâlik yolda olduğu müddetçe Telvîn sahibi olur zira o bir halden diğer hale terakkî eder, bir vasıftan diğer bir vasfa intikal eder. Vuslata erdiğinde ise Temkîn ehli olur. Altıncı makam Mekin-i Muhkem makamıdır.

Yedinci makam fenâ ve bekâ makamıdır.

Fenâ kötü vasıların sâlikten düşmesi; bekâ ise güzel huy/ahlak ve vasıfların onda sebat bulmasıdır. Yine fenâ iki türdür. Birinci türü: Daha önce de geçtiği üzere riyâzeti çokça yapmak. İkincisi ise: Ne mülk ne de melekût âlemini hissetmemek. Bu da yaratanın azameti içinde istiğrak olmaktan geçer ve Hakk'ı müşâhede etmektir.

Yine bil ki seyr iki türdür. Birincisi: Uzun olan seyr. Bu da uzaklığın uzağındadır. Sırr dairesinin haricinde maksadı talep etmek ile olur. Sülûk ise manevî menzilleri ve aşamaları seyr ve kat etmektir. Sâlik bu yolla maksadına makamları geçerek ulaşır. Bu ise ancak riyâzet ve mücâhede, makamlara vakıf bir şeyhe hizmet ederek gerçekleşir. Veyahut sâlike Allah indinden bir keramet ve cezbe, ilâhî inâyet ve lütuf yolu ile maksada ulaşması için kendisine bu makam ihsan edilir. Allah'ın bir

ihsânıdır ki onu (kendi lütfundan rızâsına yönelen kullarından) dilediğine verir. Çünkü Allah, Vâsi' (ihsânı bol olan) dır, Alîm (hakkıyla bilen) dir.[306]

Riyâzet de nefse muhalefet ile beraber insanlardan uzaklaşıp uzlete çekilmektir. Bunun kaynağı ise Kur'an ve Sünnettir. Hadis-i şerifte: "Kim kırk gün Allah için ihlâsla hareket ederse hikmet pınarları kalbinden diline dökülür."[307] Peygamber Efendimiz (s.a.v) Hira mağarasında nübüvvet gelmeden önce bir ay süre ile vahiy gelene kadar "Yaratan Rabbinin ismiyle oku" [308] ibadete çekilmesi buna delil teşkil eder.

Bidayette riyâzet olmadan ihlâs müyesser olmaz. Zira uzlet olmadan bu hususta muvaffak olmak çok zordur, Rabbinin muvaffak kıldığı kul müstesna. Hadis-i şerifte geçtiği üzere: "Âlimler müstesna insanların hepsi helak olur; ilmiyle amel edenler müstesna âlimlerin hepsi helak olur; ihlâslı olanlar müstesna amel edenlerin hepsi helak olur. İhlâslı olanlar da büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır" [309]

Bunu bildiysen artık nefsini helak olmaktan kurtuluşa erdirmek için riyâzete ve mücâhedeye sarıl. Bunu yaparken az ye, az uyu, az konuş, insanlardan uzaklaşarak uzlete çekil, daima Hakk'ı zikret, dâimî tefekkürde bulun, daima abdest üzere ve Melik-i Allâm olandan istiğfarda bulun. Bu ameller neticesinde mürid velâyete erer. Bu hasletlere bağlı kalarak nefsini tezkiye ederek onu helak olmaktan kurtar. Allah (c.c) buyurdular: "Kim onu (nefsini) tezkiye etmişse felâha (kurtuluşa) ermiştir. Ve kim, onun (nefsinin) kusurlarını örtmeye çalıştıysa (nefsini tezkiye etmemiş ise) hüsrana uğramıştır."[310] Sır âleminin gizliliklerini bilen ve hakkında Allah'ın "İşte

[306] el-Mâide,5/54.
[307] Aclûnî, *Keşfu'l Hafa*, c. II s.224.
[308] el-Alak,96/1.
[309] Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, 2/280 no: 2795.
[310] eş-Şems,91/9-10.

onlar var ya, Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir"[311] buyurduklarından ol. Yine bununla beraber kötü ahlâklardan kurtulup güzel ahlâklar ile vasıflanman lazım. Bil ki kibirlenme, ucub, mağrurlanma, riyâ, makam-mevki sevgisi, çok konuşma, şakalaşma, insanlara süslenmek, övünmek, gülmek, sıla-i rahim ile ziyaret ve alakayı kesmek, insanların ayıpları ve kusurlarını araştırmak, tûli emel, hırs ve sû-i ahlâklar gibi ahlâklar helak edici olup maksada ulaşmada manidir. İlim, hilm, güzel ahlak, bâtın safâsı, cömertlik, tevazu, sabır, şükür, zühd, tevekkül, muhabbet, şevk, hayâ, rıza, ihlâs, sıdk (doğruluk) murâkabe, nefsi hesaba çekme, tefekkür, şefkat, mahlûkata karşı merhamet, Allah için sevmek, işlerde acele yoluna gitmeme, teenni ile hareket etmek, gözyaşı dökmek, hüzün, uzlet, gönül selameti, az konuşmak, huşu, huzur, inkisâr-ı kalp ve güzel ahlak Allah'ın da muvaffak kılmasıyla kişiyi kurtuluşa ve vuslata erdirir.

On sekizinci fasıl: Hatm-i Hâcegan

Bil ki Nakşibendî yolunun en önemli esaslardan biri de hatm-i hâcegandır. Farsça havêceh/şeyh kelimesinin çoğulu olan bu kelime "meşâyihin hatmesi" manasına gelmektedir. Yine bil ki bu mübarek hatmenin şartları vardır. Bu şartlara gelince: Yolumuzda olmayan yabancı ve tüysüz bir kimse düzenin ahengi için hatmeye katılmaz. Hadiste geçtiği gibi hatme esnasında kapılar kapatılır. Hatmenin de âdâbları vardır. O âdâblar: Gözleri yummak, hatmenin başında yirmi beş kere "estağfirullâh" çekmek, teverrük ederek oturmak. Bu oturuş, iki diz üzerinde oturur iken sağ ayağı sol ayağın üzerine koyarak oturmaktır. Râbıta-i şerif yapmak.

Hatmenin rükünleri ise:

Zorunlu olmamakla birlikte, ortam ve zaman müsait ise gözler kapatılarak, râbıta ile birlikte kalbe nazar edilir.

[311] el-Furkan,25/70.

7 adet Fâtiha sûresi okunur.

100 adet salavât-ı şerîfe okunur.

79 adet Elemneşrahleke sûresi okunur.

1001 adet İhlâs sûresi okunur.

7 adet Fâtiha sûresi okunur.

100 adet salavât-ı şerîfe okunur.

Katılanlardan birisi bir aşr-ı şerîf okur.

Hatm-i hâcegânı icra ettiren tarafından dua yapılır. Duada hâsıl olan sevap öncelikle Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in ruhuna, sonra âlinin, ashâbının, evliya ve meşâyihi kirâmın ruhlarına hediye edilir. Hatme sevabı hediye edilirken büyüklerimizin isimlerinin neden geçtiğine gelince, Tayfuru Bistâmî, Ebu'l Hasan Harakânî, Yusuf Hemedânî, Abdulhâlik Gücdevânî, Muhammed Behâeddîn Nakşibend bu hatmeyi önemli işlerinde hep okurlardı. Bela, musibet ve zorlukların def-i için de bu hatmeye önem verirlerdi. İhtiyaçların giderilmesi, arzu edilen şeylerin elde edilmesi, belanın def-i, düşmanların ve hasetçilerin bozguna uğraması, derecelerin yükseltilmesi, kurbiyetin hâsıl olması ve tecellilerin zuhur etmesi hususunda yukarıda silsilede adı gecen Hakk dostları bu hatmenin okunması konusunda ittifak etmişlerdir. Hatmenin bu tertip üzerine icra edilmesi kabul görmüş her gün bir defa veya birden fazla kere devam etmişlerdir. Hatta Lafzı Celâl ve nefy-i isbat zikrinden sonra Nakşibendî yoluna mahsus bu hatme en yüce ve en faziletli rükün olarak addedilmiş. Meşâyihten mededde bulunan kimselere bu virdin bereketi hürmetine Allah'ın inâyeti ve izniyle çeşitli belalar onların hürmetine def edilmiş. Ebu Su'ûd bunu böyle zikretmiştir. Yine Ebu Said Muhammed Hâdimî hatmeden sonra silsileyi okumanın çok faydaları vardır, demiştir. Ebu Said Muhammed Hadimi:

“Evvelinde istiğfar okumak; günahlardan temizlenmek, havâtırı def etmek ve ‘Rabbinizden mağfiret isteyin (ki günahlarınızı örtsün.) Sonra ona tevbe edin, (günahlarınıza pişman olup O’nun yoluna dönün ki,) sizi tâyin ve takdir edilmiş bir müddete kadar, güzel nimetlerinden faydalandırsın’ [312] ayeti celîlesine ve ‘Her derdin bir dermanı var, günah dertlerinin dermanı da istiğfardır.’ Hadis-i şerifine imtisal içindir” demiştir. [313]

Fatiha’yı okumak ise Kur’an’ın başı ve sebu’l mesânî olduğu ve nazil olan yedi semâvî kitabın sevabını elde etmek içindir. Ve hadis-i şerifte geçtiği gibi Hüseyin’den (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Cenâb-ı Hakk gökten yüz dört kitap indirdi. Bunların yüzünün bilgisini, Tevrat, İncil, Zebur ve Furkân’a koydu. Sonra bu dört kitabın taşıdığı ilimleri Furkân’a (Kur’an’a); Furkân’ın ilimlerini, Mufassal sûrelere; Mufassal sûrelerin ilimlerini Fâtiha’ya koydu. Kim Fatiha Sûresi’nin tefsirini bilirse, Allah’ın indirdiği bütün kitapların tefsirini bilmiş olur. Kim Fatiha Sûresini okursa, sanki Tevrat, İncil, Zebur ve Furkân'ın tamâmını okumuş gibi olur.” [314] Salavâtı şerifeyi yüz defa okumak kelime-i tevhîd ile beraber, varlığın hakikat mertebelerine muvafıktır ve bu şekilde başlangıçta salavât ile başlanmış olur. İbn Mende’nin Cabir (r.a)’den rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Her kim Bana yevmiye (günde) yüz salavât getirse, Cenâb-ı Allah, o kimsenin yüz hacetini kabul eder, yetmiş haceti ahiret, otuz haceti de dünya hacetlerinden reva eder, sıkıntılarını kaldırır.” [315]

[312] el-Hûd,11/52.
[313] El Kârî, *Mirkâtu’l Mefâtîh şerh Mişkâtu’l Mesâbîh*, h. no:4515.
[314] Muhammed b. Ali b. Muhamed Şevkânî, *Fethu’l Kadîr*, Beyrut, Dâru’l Kutubi’l İlmiyye, 2007, Fatiha suresi tefsiri bahsi.
[315] Beyhakî, *Şuabu’l İmân*, c.3 h. no:111.

İnşirah suresini yetmiş dokuz defa okumak kalbin inşirah (gönlün açılmasına) sebep olur. Hadis-i şerifte "Kim İnşirâh sûresini okursa, sanki ben elemli iken bana gelip, beni ferahlandırmış gibi olur". [316] "*Ruhul Beyan*" tefsirindeki rivayette: "Elem neşrah leke suresini okuyan kimse, sanki beni kederli bulduğumda bana gelmiş ve beni o kederden alıkoymuş olur". Bazıları bu surenin tilavetinin; işlerde kolaylık rızıkta genişlik, sıkıntıların giderilmesi ve gönlün açılması sırlarını ihtiva ettiğini söylemişlerdir.

Bin İhlâs-ı şerif okumanın hikmeti.

Bin (1.000) İhlâs-ı şerif okumak, Allah Teâlâ'nın 100 ismine muvafakattır. İhlâs-ı Şerif'in fazileti, Fâtiha-i Şerife'nin fazileti gibi sayılamayacak kadar çoktur. Enes (r.a.) anlatıyor: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Kim 1.000 defa İhlâs suresini okursa, nefsini Allah Teâlâ'dan satın almış ve Allah'ın hâs kullarından olmuştur."[317]

İbn Neccar, Hz. Enes'den (r.a.) naklediyor: "Cebrâil (a.s.) bana hoş surette müjde ile geldi de, 'Yâ Muhammed, Allah Teâlâ sana selâm buyurdu ki, her şeyin bir nesebi var, benim nesebim de İhlâs suresidir. Ümmetinden her kim (hayatta iken) bu sûreyi bin (1.000) defa okur da bana gelirse, sancağımı ona verir, Arş'ımda ikamet ettirir ve azaba müstehak olan 70 kişiye şefaat ettiririm. 'Her nefs ölümü tadacaktır'[318] emrim olmasaydı, o kulumun ruhunu kabzetmezdim."

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdular: "Kim namaz abdesti gibi abdest aldıktan sonra, 'Kul huvallahu ahad' suresini Fatiha ile başlayarak, yüz defa okursa, Allah Teâlâ her harfi için on sevap yazar, on günahını siler, on derece yükseltir.

[316] Zeyla'î, Râzî'nin *Terğîb*'inde "Mürsel" rivayetle.
[317] Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacülarifin b. Ali El-Münâvi, *Feyzü'l-Kadir*, Beyrut, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, 2012, c. 6, s.203 h.no: 8953.
[318] Âli İmrân, 3/185; el-Enbiyâ, 21/35; el-Ankebût, 29/57.

Cennet'te ona yüz saray bina eder ve Kur'an-ı Kerim'i 33 defa okumuş gibi olur ve onu şirkten uzaklaştırır; melekleri toplar, şeytanları kaçırır ve Allah Teâlâ ona nazar edinceye kadar o Rabbini unutmaz. Cenâb-ı Hakk ona nazar edince de azap etmez." [319] Keza "*Hazinetü'l Esrar Celiletü'l Ezkar*" adlı eserde böyle geçmiştir.

Hatmede cemaat kalabalık ise hatme yaptıran şeyhin sağ tarafında oturan yedi kişiye fatiha okutulur, keza hatmenin sonunda şeyhin solunda oturanlar yedi fatiha okur ki böylece halkada oturan herkesi kapsamış olsun. Hatmenin sonunda yüz defa salavat-ı şerife getirmek Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in isimlerine ve hatmenin başlangıcına ve iki namaz arasında olmasına muvafıktır. Cabir (r.a)'ın rivayet ettiği hadis-i şerifte geçtiği ve Ebu Süleyman Ed- Dârânî'nin dediği gibi: *Delâil-i Hayrât*'ın birinci faslında bildirildiğine göre, Ebu Süleyman Dârâni demiştir ki: "Her kim Allâh'tan bir hacet isteyecekse Rasûlullâh Efendimize (s.a.v.) çok salavat getirsin sonra Allâh'tan hacetini dilesin ve duasını yine salavat ile bitirsin; zira Allâh Teâla her salevâtı kabul eder, aralarındaki duayı bırakmayı keremine yakıştıramaz". [320] Fâsi de *Delâil-i Hayrât*'ı şerh ederken şunları söylemiştir: "Bazı âlimlere göre Ebu Süleyman'ın sözü şöyle tamamlanır: Amellerin hepsinde kabul edileni ve edilmeyeni vardır, bundan yalnız salavât müstesnadır. Çünkü o makbuldür reddedilmez." Sonunda aşrı şerif okumak teberrük ve hatmeyi Kur'an ile bitirmek içindir. En sonundaki duadan maksat ise, amellerin kabul ve hâcetlerin /ihtiyaçların kazasıyla (yerine gelmesiyle) umûmî ve hususi bela ve musibetlerin def ve izalesi içindir. Allah (c.c)'ın buyurduğu gibi: "Rabbiniz buyurdu ki: 'Bana duâ edin, size icâbet edeyim (duânıza

[319] İbni Adiyy ve Beyhakî (r.h) Hz. Enes'den (r.a.) rivayet etmişlerdir. Seyyid Muhammed Hakkı, *Hazinetu'l Esrâr*, (Terc. Celal Yıldırım, İstanbul, Demir Kitabevi,2013).
[320] Süleyman El Cezûlî, *Delâil-i Hayrât*, Terc. İbrahim Tozlu, (İstanbul, Semerkand Yayınları,2015) Birinci Fasıl.

cevap vereyim)![321] Bu hatmenin özellikleri çoktur. Risâleye sığmayacağından bu kadarıyla ihtisar eyledik. Hatmenin başında halkayı yöneten şu duayı okur:

Bismillahirrahmanirahim

Elhamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn.

Elhamdu lillâhi hakka hamdihî ve senâihî ve's-salâtu ve's-selâmu alâ hayri halkihî Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ecmaîn.

Ey kapıları açan, ey sebepleri hazırlayan, ey kalpleri istediği tarafa çeviren, ey yolunu şaşıranlara yol gösteren, ey yardım isteyenlere yardım eden, ey mahzunları sevindiren Allah'ım. Ey Rabbim sana tevekkül ettim, Ey Rabbim işimi sana havale ettim, ey rızıkları veren, ey her şeyi açan, ey her şeyi ferahlatan, yarattıklarının en hayırlısı Hz. Muhammed (s.a.v)'e ve onun âline ve ashabına salât ve selam olsun. Bundan sonra daha önce zikrettiğimiz gibi hatmeye başlar. Hatmenin sonunda şu şekilde dua eder:

Subhâne Rabbiye'l-Aliyyi'l-A'le'l-Vehhâb

Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Salât ve selam mahlûkların en hayırlısı Muhammed (s.a.v.)'e ve onun âline ve ashabına olsun. Ey Allah'ım bu mübarek hatme-i şerîfi bizden kabul ettikten sonra, doğruluğun ve safânın kaynağı Ravza-i Mutahhara'da bulunan, vesilemiz, verâ (haramlar ve şüphelilerden sakınış) sahiplerinin en şereflisi Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) sevapların mislini bizden bir hediye olarak erdir ve ulaştır. Onun âline ve ashâbına, evlatlarına, zevcelerine, mü'minlere ve nesline, muhâcir ve ensarın (rıdvânullâhi aleyhim ecmeîn) ruhlarına ulaştır. Ey Rabbimiz yüce Nakşibendî Tarîkatının silsilesindeki sâdatlarına

[321] el-Mu'min,40/60.

ve Kâdirî, Sühreverdî, Çeşdî ve Kübrevî tarîkatlarındaki sâdatların da ruhlarına ulaştır. (Kaddesallahu esrârahum) Allah onların ruhlarının sırlarını kutsi kılsın.

Hz. Seyyid-i Kâinât Muhammed Mustafa (s.a.v.)

Hz. Ebû Bekir (ra.)

Hz. Selmân-ı Fârisî (r.a.)

Hz. Kâsım İbni Muhammed

Hz. Câfer-i Sâdık

Hz. Bâyezîd-i Bistâmî

Hz. Ebu'l-Hasen-i Harakânî

Hz. Ebû Ali-i Fâremedî

Hz. Yusuf-ı Hemedânî

Hz. Abdülhâlık-ı Gücdüvânî

Hz. Ârif-i Rivgerî

Hz. Mahmud İncir-i el-Fağnevî

Hz. Ali-i Râmitenî

Hz. Muhammed Baba Semmâsî

Hz. Emir Külâl

Hz. Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâuddîn

Hz. Alâeddîn-i Attar

Hz. Yakubu Çerhî Hisârî

Hz. Ubeydullâh Ahrâr

Hz. Muhammed Zâhid

Hz. Muhammed Derviş

Hz. Hâcegi Emkenegî

Hz. Muhammed Bâkî

Hz. İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fâruk es-Serhendî

Hz. Muhammed Ma'sûm

Hz. Şeyh Seyfuddîn

Hz. Seyyid Nur Muhammed Bedvânî

Hz. Şemsüddin Cân-ı Cânân Mazhar

Hz. Şeyh Abdullâh Dehlevî

Hz. Mevlânâ Ziyâuddîn Hâlid-i Bağdâdî

Hz. Ahmed b.Süleyman Hâlid Hasen-i Şâmî

Kutb-u zaman ve ğavsu'l-vâsilîn, sır ve aşikârda mürşidimiz Hz. Ahmed Ziyâûddîn-i Gümüşhânevî

Güzel ahlak sahibi halifesi Hz. Hasan Hilmi Kastamonî

Keza halifesi Hz. İsmail Necati Zağferanbolî, Rabbim ilmini ziyade eylesin

Fazilet ve iyilik sahibi benim de üstadım Hz. Ömer Ziyâuddîn-i Dâğistânî.

İşte bunlar silsiledeki meşâyihimizdir. Sünnet ve usulde onlara tabi olanlara ne mutlu… Allah (c.c.) onların hepsinin sırlarını takdis buyursun. Derecelerini âli eylesin, mübarek feyizleriyle bizi de hisseyap kılsın. Ya Rabbi, bizi onlara bağlı olanlardan kıl, onlar arasında say, onlar indinde bizi sevilenlerden kıl, onların ruhaniyeti ile bizi rahata erdir, onların mededi (yardımı) ile bize meded eyle, onlar arasında haşreyle ey merhametlilerin en merhametlisi. Allah'ım bu dine yardım edene yardım et, Müslümanlara yardımını kesene sen de yardımını kes. Allah'ım bu topluluğumuzu ancak günahları affolunmuş, ameli kabul olmuş ve alışverişi bereketli olarak ayır. Ey nurlar nuru. Sadırda olanları bilen Rabbim, bizi karanlıktan aydınlığa çıkar. Ya Rabbi nurumuzu ziyade eyle, bize nur ihsan eyle ve bizi nurlu kıl. Ya Rabbi

bizi hidayete ermiş ve hidayete vesile kıl. Bizi sapanlardan ve saptıranlardan eyleme. Senin sevginle seni seveni sevdir. Yarattıklarının arasından sana düşmanlık ve isyan edene bize de düşmanlık ettir. Ya Rabbi bize düşen sana dua etmektir, duamıza icabet edecek olan da ancak sensin. Ya Rabbi gayretimiz ile sana tevekkül ettik. Rahmân (Esirgeyen) Rahîm (Bağışlayan) Allah'ın adıyla. Çok yüce ve çok büyük Allah'ın himayesine sığınmaktan ve O'nun yüce kudretinden yardım dilemekten başka bir amacım yoktur. Ondan başka kuvvet ve kudret sahibi yoktur. O'na dayandım, O'na güvendim. Allah'ım bize, anne ve babalarımıza, kardeşlerimize, akrabalarımıza, meşâyih efendilerimize, bize iyilik edene, üzerimizde hakkı olana, bizden hayır dua bekleyene, bütün mü'min ve mü'minata, hayatta olan ve olmayana mağfiret et ey merhametlilerin en merhametlisi. "İzzet sâhibi Rabbim, (onların) vasıflamakta oldukları şeylerden pek münezzehtir. Ve selâm, peygamberler üzerine olsun! Ve hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."[322]

On dokuzuncu fasıl: Yolun esasları hakkındadır

Bil ki bu yolun esasları vardır. Yola giren bütün sâlikler bunu bilmeli tutunup ve gereği ile amel etmeli. Yolun esasları olan on bir esas Abdulhalik Gücdevânî'nden rivayet edilmiştir. Bu esaslardan sekiz tanesi insanları Hakk'a kavuşturan altın silsilenin onuncusu olan Hâce Abdulhalik Gücdevânî tarafından Kur'an ve Sünnet'e uygun bir şekilde belirlenmiş olup, üç tanesi ise tarîkatın zaman içerisindeki seyri içinde diğer üstadlar tarafından eklenmiştir. Nakşibendîlik bu esaslar üzerine kuruludur. Yolun sekiz esası Farsçadır, zira Mâverâünnehr ehli bu dili konuşmakta. Üçü de Arapça dilinde meşhur olmuştur. Yolun on bir esasını aşağıda açıklayacağız.

[322] Saffât,37/180-181-182.

1. Vukûf-i Zemânî

Zaman mefhumuna karşı bilinçli hale erişen sâlik, hiçbir vaktini Allah'tan gafil olarak geçirmez. Hâsılı, sâlik ilme'l yakîn (kesin bilgi) ile Allah'ın varlığını ve onun bütün amellerine muttali olduğunu bilir ve böylece kulluk çizgisini aşmaz. Ancak şimdi yaşanılan anı, yapılması gereken en hayırlı amelle doldurmamız, zikrullahla geçirmemiz halinde zamana vâkıf olmaktan söz edilebilir. Geçmiş ve geleceğe takılmadan anı değerlendirmek, özellikle geçmişi umursamamak anlamına gelmez. Vukûf-i zamanî, içinde bulunulan "şimdi"yi kaybetmemek için geçmişin muhasebesini ister. Bu muhasebe ya tevbeye ya da şükre sevk eder insanı. Gafletle, günahla geçirilen zamanlar için pişmanlık ve tevbe; huzurla, zikirle, salih amelle geçirilen zamanlar için ise şükür gerekir.

2. Vukûf-i Adedî

Sâlik, şeyhi tarafından kendisine verilen lafz-ı celâl ve nefy-i isbat zikrinde tek sayıya riayet etmelidir. Bu, sayıya riayetle beraber, hafî zikrin verilen miktarın yapılmasından ibarettir. Yoksa kendi başına bir sayı değildir. Bu, gönlü vesvese ve tefrikadan korumak içindir. Büyüklerimizden bazıları demişlerdir ki: Vukûf-i adedî zikirde şart değildir. Burada esas olan kalbin zikredilenle beraber olmasıdır. Huzur halinde bulunmasıdır ki zikrin faydası ve neticesi görülsün. Bu da, nefy yaparken beşerî varlığın yok olması, isbat yaparken de ilâhî cezbe eserlerinin doğmasıdır. Nefy hali, güneş doğarken yıldızların kaybolmasına, isbat hali de gecenin güneş doğarken kaybolmasına benzer.

3. Vukûf-i Kalbî

Zâkir, zikrederken kalbinin zikredilenden haberi olmasıdır. Zikrederken devamlı murâkabe halinde olmalı, bu halini kaybetmemeye çalışmalıdır. Zira bu durum bütün

ibadetlerde çok mühimdir. Sâdât-ı kiram hazaratı vukûf-i kalbînin zikirde şart olduğunu söylerler. Zâkir zikir anında kalbine hâkim ve sahip olmalı, oraya Allah'tan başka birinin girmesine izin vermemelidir.

4. Huş Der-Dem

Yani her nefes uyanık olmak, her nefesine sahib olmak, zâkirin zikir esnasında Allah'tan gafil olmaması demektir. Çünkü zikirden maksat zikrettiğinin mânâsını düşünerek zikredilene ulaşmaktır. Mânâsını düşünürse tecellîsine mazhar olur. Bu da ancak nefeslerini gafletle alıp vermekten kurtulmakla olur. Akıl sahibine gerektir ki alıp verdiği hiçbir nefeste gaflet etmemelidir. Her an Allah ile olmanın şuuruna ancak böyle erebilir. Ancak, nefeslerini gaflet içinde alıp vermekten muhafaza eden bir kimsenin kalbi Allah ile huzur halinde olabilir. Nefes alıp verirken kalbin Allah ile huzurda olması demek, nefesleri Allah'a itaatle ihya etmek, Allah'a ibadetle onlara hayat kazandırarak Allah'a uluştırmaktır. Kalp, Allah ile huzurda iken girip çıkan her nefes canlandırılmış ve Allah'a gönderilmiştir. Gafletle alınıp verilen her bir nefes de öldürülmüş ve Allah'a ulaşmamıştır. Nefesleri gafletten kurtarmak kalbi huzura erdirir. Huzura eren ise Hak Teâlâ tecelliyâtını her an müşâhede eder. Onun tecelliyâtı ise mahlûkâtın nefesleri sayısıncadır. Nefeslerini gafletten kurtaran kimse artık her an Allah ile beraberdir. Her an O'nun tecellîlerini görür. Gafletten kurtulup her nefes uyanık olmak çok zordur. Bunun için her gaflet hali geldiği zaman derhal istiğfar etmek gerekir. İyi ameller işlemeğe gayret ederek o gafletin bıraktığı izleri temizlemeğe gayret etmelidir. Mevlana Sadettin Kaşgari bu ölçüyü "Bir nefesten bir nefese geçerken asla gaflete düşmemek ve huzurda olmak" diye tarif ediyor. Hâce Ubeydullah da şöyle ifade ediyorlar: "Bu yolda nefesi muhafaza ve ona riayet etmeyi mühim tutmuşlardır. Gerektir ki her nefes huzur ve bilgi ile alınıp verilsin. Nefesini

koruyamayanlara yolunu şaşırmış gözüyle bakarlar." Şah-ı Nakşibend "Bu yolda terakkînin temeli nefes üzerindedir. Her nefeste hale bakmalı ve mazi ile istikbali düşünmekten uzak kalmamalıdır. Nefesin giriş ve çıkışında iki nefes arasını öyle muhafaza etmelidir ki hiçbiri vücuda gafletle girip vücuddan gafletle çıkmasın." Şeyh Necmeddin-i Kübra ise meşhur risâlesinde nefes sırrını şöyle anlatıyor: "Allah(c.c)'nun zat ismi "Ha-He" harfinden ibaret olup başındaki "Elif" ve "Lam" harfleri tarif edatıdır. İşte her nefeste bu harf ve isim cereyan eder. Sahibi ister farkında olsun, ister olmasın. O şey ki içinde O isim cereyan etmez, hayata müstehak değildir. Şu halde bütün canlıların nefes alış ve verişleri, bilen ve bilmeyen için hep O isimledir. Marifet yolcusuna düşen borç ise bu inceliği bilmek ve her nefeste Allah (c.c) ile olarak huzuru elde tutmaktır." Mevlânâ Sadettin Kaşgarî şöyle der: "İnsanın her nefes alışında bir hazîne heder olup gider. Her nefeste bilmelidir ki Allah hâzır ve nâzırdır. Kul Allah'tan hayâ edip batıl hayallerden sakınması lazım gelir. Allah (c.c) buyurdular: "Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmadı" [323]

5. Nazar Ber-Kadem:

Sâlik yolda yürürken ayaklarının ucuna bakarak yürümelidir ki gözü etrafa takılmasın. Çünkü ayaklarının ucuna bakarak yürümezse gözü etrafa takılır, bu ise kalbi perdeler. Kalpteki perdelerin çoğu birtakım resimler, suretlerdir ki bakmak yoluyla kalpte yerleşir. Bunun için sâlik yolda yürürken gözü şurada burada gezerse zikirden perdelenir. Çünkü müptedî zâkirin kalbi bir yere takılırsa kalbini meşgul eder, derhal tefrikaya, vesveseye tutulur. Çünkü kalbini muhafaza edecek kadar kuvvet kazanmamıştır. Vesvese ve tefrikaya karşı zayıf bir haldedir. Bu sebeble gafillerin yüzlerine bakmamalıdır.

[323] el-Ahzâb,33/4.

Tasavvuf büyüklerine göre gafillerin yüzüne bakmak büyük zararlara yol açar. Çünkü temizlenmiş kalpler cilalanmış aynalar gibidir. Eğer gafillerin yüzlerine bakılırsa onların katı kalplerinin kasveti, kötü huyları, bozuk fikirleri aynen sâlikin kalbine akseder. Bu ise sâlik için son derece tehlikelidir.

Sâlik, güzellerin yüzlerine de bakmamalıdır. Çünkü fitneye tutulur. Hadis-i şerifte, "Harama bakmak, şeytanın oklarından zehirli bir oktur. Bu sebeple, Allah'tan korktuğu için harama bakmayı terk eden kimseye, mükâfat olarak Allah öyle bir iman verir ki, onun tadını kalbinde hisseder." [324] buyurulmuştur. Kime bu ok isabet ederse Allah yolunda fitneye düşmüş olur. Bu sebeble sâlik bu oktan kurtulmak için gözleri yerde, yani ayaklarının ucuna bakarak yürümelidir.

Nazar-ber-kadem sözü, aynı zamanda himmet yüceliğini anlatır. Şöyle ki: Hakk yolunun yolcusu olan kâmil insan Allah'tan başkasına nazar etmez. Çünkü mâsivâdan ilgisini kesme yolundadır. Nasıl süratle koşan bir kimse sadece ayaklarına bakarsa sâlik de yarı yoldan dönmemek için zâhiren ve bâtınen Hakk'a yönelmiş olmalıdır.

Ayrıca tevazu ehli olan kimseler ayaklarının ucuna bakarak yürürler. Kibirli cahiller de dimdik ve böbürlenerek yürürler.

Yürüyüşün bu şekli, aynı zamanda Peygamber Efendimizin (s.a.v) de yürüyüş şeklidir ki O, yürürken sağa sola bakmaz, ayaklarının ucuna bakarak ve sanki yokuştan iniyormuş gibi hızlı yürürlerdi. Peygamber Efendimizin (s.a.v)'e tâbi olan sâlik de aynı şekilde yürümelidir.

6. Sefer Der- Vatan

Seferden murat aslî vatan olan ebedî yurttur. Sâlik âlemi halktan (yaratılmışlar âlemin)'den cânibi Hakk'a doğru yolculuğa çıkar. Hazreti İbrahim Halilullah demiştir

[324] Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, c.3, s.63.

ki: “Ben Rabbime gidiyorum.” [325] Zâhirî sefere çıkmak ise mürebbi (terbiye edici) olan mürşide ulaşmak içindir.

Sâlik, içinde bulunduğu manevî hali kâfî görmeyip daha güzel, daha fazla iyi amellerle dolu bir hale sefer etmelidir. Yahut bir makamdan bir yüksek makama yükselmeğe gayret etmelidir.

Ebu Osman el-Mağribî buyurmuşlardır ki: “Sâlik, hevâ ve hevesini terkedip Allah’a ibadet ve itaate dönmelidir. “Sefer der-vatan” sözünden murat, bir memleketten bir memlekete yolculuk etmek değil, insanın kendi iç âleminde Allah’a dönüş yapmasıdır. Sâlikler, bir kâmil mürşidi buldukları zaman onun her emrini yerine getirmek için zâhirî yolculukları bırakır ve onun kapısına bağlanırlar. Bâtınî yolculuklarına başlarlar. Bunlara da ancak bundan sonra mürid denilebilir.”

Şeyh Hâkim Tirmizî, sâliki zâhiri yolculuktan meneder ve buyururdu ki: “Bütün hayır ve bereketlerin anahtarları mürid olduğun yerde sabretmendedir. Mürid denilecek hale gelinceye kadar o kapıda sabredeceksin. Sen o hale gelince bereket zâhir olur. Artık sen Allah’a doğru sefer etmeğe başlamışsın demektir. Zâhirde sefer etmişsin veya etmemişsin farketmez.”

Sonra unutulmamalıdır ki meşâyıh-ı kiram hazarâtı sâlikleri zâhirî seferden menetmişlerdir. Çünkü meşakkati çoktur. Mihnetlidir. Yolculuk halinde Allah’ın rızasına muhalif iş tutma ihtimali çoktur. Sefer, farzları ve sünnetleri terketmeye her zaman müsaittir. Bu ise sâliklerin kalplerini tefrika ve vesvese ile harap eder. Kemâle eren mürşidler ise bu meşakkatlerin tesiri altında kalmayıp Allah’tan gafil bulunmayacakları için yolculuk yapabilirler. Aksine bu yolculukları onların daha fazla terakki etmelerine sebeb olur. Dereceleri yükselir. Hem yolculuğun mihnet ve

[325] Sâffât,37/99.

meşakketlerine tahammül ederler, hem de gittikleri yerlerde irşadda bulunurlar. Salih selefimiz, gönüllerinin, bir yeri vatan edinmeye meyledip insanlarla ülfetleri ilerlediği zaman, kendilerine onlardan gelen adetleri bırakıp rahatlarını terketmek, onların aşırı ülfetlerinden kurtulmak için yolculuk ederler ki kendileri için mâsivâdan sıyrılma hali tahakkuk edip yüksek makamlara ulaşsınlar.

7. Halvet der-Encümen

Yani sâlik halk arasında iken kalbi Hakk'tan bir lahza gafil olmayarak istiğrak içinde zikre devam eder. Allah (c.c.)'ın buyurduğu gibi: "(Onlar) ne bir ticâretin, ne de bir alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı erlerdir!" [326]

Elbette cemiyet içinde olmak veya yakınlık, halveti de halvetteki zikir halini de terki gerektirmez. Nitekim halvet der-encümen, "İnsanın bedenen halk arasında, işinde gücünde iken kalben onlardan ayrı, yalnız ve sadece Allah Teâlâ ile olması" demektir. Elin kârda, gönlün yarda olmasıdır. Bu esasla halvetin zâhirde değil bâtında yaşanması, kalbin halvetgâh kılınması istenmektedir.

Büyükler, halk içindeyken de Hakk ile olabilmek, tasavvuf terbiyesinden geçmiş kâmil müminlerin halidir derler. Tasavvuf terbiyesinde kemâl alâmeti keramet değil, halkın arasına girip onlarla ülfet ettiği, maişetini kendi kazandığı halde bir an bile Allah'tan gafil olmamaktır. Böyleleri "…Ayakta, otururken, yanları üzeri yatarken Allah'ı zikreden gerçek akıl sahipleri"[327] olarak övülmüş, Nur suresinin 37. ayetinde ise "Ne bir ticaret ne de bir alışverişin onları Allah'ı zikretmekten ve ibadetlerden alıkoyamayacağı" [328] haber verilmiştir.

[326] Nur,24/37.
[327] Âl-i İmran,3/191.
[328] Nur,24/37.

Böyle bir mazhariyete kavuşmak için yola yeni girenler de halvet der-encümen esasına uymaya çalışmalıdır. Bu çaba zamanla devamlı bir zikir halini kazandıracağı gibi, edebi, insanlara rahmet ve adaletle muamele etmeyi de kazandıracaktır. Çünkü kalbini zikrullahla meşgul edenler çarşı pazara çıktıklarında, en kalabalık ve gürültülü bir ortamda dahi ya hiçbir şey işitmeyecek ya da her sesi zikir olarak algılayacaktır. Kalpte Allah varsa, muamelemizi O'nun ölçüleri belirleyecek, ilâhî emirlere uygun hareket edilecektir.

Halk içinde bulunmak ve gönle almamak kaydıyla zâhirle meşguliyet, dünyadan el etek çekmemek, başkalarına yük olmadan elimizin emeğiyle geçinmek, kendi ihtiyaçlarımızı kendimiz görmek, örneklik ve tebliğ ile insanlara hizmet edebilmek için şarttır. Bütün bunlar Allah'ı zikretmeye mani olmamalıdır. Zira halk içindeyken de Hakk ile olanlar, Bakara suresinin 115. ayetinde buyurulduğu gibi "Her nereye dönüp yönelseler Allah'ın vechinin (zâtının) orada olduğunu" [329] fark edecekler, bir an bile O'nu anmaktan geri durmayacaklardır."

Zâhirde halk, bâtında Hakk ile olma prensibi, kalbi zâhire karşı perdelemeyi, sırrı gizlemeyi de gerektirir. Bu yolda şöhret ve övünme tehlikesine karşı bâtında yaşanan manevî zevkler söz ile dışa vurulmaz; hali, farklılığı yahut mensubiyeti yansıtacak özel kıyafetler tercih edilmez, halktan biri gibi görünmeye gayret edilir.

8. Yâd-kerd (Daima Allah'ı hatırlamak)

Yani sâlik huzur-u kalp ile nefy-i isbat zikrini murakabe mertbesine ulaştıktan sonra her gün belirli sayıda beş bin veya on bin aded çekmesi lazım gelir. Yine daha önce öğrendin ki sâlik bu mertebeye ulaşmadan önce kalbi zikre devam etmesi gerek.

[329] el-Bakara,2/115.

"Yâd etmek, hatıra getirmek" anlamına yâd-kerd ile Allah lafza-i celâlinin tesbih edildiği kalp veya letâif zikirleri yanında daha ziyade kelime-i tevhîd yahut nefy-i ispat zikri kastedilir. Sayı bakımından çokluğu ve sürekliliği ile huzur halini devamlı kılmak için ehlince telkin ve tavsiye edilen bu zikirlerin kendine mahsus usulleri vardır. Usul ve şartlarına riayet ederek çekilmesi halinde kalp hanesi mamur olacak, Hakk'ın tecellîsine uygun hale gelecektir. Evrâdın (virdlerin) sayıca çokluğu zikir alışkanlığını kazandırırken, usûlü de kalbi saflaştırıp temizlemektedir. Meselâ kelime-i tevhîdi, yani "lâ ilâhe illallâh" lafzını, nefesi tutarak kalbe söyletmek suretiyle yapılan nefy ü ispat zikri böyledir. Kelime-i tevhîdin "lâ ilâhe" (başkaca hiçbir ilâh yoktur) kısmına "nefy"; "illallâh" (ancak Allah vardır) kısmına ise "ispat" denir. Bu zikir çekilirken zâkir (zikreden) nefesini göbeğinin altına hapsedip tutar, gözlerini ve ağzını kapatır, dilini damağına yapıştırıp kıpırdatmaz. İç sesiyle "lâ" derken, göbek altında tutulan nefesle birlikte kalbindeki bütün sahte mabutları, kiri, pası, mâsivâyı da yukarı doğru çeker; "ilâhe" ile sağ omuz hizasından dışarı atar. Sonra "illallâh" ile nefesini şiddetle vurur gibi boşalan kalbine indirir. Böylece hem kalbin tasfiyesi, hem de oraya ilâh olarak yalnızca Allah'ın varlığının sabitlenmesi gerçekleştirilmiş olur.

Yâd-kerd, zikrullâhın usûlü ve çeşidinden ziyade sıklığını, çokluğunu yahut devamlılığını ifade eder. Fakat devamlılıktan netice alınması, usûle uymaya bağlıdır. Bu nedenle yâd-kerd esasını, zikirde usûle riayetsizlikten, zikre ara verip devamlılığını aksatmaktan, virdi ihmalden kaçınmak şeklinde de anlamak mümkündür. Zikirde ısrar ederek kalbini beytullah kılan kişi her an Allah Teâlâ ile olmanın huzurunu yaşayacak, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanacaktır. Zikrullâhın tekrar edile edile kalbe yerleştiğinin, kalbin beytullah kılındığının alâmeti, kişinin bütün âzâ ve amelleriyle, bütün

zerreleriyle her daim zikir halinde olmasıdır. Çünkü dervişin fikri ne ise zâhire yansıyan zikri de odur.

9. Bâz-geşt (Allah'a dönmek)

"Geri dönmek, bir şeyi yeniden aramaya çıkmak" anlamındaki "bâzgeşt" ile zikir esnasında belirli bir sayıdan sonra, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" cümlesinin söylenmesi kastedilir. "Ey Rabbim! Benim yegâne maksadım sensin ve talep ettiğim tek şey sadece senin rızandır." mealindeki bu Arapça cümle, kalp ve letâif zikirlerinde çekilen her yüz lafza-i celâl tesbihinden sonra, nefy-i isbat zikrinde ise iki nefes aralığında dil ile söylenir. Maksat, zikir halinde iken kalbe gelen ve havâtır denilen duygu ya da düşüncelerden yüz çevirmek, bunların kalpte yer etmesine fırsat vermemektir. Havatır olumlu bile olsa, kalbe Allah'tan gayrısını almak anlamına geldiğinden zikri zedeler, tesirsiz kılar. Şu halde bâz-geşt, zâkirin zikirdeki niyetini şu veya bu sebeple kaybetme ihtimaline karşı yeniden hatırlatma, bozulan istikametini düzeltme usul ve imkânıdır.

"İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" cümlesinin nefy ve isbat zikrinde iki nefes arasını zayi etmemek, kelime-i tevhîdin anlamını güçlendirip kalbe tevhîd sırrını yerleştirmek yahut zikredilen varlık hakkında derinlemesine tefekküre dalmak için söylendiğine dair izahlar da sonuçta zikirdeki istikametin tashih edilmiş olmasına bağlıdır. Zikir esnasında belli sayıdaki tesbihten sonra zikirdeki maksat ve matlubun dil ile ikrarı, gaflet yahut kaymalardan korunmak için yeniden en baştaki doğru istikameti hatırlama çabasıdır ve bu yüzden de "geri dönmek, tekrar ve yeniden başlamak" anlamına "bâz-geşt" diye adlandırılmıştır. Bu çaba da her hususta olduğu gibi ancak Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla semere verecektir. Dolayısıyla bâz-geşt aslında kalbimizde zikrullâhtan başka bir şey bırakmaması yahut yeniden istikamet bulmamızı

ihsan etmesi için Allah Teâlâ'ya ilticâdır. "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" cümlesi bir irade beyanı olduğu kadar bir niyazdır da. Öte yandan hiç kimse sırf kendi gayretiyle Allah'ı, O'nun şanına layık bir zikirle zikredemez. Hakiki zikre Yüce Allah'ı yine Allah ile birlikte zikretme makamında ulaşılabilir ki bunun için de Cenâb-ı Mevlâ'ya dönmek, O'nunla olmak şarttır. Kısaca zâkir, kendini zikrullahtan alıkoyan etkenlerden korunmak, zikrullâha devam için yardım istemek veya Hakk'ı Hakk ile zikredebilmek için "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" diyerek hem zikir iradesini yenilemeli hem de beş vakit namazda olduğu gibi tekrar tekrar Allah'a yönelip O'nun rahmetine sığınmalıdır. Yolun başında olanların bâz-geşt ile istikamet ve irade beyanına rağmen zikrullâhı kalbe söyletmekte sıkıntı yaşasalar bile, mürşidi taklitle zikri sürdürmeleri tavsiye edilmiştir. Taklit zamanla tahkike dönüşecektir.

10. Nigâh-dâşt (Teveccühü gözetmek)

Tasavvuf terbiyesinde maksat, usûlüne uygun yapılan devamlı zikirle kalbi beytullah kılmaktır. Bu nedenle zikrullâhtaki feyiz ve devamlılığı korumaya yönelik esaslar konmuştur. Bunlardan biri olan "nigâh-dâşt", mâsivâya yönelmemesi için bakışımızı, yani ilgi ve teveccühümüzü kontrol altında tutmak demektir. Zikri zedeleyecek ölçüde bir ilgi veya meşguliyet, sonuçta kalbe sirayet edeceğine göre nigâh-dâşt'ı, "Allah'tan gayrısına yönelmesi ihtimaline karşı teyakkuz halinde bulunup kalbi mâsivâdan korumak" şeklinde de anlamak mümkündür.

Mâsivâyı kalbe sokmamanın ilk şartı, Allah'tan gayrı ne varsa bunların hiçbirini kalbin semtine uğratmamaktır. Nefse hoş gelen, göz alıcı şeylere itibar etmemek, dünya ile lüzumundan fazla meşgul olmamaktır. Bakışımızı dışa değil kendi içimize yöneltmektir. Elbette kişi kalbi mâsivâdan korumak için kalbinin kapısını da dikkatle beklemeli, Allah'tan başka hiçbir varlığın, hiçbir düşünce ve hatıranın kalbe girmesine

izin vermemelidir. Fakat bu daha sonra düşünülecek bir tedbir olmalı, öncelikle kalbin huzurunu bozabilecek yönelişlerden kaçınmaya çalışmalıdır. Bunun için hariçte bir şey sık sık kalbi meşgul ediyorsa o şeyden kurtulmanın çaresi aranmalıdır. Tasavvuf yoluna giren bazı varlıklı kimselerin mal mülklerini vakfetmeleri bu çarelerden biridir mesela. Yahut eski dervişlerin bir lokma bir hırka tercihi ile sıradan işlere talip olması, çoğu zaman insanlardan itibar görme duygusundan kurtulma arayışının sonucudur.

Şüphesiz ki dünyanın bin bir türlü hali vardır ve üzülmek, kederlenmek, sevinmek, telaşlanmak, dünyevî bir beklentiye girmek bazen kaçınılmaz olmaktadır. Böyle durumlarda dünyanın geçiciliğini, bir rüyadan ibaret olduğunu, imtihanımızı, ahiret yurdunun ebediliğini, zikrin anlamını düşünüp bu duyguların kalbimizde hiç değilse kalıcı hale gelmesine müsaade etmemelidir. Yine de asıl olan dünyalık meselelerin kalbe hiç sokulmamasıdır. Büyükler, kısa sürelerle de olsa kalbi sadece Allah'a hasrederek zikretmeyi denemenin ve bu denemelerde ısrarın, böyle bir mazhariyete kavuşturabileceğini söylemişlerdir.

Bütün bu tedbirlere, dikkate ve kalp murâkabesine rağmen, yabancı bir duygu veya düşüncenin kalbe girmesine mani olunamamışsa, bâz-geşt esasıyla bunun orada karar kılmamasına çaba gösterilmelidir.

11. Yâd-daşt (Zikir halini korumak)

Allah'ı zikretmek, O'nun esmâ ve sıfatlarını, anlamlarını içselleştirmeden, sesli veya sessiz söylemekten ibaret değildir. Zikirde önemli olan hatırlamaktır. Hatırlamak ise bir bilinç halidir. Öyleyse Allah'ı zikretmek, O'nun varlığının ve ulûhiyetinin bilincinde olmaktır. Bu bilinç de Allah'ın rızasını ve ölçülerini gözetmeyi gerektirir. İlahî ölçüler hayatımızdaki her alanı düzenlediğine göre, hatırlamanın devamlı olması gerekir aynı zamanda. Zikir: Allah Tealâ'nın yegâne ilâh olarak kalbe yerleştirilmesi,

sürekli orada kalması ve insanın bütün davranışlarına yön vermesi için, tasavvufun hem metodu hem de hedefidir. Fakat hedefe bir kere varmak hep orada kalınacağını garanti etmez. Zirvede tutunabilmek için de çaba gerekir ki bu çabanın adı "yâd-daşt"tır.

Yâd-daşt, zikrullâhı, zikirle beytullah kılınan kalbi, ihsan mertebesini, huzur halini muhafazaya çalışmak demektir. Muhafaza edilmesi istenen kemal noktasına ulaşmak da bu zirvede kalıcı olmak da diğer esaslara her zaman uymayı gerektirir. Yani kelimât-ı kudsiyyede bir öncelik sonralık sıralaması yahut sebep sonuç ilişkisi yok; bir iç içelik vardır. Bu durum, Nakşibendiyye'de sonda yaşanacak olan, başlangıca yerleştirildiği için böyledir. Esaslara aynı anda uyulması keyfiyeti, daha en başta sâliki huzura erdirebilir. Fakat öte yandan bu esaslardan birinin ihmali, huzur halinin kaybına ve yeniden aranmasına da sebep olur.

Yâd-daşt, gelip geçici olmayan, sürekli bir huzur halini de ifade edebilir. Ancak, her an her yerde Hakk'ı müşahade etme, Allah'ı asla unutmama, zikrin meydana getirdiği manevî uyanıklığı devamlı yaşama hâli olan bu huzur, vuslat Alâmetidir ve Nakşibendiyye yolunun büyük velilerine, kâmil mürşidlere mahsustur.

Risâlemi Hz. Ali (k.v) Efendimizin oğlu Hüseyin (r.a) Efendimize olan vasiyeti ile sonlandırmak istiyorum.

"Ey Oğlum! Zenginlikte ve fakirlikte Allah'ın takvası üzerinde olmayı, hoşnutluk ve öfke anında hakkı söylemeyi, varlıkta ve yoksullukta orta halli olmayı, dost ve düşmana adaletle davranmayı, canlılık ve tembellik halinde amel etmeyi, rahatlıkta ve zorlukta Allah'tan çekinmeyi sana tavsiye ediyorum.

Ey Oğlum! Arkasında cennet olan bir şer, şer değildir. (Nitekim) arkasında cehennem olan hayır da hayır değildir. Cennetten başka her nimet küçüktür, ateşten başka her bela afiyettir.

Ey Oğlum! Bil ki, kendi ayıbını gören başkasının ayıbı ile meşgul olmaz. Başkalarının ayıbını açan kimsenin ailesinin ayıbı açılır. Allah'ın verdiği paya razı olan, elden çıkana üzülmez. Kendi hatasını unutan, başkalarının hatasını büyük görür. Zor işleri (vesilesiz) yüklenen helak olur. Kendi fikrini beğenen sapar. Kendi aklını yeterli gören kayar. Âlimlerle oturup kalkan saygı görür. Ayak takımından olan kimselere karışan, küçümsenir. Kötü yerlere giden itham edilir (kötülükle suçlanır). Çokça şaka yapan küçümsenir (ona saygısızlık yapılır). Sözü çok olanın yanlışı çok olur; yanlışı çok olanın utancı azalır; utancı azalanın, çekinmesi azalır; çekinmesi azalanın kalbi ölür; kalbi ölen kişi de ateşe girer.

Ey oğlum! Müminin izzeti, halktan müstağni olmasındadır (ihtiyacını halka iletmemesindedir). Kanaat, tükenmeyen hazinedir. Ölümü fazla anan, dünyadan az bir mala razı olur. Söz söylemeyi amelden sayan kişinin, sözü azalır; ancak yararı olan sözü söyler.

Ey Oğlum! Doğrusu cezadan korktuğu halde günahtan sakınmayan, sevaba ümit beslediği halde tevbe ve iyi amelde bulunmayan kimseye şaşarım.

Ey oğlum! Tefekkür nur, gaflet zulmet, cehalet ise sapıklık doğurur. Mutlu, başkalarından öğüt alan kimsedir. Edeb en iyi mirastır. Güzel ahlak, en iyi arkadaştır. Akrabalarla ilişkiyi kesmekte bereket (bolluk) olmadığı gibi, fısk-u fücurda da zenginlik olmaz.

Ey Oğlum! Afiyet on kısımdır, dokuz kısmı, Allah'ın zikri hariç susmaktadır, bir kısmı ise akılsız kimseler ile oturup kalkmamaktadır.

Musibetlere sabretmek, iman hazinelerindendir. İffetlilik fakirliğin ziyneti, şükürde bulunmak ise zenginliğin ziynetidir. Çok görüşmek usandırıcıdır. Birisini denemeden güvenmek, ihtiyata aykırıdır.

Ey oğlum! Kardeşinin senin üzerindeki hakkı, senin onun üzerindeki hakkın kadardır. Akıbetini düşünmeden bir işe girişen, kendisini felaketlere atmış olur. Amelden önce düşünmek, insanı pişmanlıktan korur. Şefkatli yoksul, şefkatsiz zenginden daha iyidir. Her şeyin bir azığı vardır; ölümün azığı ise insanoğludur.

Ey Oğlum! Doğruluğu ve dürüstlüğü isteyen ve ona yönelen kimseye, zorluklar ve sıkıntılar kolay gelir. Nefsin kemale ve hidayete ermesi, ona karşı muhalefet etmektedir. Her geçen saat, insanın ömrünü kısaltır. Yazıklar olsun zâlimlere, hükmedenlerin en üstünü ve gizli sırları bilen Allah'ın azabından.

Ey oğlum! Kulların hakkına tecavüz etmek, kıyamet için ne kötü bir azıktır. Her yudum suda boğulma ve her lokmada tıkanma tehlikesi vardır. Rahatlık meşakkate, fakirlik nimete, ölüm hayata, hastalık da sıhhate ne kadar da yakındır.

Ameli, ilmi, sevgisi, buğzu, alması, vazgeçmesi, konuşması, susması, fiili ve sözü (yani bütün önemli işleri) Allah için halis olan kimseye ne mutlu.

İlmiyle amel edip çalışan, ölümün ansızın gelmesinden korkup hazırlıklı olan, sorduklarında halka nasihat eden, aksi takdirde susan, sözü doğru olan ve susması cevap veremediğinden olmayan âlime ne mutlu.

Başkalarına hoş görmediği şeyi kendisi için hoş gören ve yaptığı işi başkalarına ayıp bilen kimseye de yazıklar olsun.

Oğulcağızım! Bil ki, yumuşak sözlü olan kimse muhakkak sevilir. Allah Teâlâ seni hidayette muvaffak eylesin ve kendi kudreti ile seni itaat ehlinden kılsın. Çünkü O'dur bağışlayan ve Kerim olan."

Ey Allah'ım bizi hatalara götüren sebeplerden, gaflet, nisyan ve isyandan koru. Ayağımızın kaydığı ve kalemimizin sürçtüğü durumlardan bizi muaheze etme. Zira biz beşeriz, beşer olarak da sözlerimizde, eylemlerimizde ve hallerimizde kusur, ayıp ve hatalardan hali değiliz. Bu sebeptendir ki bu aciz kul bütün samimiyet ile şunu söyler: Risâlemde hakka (doğruya) aykırı ne yazdıysam ondan rücu ettim. Salâtu selam onun bütün âline ve ashâbının üzerine olsun. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır.[330]

12 Şa'ban 1370 hicri

Muhammed Fevzî El Bâtûmî

Medine-i Münevvere mücaviri.

Allah cümlemizi iki cihanda da selamette kılsın. (Âmin)

[330] Muhammed Fevzi Şerif el Bâtûmî, *Hulâsatu't- Tasavvuf*, Şam, Matbatu'l İttihad Eş' Şerkî bi Dimeşk 1951.

Fihrist

Sayfa no:

İlk fasıl: Tasavvufun beyanı ve bu şekilde isimlendirilmesinin veçhi hakkındadır (2)

İkinci fasıl: Tarîkatın usulleri ve şartları hakkındadır (5)

Üçüncü fasıl: Nefsi tanımak hakkındadır (8)

Dördüncü fasıl: Zikrin beyanı hakkındadır (20)

Beşinci fasıl: Tarîkatların kaynakları (24)

Altıncı fasıl: Nakşibendiyye yolunun itikadı ve temeli (26)

Yedinci fasıl: Mürşide bağlılığın lüzumu (gerekliliği) (27)

Sekizinci fasıl: Tarîkatın (yolun) âdâbı (29)

Dokuzuncu fasıl: Tarîkatın mertebelerini beyan eden fasıldır (33)

Onuncu fasıl: Tarîkatın rükünleri (35)

On birinci fasıl: Râbıtanın beyanı hakkındadır. (37)

On ikinci fasıl: Mürşidi kâmillerin vasıfları nelerdir? (40)

On üçüncü fasıl: Râbıtanın edeblerini açıklayan fasıl (45)

On dördüncü fasıl: Tarîkatte hal ve seyr u sülûk (46)

On beşinci fasıl: Zikrin âdâbını açıklayan fasıldır (48)

On altıncı fasıl: Nefiy isbat meselesi ve şartlarını açıklayan fasıldır (50)

On yedinci fasıl: Seyr u sülûkun beyanı hakkındadır (53)

On sekizinci fasıl: Hatm-i Hâcegan (56)

On dokuzuncu fasıl: Yolun esasları hakkındadır. (61)

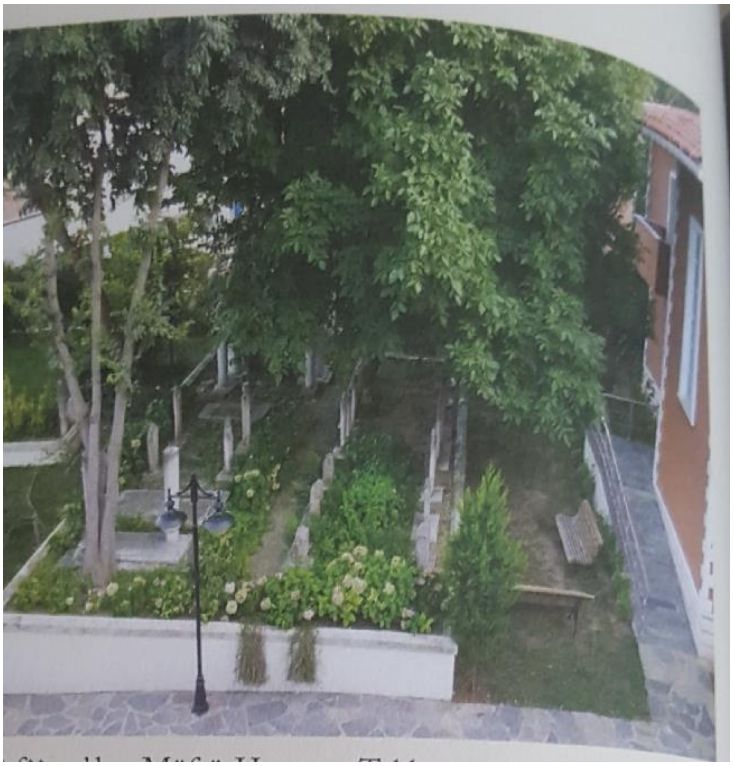
Son: Hz. Ali (k.v) Efendimizin oğlu Hüseyin (r.a) Efendimize olan vasiyeti (63)

Hacı Ali (Şeyh Ali Oluklubayır) Tekkesi

Hacı Ali (Şeyh Ali Oluklubayır) Tekkesi

Hacı Ali (Şeyh Ali Oluklubayır) Tekkesi bahçesi